

ΕΛΕΝΗ ΧΟΥΛΙΑΡΑ-ΡΑΓΙΟΥ

ΣΥΝΕΡΓΑ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΙ ΑΛΙΕΙΑΣ ΣΤΗΝ
ΑΙΓΥΠΤΟ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥΣ
ΠΑΠΥΡΟΥΣ *

Ὅμνῶμεν . . . εἴ μὴν μηδὲ ἐν συνεστο-
ρηκέναι μηδὲ συνιστο- / ρήσιν ἀ[λ]ιέ-
ουσι μηδὲ σαγηνηεύσι μηδὲ ἀμφιβολέ-
ουσι κνηγοῦντες ἴδωλα θεῶν ὄξυρύν-
χων κ(αὶ) λεπιδωτῶν / ἀκκο>λοῦθως τῆ
γεγεν[η]μένῃ ἐφ' ἡμῶν τε κ(αὶ) τῶν
ἐτέρων ἀλιέων δημοσίᾳ χειρογραφία.

(PSI VIII 901, γρ. 11-14 = *Sel. Pap.*
II 329· 46 μ. X. — ἀπό τὴν Τεβτύνη)

Πορευθεῖς εἰς τὴν θάλασσαν βάλε ἄγ-
κιστρον καὶ τὸν ἀναβάντα πρῶτον ἰ-
χθὺν ἄρον.

(*Καιν. Διαθ., Ματθ. 17, 27*)

A. Αλιευτικά εργαλεία.

Παρά τις κλιματολογικές και γεωγραφικές - οικολογικές αλλαγές που είχαν άμεσες επιπτώσεις στην 'υδρογραφία' της Αιγύπτου, η χώρα αυτή, ανάμεσα σε δύο θάλασσες, την Ερυθρά και τη Μεσόγειο, και με ένα μεγάλο ποτάμι να τη διασχίζει από το ένα άκρο στο άλλο, δεν έπαυσε ποτέ να συγκεντρώνει τις απαραίτητες προϋποθέσεις, για να είναι ένας αληθινός αλιευτικός

---

* Η παρούσα μελέτη, προάγγελος μιας ευρύτερης εργασίας με θέμα την Αλιεία και τα ψάρια στην Αίγυπτο υπό το φως των ελληνικών παπύρων, παρουσιάστηκε σε πρώτη μορφή στα πλαίσια του τέταρτου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνο-ανατολικών λιών (Δελφοί 1991).

παράδεισος. Πράγματι ο Νείλος και οι παραπόταμοί του¹, η λίμνη Μοίριος ή Μοίριδος (Birket el-Karoum) στο Fayoum — που συνδεόταν με τον Νείλο με ένα μεγάλο κανάλι μήκους 15 χμ.² και κατά τη διάρκεια

1. Για τον αλιευτικό πλούτο του Νείλου βλ. Ηρόδοτ., *Ἱστορ.* 2, 93. Σπράβ., *Γεωγρ.* 17, 823, 4. Διόδωρ. Σικελ., *Ἱστορ. Βιβλ.* 1, 36, 1· 1, 52, 5-6. Πλλν., *Nat. hist.* 9, 15, 44· 32, 19, 56· 43, 125. Αλιαν., *Περὶ ζῴων ἰδιότ.* 12, 13, 29. Αθήν., *Δειπροσ.* 7, 311f, 312a-b. O. Keller, *Die antike Tierwelt*, II, Leipzig 1913 (ανατ. Hildeshelm 1963), σσ. 329-330. M. C. Besta, "Pesca e pescatori nell'Egitto greco-romano", in *Aegyptus* 2 (1921) σ. 67. M. Rostovtzeff, *A Large Estate in Egypt in the Third Century B. C. A Study in Economic History*, Madison 1922 (ανατ. Roma 1967), σσ. 117, 135. A Stöckle, "Fishereigewerbe, Ägypten", in *RE Suppl.* IV (1924· ανατ. 1963) στ. 459. D'Arcy Wentworth-Thompson, "On Egyptian Fish-names used by Greek Writers", in *JEA* 14 (1928) σσ. 22-23. P. Vierck, *Philadelphieia. Die Gründung einer hellenistischen Militärkolonie in Ägypten*, Leipzig 1928, σ. 55. D. Bonneau, *La crue du Nil. Divinité égyptienne à travers mille ans d'histoire (332 av.-641 ap. J.-C.) d'après les auteurs grecs et latins, les documents des époques ptolémaïque, romaine et byzantine (Études et commentaires 52)*, Paris 1964, σ. 96 (με αναφορά στον *P. Oxy.* III 425, έμμετρο κείμενο με θέμα τη σύγκριση ανάμεσx στη θάλασσα και τον Νείλο). F. Daumas, "Fischer und Fisherei", in *L'Ä II* (1977) στ. 234. H.-J. Drexhage, *Preise, Mieten/Pachten, Kosten und Löhne im Römischen Ägypten bis zum Regierungsantritt Diokletians (Vorarbeiten zu einer Wirtschaftsgeschichte des römischen Ägypten 1)*, St. Katharinen 1991, σσ. 50-51.

2. Η λεκάνη του Φαγιούμ με τον βραχίονα του Νείλου Bahr Youssouf ή B. Youssouf («κανάλι του Ιωσήφ»), πραγματικό ομφάλιο λώρο για τη λίμνη Μοίριδος, ονομαζόταν επίσης «η Χώρα της λίμνης» ή απλώς «η Λίμνη». Από την αιγυπτιακή ονομασία Moer «Μεγάλη λίμνη» προέρχονται το αρχαιοελληνικό όνομα Μοίρις και το κοπτική Piom ή Phiom «η λίμνη», που έδωσε τελικά την αραβική ονομασία Φαγιούμ. Το σημερινό Birket el-Karoum ή η λίμνη Cornes είναι ό,τι απέμεινε από την αρχαία λίμνη Μοίριδος. Βλ. *Pap. Lugd. Bat.* XX Suppl. C. C. Orrioux, *Les Papyrus de Zénon. L'horizon d'un grec en Égypte au IIIe siècle avant J. C.*, Paris 1983, σσ. 80, 98-99 και σημ. 2 (σ. 155). M.-C. Amouretti - F. Ruzé, *Le monde grec antique. Des palais crétois à la conquête romaine*, Paris 1990, σ. 268. D. Bonneau, *Le régime administratif de l'eau du Nil dans l'Égypte grecque, romaine et byzantine*, Leiden - New York - Köln 1993, σ. 52.

Με την ίδια ευκαιρία να σημειώσουμε πως στα ιερογλυφικά και δημοτικά κείμενα η έκφραση *l3 hn. ln. Ml-wr* πιθανώς δεν σημαίνει «lake of (the town) Moeris», όπως είχε υποστηρίξει παλαιότερα ο A. Gardiner (*ZEÄ* 29, 1943, σσ. 37-50. 1947, σ. 7*. 1948, σ. 29: δεν τα είδαμε), αλλά, σύμφωνα με μια πρόσφατη έρευνα (βλ. E. D. Cruz-Uribe, "The Lake Moeris: A Reprise", in J. H. Johnson [εκδ.], *Life in A Multicultural Society: Egypt from Cambyses to Constantine and Beyond [Studies in Ancient Oriental Civilization 51]*, Chicago-Illinois 1992, σσ. 63-66), "canal (of the town) Moeris", «κανάλι-διώρυγα της πόλης Μοίριδος», ιδιαίτερα το Bahr Youssouf μαζί με τις κυριότερες διώρυγες στο Φαγιούμ, που αποτελούσαν μέρος του αρδευτικού του συστήματος.

της αναβάσεως του ποταμοῦ έπαιζε τον ρόλο της δεξαμενής για το περίσσειμα του νερού¹ —, η λίμνη *Μαρεῶτις* ή λίμνη της *Μαρείας* (Mariout) στο Δέλτα, άλλες μικρότερες λίμνες, οι διώρυγες ή τα κανάλια², οι ελώδεις περιοχές γύρω από τον Νείλο, με τους θυσανωτούς παπύρους, και οι ακτές των δύο θαλασσών (Μεσογείου και Ερυθράς) έβριθαν από κάθε λογής ψάρια, που οι κάτοικοι της Αιγύπτου έτρεχαν με την πρώτη ευκαιρία να αλιεύσουν³.

Πολυάριθμες διακοσμητικές σκηνές σε τοίχους ναών ή σε τάφους — που οι πιο παλιές τους φτάνουν ως την τέταρτη (π.χ. οι τάφοι του *Σενετζέμ(ιχ)*, του *Μεχί* και του *Ιντί* στην *Γκίζα*, ο τάφος του *Σνεφρού* στο *Νταχούρ*) ή την πέμπτη δυναστεία (όπως η διπλή σκηνή αλιείας και κυνηγιού στον ναό του *φαραῶ Σαχουρέ*, ca 2500 π.Χ., στο *Αμπουσίρ*, ή οι θαυμάσιες απεικονίσεις του *μασταμπά του Τι*)⁴ —

1. H. Ragab, *Le Papyrus*, Cairo 1980, σ. 83. C. Orrieux, *Les Papyrus de Zénon. L'horizon d'un grec en Égypte au IIIe siècle avant J.C.*, σ. 80.

2. «Τα ψάρια ήταν περισσότερα από την άμμο της παραλίας», διαβάζουμε σε έναν πάπυρο, από τη ραμσηδική εποχή, σχετικό με τη λίμνη - ενυδρείο μιας αρχοντικής κατοικίας. Βλ. J. Boessneck, *Die Tierwelt des Alten Ägypten (Untersucht anhand kulturgeschichtlicher und zoologischer Quellen von —)*, München 1988, σ. 118. Φυσικά είναι θεμιτό να υποθέσουμε πως οι πλούσιοι Αιγύπτιοι θα ψάρευαν στις ιδιωτικές μικρές λίμνες και ρυάκια των κτημάτων τους· άλλωστε δεν θα μπορούσαμε να διανοηθούμε έναν παράδεισον, έναν κήπο με οπωροφόρα δέντρα και εξωτικά ζώα, απαραίτητο στοιχείο κάθε βασιλικής ή άλλης αρχοντικής κατοικίας (W. Husson, «Le Paradis de délices, Genèse 3, 23-24», *REG* 101 (1988) σσ. 64-73) χωρίς νερά γεμάτα ψάρια.

3. H. Kees, *Ägypten* (A. Alt et alii, *Kulturgeschichte des alten Orients I: HbAW III₁*), München 1933, σ. 26. Idem, *Ancient Egypt. A Cultural Topography* (μετάφρ. από τα Γερμανικά: I. F. D. Morrow), Chicago-London 1966 (ανατ. 1977), σ. 226. P. Montet, *La vie quotidienne en Égypte au temps des Ramsès*, Paris 1946 (ανατ. 1985), σσ. 110, 171, 172. J. Yoyotte, «Fayoum», «Nil», in G. Posener (- S. Sauneron - J. Yoyotte), *Dictionnaire de la civilisation égyptienne*, Paris 1970 (στο εξής *DCE*), σσ. 114c, 188c. A. Aymard - J. Auboyer, *L'Orient et la Grèce antique*, Paris 1985, σ. 42. F. Daumas, *La civilisation de l'Égypte pharaonique*, Paris 1982 (ανατ. 1986), σ. 193. O. K. Armayor, *Herodotus' Autopsy of the Fayoum lake Moeris and the Labyrinth of Egypt*, Amsterdam 1985, σ. 35. Ch. Favard-Meeks - D. Meeks, «L'héritière du Delta», in *Autrement. Série Mémoires. Alexandrie IIIe siècle av. J.-C. Tous les savoirs du monde ou le rêve d'universalité des Ptolémées*, 19 (1992) σ. 28.

4. Συχνά οι σκηνές αλιείας και κυνηγιού αποτελούσαν μια ομάδα, που απθανάτιζε μαζί τις δύο αυτές ασχολίες των Αιγυπτίων, οι οποίες είχαν, όπως πίστευαν, ιερό, μαγικό και βασιλικό χαρακτήρα. Βλ. P. Montet, *Les scènes de la vie privée dans les tombeaux égyptiens de l'Ancien Empire*, Paris - Strasbourg 1925, σσ. 1 κ. ε. A. Moret, *Au temps des pharaons*, 1925, σ. 183, φωτ. XIV. E. de Keyser, «Scènes de chasse et de pêche», in *ChronEg* 22 (1947) σσ. 43, 48-49. J. Vandier, *Manuel d'Archéologie IV: Bas-*

επιτρέπουν να πάρουμε μια καλή ιδέα για τις αλιευτικές μεθόδους και τα σύνεργα των αρχαίων Αιγυπτίων, που λίγο πολύ χρησιμοποιούνται ως σήμερα: ψάρεμα με δίχτυα, με κιούρτο ("ψαροκόφιο" ή "κολάθι"), με απόχη, με ορμιά (ή αλιευτικό νήμα) και αγκίστρι, με 'ψαροφράχτες' και με τριδόντι (καμάκι).

Οι τοιχογραφίες απεικονίζουν μερικές φορές και την προετοιμασία των παστών ιχθύων¹ επιβεβαιώνοντας έτσι τις μαρτυρίες του Ηρόδοτου και του Ηλιόδωρου για τη συνήθεια των Αιγυπτίων να τρέφονται με ταρίχους².

Χάρη στην τέλεια παρατήρηση του καλλιτέχνη και την πιστή απεικόνιση των ιχθύων σε μια σειρά από αρχαιολογικά ευρήματα (κοσμήματα, φυλαχτά, αγαλματίδια, όστρακα, αγγεία, τοιχογραφίες, ιερογλυφικά σύμβολα...) καθώς και στην ανεύρεση μουμιοποιημένων ιχθύων η σύγχρονη επιστήμη κατάφερε να ταυτίσει πάνω από τριάντα ζωικά είδη των υδάτων της αρχαίας Αιγύπτου³.

Παρά τα ταμπού και τις θρησκευτικές απαγορεύσεις, που φαίνεται να ισχυαν στην Αίγυπτο γύρω από την κατανάλωση των ιχθύων, η αλιευ-

reliefs et peintures. Scènes de la vie quotidienne, I, Paris 1964, σσ. 717 κ. ε. S. Sauneron, "Magie", in *DCE*, σ. 158b. P. du Bourguet, *L'art égyptien (Ecole du Louvre)*, 1973, φωτ. V. και σ. 131. H. Müller-Karpe, in *Handbuch der Vorgeschichte III: Kupferzeit*, München 1974, σ. 575. Idem, *δ. π.*, IV: *Bronzezeit*, München 1980, σσ. 443-444. F. Daumas, *La vie dans l'Égypte ancienne*, Paris² 1974, σσ. 41 κ. ε. Idem, "Fischer und Fisheries", στ. 241. A. D. David, *The ancient Egyptians. Religious Beliefs and Practices*, London - Boston 1982, σσ. 64, 85, 86. F. L. Nera, *Égypte. Guide historique et culturel* (μετάφρ. από τα Ιταλικά: Ch. Roux de Bézieux - A. Oldrà), Paris 1986, σσ. 30, 177, 180, 190, 215, 216. C. Lalouette, *L'art et la vie dans l'Égypte pharaonique. Peintures et sculptures*, France 1992, σσ. 55, 148-151.

1. Τα παστά ψάρια μνημονεύονται συχνά ανάμεσα στις αμοιβές ή τα συσσίτια των εργατών που δούλευαν στη βασιλική νεκρόπολη του Ντέιρ ελ-Μεντινέ, στα δυτικά της Θήβας, ή στους ναούς της Ον (Ηλιούπολης) και της Μέμφιδας. Βλ. Th. Erik Peet, *The Great Tomb-Robberies of The Twentieth Egyptian Dynasty*, Oxford 1930 (ανατ. Hildesheim - New York 1977), σσ. 12, 15 και υποσημ. 1. H. Kees, *Ägypten*, σ. 61 και υποσημ. 43. J. Yoyotte, "Poissons", in *DCE*, σ. 226b. I. Gayer-Wallert, *Fische und Fischkulte im alten Ägypten*, Wiesbaden 1970, σσ. 62-63, 65. Idem, "Fische, profan", in *LA* II (1972) στ. 226. J. Boessneck, *δ. π.*, σ. 118. D. J. Brewer - R. F. Friedman, *Fish and Fishing in Ancient Egypt (The Natural History of Egypt 2)*, Warminster 1989, σσ. 12, 16.

2. Βλ. Ηρόδοτ., *Ἱστορ.* 2, 77: *Ἰχθύων δὲ τοὺς μὲν πρὸς ἥλιον αἰήναντες ὠμούς σιτέονται, τοὺς δὲ ἐξ ἄλμης τεταριχευμένους. Ηλιόδωρ., Αἰθιοπ.* 1, 5, 4: *Εἰ δὲ γένοιτο παιδίον, τὰ μὲν πρῶτα τῷ μητρῷ γάλακτι τὰ δὲ ἀπὸ τούτου τοῖς ἀπὸ τῆς λίμνης ἰχθύσι πρὸς ἥλιον ὀπτωμένοις ἐκτρέφει.*

3. Βλ. P. Montet, "Les poissons employés dans l'écriture hiéroglyphique", in *BIFAO* 11 (1913) σσ. 39-48. O. Keller, *δ. π.*, σ. 330. C. Gaillard (- V. Loret - Ch. Kuentz), *Recherches sur les poissons représentés dans quelques tombeaux égyptiens*, Paris 1907, σσ. 1-10.

τικτή εκμετάλλευση αποτελούσε, τόσο κατά την φαραωνική περίοδο όσο και κατά τις επόμενες περιόδους (πτολεμαϊκή, ρωμαϊκή, βυζαντινή), σημαντικό συστατικό της αιγυπτιακής οικονομίας και τα ψάρια ήταν πάντα μία από τις βασικές τροφές του αιγυπτιακού λαού.

Θυμίζουμε πως για τη στάση των Αιγυπτίων απέναντι στα ψάρια η παράδοση δίνει μιαν εικόνα μάλλον αντιφατική: από το ένα μέρος μαρτυρεί μια θρησκευτική ευλάβεια απέναντι στα ψάρια, και από το άλλο κατατάσσει τα τελευταία στις ακάθαρτες τροφές. Περιορισμοί φαίνεται να ίσχυαν και για τους αλιευτικούς τόπους, όπως αφήνει να εννοήσουμε η φράση «ο καθένας μπορούσε να ψαρεύει, αλλά όχι στην ιερή λίμνη»¹. Αντιφατικές είναι και οι ερμηνείες των απαγορεύσεων που αφορούσαν στην κατανάλωση ορισμένων ειδών και εξηγούνται σε συνάρτηση με το αμφίσημο της ιερότητας, τις παραλλαγές των μύθων και των τοπικών παραδόσεων, και γενικότερα με τις αλλαγές του θεολογικού συστήματος.

Σήμερα πιστεύεται ότι στην Αίγυπτο δεν πρέπει να υπήρχε γενική απαγόρευση κατανάλωσης ιχθύων, αλλά ότι οι Αιγύπτιοι, κυρίως των ανώτερων κοινωνικών τάξεων, απέχον από την κατανάλωση ορισμένων ειδών, που διέφεραν από νομό σε νομό, από πόλη σε πόλη και ανάλογα με τις εποχές· επομένως αν τα ψάρια απαγορευόταν να καταναλώνονται από βασιλείς, ιερείς και ήρωες², ο λαός δεν φαίνεται να τα στερήθηκε ποτέ³.

ptiens de l'Ancien Empire (Mémoires publiés par les membres de l'IFAO du Caire sous la direction de M. W. Foucart), Caire 1923. D'Arcy Wentworth - Thompson, "On Egyptian Fish-names used by Greek Writers", σ. 26. J. Cerny, "Deux noms de poisson du Nouvel Empire", in BIFAO 37 (1937) σσ. 35-40. M. Dambach - I. Fallert, "Das Tilapia Motiv in der altägyptischen Kunst", in ChonEg 41 (1966) σσ. 273-294. I. Gamer-Wallert, Fische und Fischkulte im alten Ägypten, σσ. 3 κ. ε. Idem, "Fische, profan", σσ. 224-228. F. Daumas, La civilisation de l'Égypte pharaonique, σ. 446.

1. Πρβλ. και το σχετικό με το κυνήγι εδάφιο των Νόμων του Πλάτωνα (ζ 824B), σύμφωνα με το οποίο ο ψάρας μπορούσε να ψαρεύει σε όλα τα νερά (αρκεί να μην κπέφουγε σε μέσζ που τα θάλωναν), εκτός από εκείνα που κνήχαν σε λίμνες, ιερά ποτάμια, βάλτους και λίμνες: ἐντροθηρευτήρ δέ, πλήρ ἐν λιμέσι, ἐν τοῖς ἱεροῖς ποταμοῖς τε καὶ ἔλεσι καὶ λίμναις, ἐν τοῖς ἄλλοις δέ ἐξέστω θηρεύειν μὴ χρώμενοι ὅπῳ ἀναθολάσει μόνον. Βλ. και J. K. Anderson, *Hunting in the Ancient World*, Berkeley - Los Angeles - London 1985, σ. 22.

2. Πρβλ. Ηρόδοτ., Ἱστορ. 2, 37, 4: ἰχθύων δέ οὐ σφι ἐξεστι πάσασθαι. Πλούταρχ., Περὶ Ἰσιδ. καὶ Ὀσίριδ. 7, 353C-D: οἱ δ' ἱερεῖς ἀτέχονται πάντων (= ἰχθύων)· πρώτων δέ μὴρὸς ἐνάτη τῶν ἄλλων Αἰγυπτίων ἐκάστων πρὸς τῆς αἰλείων θήρας ὅπῳ ἰχθῶν κατεσθίοντος, οἱ ἱερεῖς οὐ γέονται μὲν, κατακαίουσι δέ πρὸ τῶν θυρῶν τοὺς ἰχθῦς.

3. A. Baranski, *Geschichte der Thierzucht und Thiermedizin im Alterthum*, Wien 1886 (κνκτ. Hildeheim - New York 1971), σ. 19. O. Keller, ὁ. π., σ. 346. F. J. Dölger, *Der heilige Fish in der antiken Religionen und im Christentum*, Münster

Με την άφιξη μάλιστα των Ελλήνων, που αγαπούσαν ιδιαίτερα τα ψάρια¹, η άσκηση της αλιείας γίνεται πιο ετατική στη χώρα του

1922, σσ. 55 κ. ε. W. Radcliffe, *Fishing from the Earliest Times*, London - Beccles 1926 (ανατ. Chicago 1974), σσ. 319-332. H. Kees, *Ägypten*, σσ. 10, 59. E. de Keyser, ό. π., σ. 49. H. Henne, "PSI 901 et la police de la pêche dans l'Égypte gréco-romaine dans ses rapports avec la religion", in *Aegyptus* 31 (1951) σσ. 184-191. R. T. Rundle Clark, *Myth and Symbol in Ancient Egypt, With 18 Plates. 40 Line Drawings. A Chart of Religious Symbols and a Map*, London 1959 (ανατ. 1978), σ. 105. P. Montot, *L'Égypte éternelle*, Paris 1964 (ανατ. 1970), σ. 198. J. Yoyotte, "Livre des morts", in *DCE*, σ. 153d. I. Gamer-Wallert, *Fische und Fischkulte im alten Ägypten*, σσ. 86 κ. ε. Idem, "Fische, religiös.", in *LÄ* II (1977) σσ. 228, 229, 230. P. Barguet, *Le livre des morts des anciens Égyptiens*, Paris 1988, σσ. 49, 53, 219, 222. F. Schwarz, *Initiation aux livres des morts*, Paris 1988, σ. 159.

1. Μολονότι για τους Έλληνες τα ψάρια και το εμπόριό τους είχαν ιδιαίτερη σημασία, εντούτοις, από τον Πλάτωνα (*Πολιτεία*, 3, 401) και μετά, έχει επικρατήσει η άποψη πως στα ομηρικά χρόνια οι κάτοικοι της Ελλάδας δεν εκτιμούσαν ιδιαίτερα τα ψάρια, με τα οποία τρέφονταν μάλλον οι απλοί άνθρωποι παρά οι ήρωες και οι βασιλείς που υμνούσε ο Όμηρος. Πράγματι οι περιορισμένες ομηρικές αναφορές σε ψάρια (π.χ., *ἔγχελυ*, *δελφίνα*, *κύνια θαλάττιον*, *φώκη*) αφήνουν να πλανάται η ιδέα πως η διατροφή με ψάρια δεν ήταν ιδιαίτερα αγαπητή στον Οδυσσέα και τους συντρόφους του, οι οποίοι άλλωστε δεν ήταν εφοδιασμένοι με αλιευτικά σύνεργα (δίχτυα ή ορμιές) και κατέφευγαν στα ψάρια μόνο σε ώρα ανάγκης (βλ. Όμηρ., Όδ. μ., 330-331: *καὶ δὴ ἄγρην ἐπέπεσσο ἀλητεύοντες ἀνάγκη, ἰχθύς ὄρνιθός τε*). Γενικά η απουσία των ιχθύων από το επικό γέυμα ερμηνεύεται από τη στάση του ποιητή που θέλησε να δώσει μεγαλύτερη έμφαση στο κρέας των ζώων, που θεωρούνταν είδος πολυτελείας, σε αντίθεση προς τα ψάρια που αποτελούσαν μέρος της καθημερινής διατροφής. Βλ. D. Bohlen, *Die Bedeutung der Fischerei für die antike Wirtschaft (Ein Beitrag zur Geschichte der antiken Fischerei)*, Hamburg 1937, σσ. 15, 16. F. M. Heichelheim, *Wirtschaftsgeschichte des Altertums vom Paläolithikum bis zur Völkerwanderung der Germanen, Slaven und Araber*, Leiden 1938 (ανατ. 1969), I, σ. 270. R. Strömberg, *Studien zur Etymologie und Bildung der Griechischen Fishnamen* Göteborg 1943, σ. 11. H. Mitchell, *The Economics of Ancient Greece*, London² 1957 (ανατ. 1963), σ. 286. J. Darby - Ghalloungut - L. Grivetti, *Food: The Gift of Osiris*, I. London - New York - San Francisco 1977, σ. 395. J. Dumont, *Halieutika. Recherches sur la pêche dans l'antiquité grecque* (Résumé de Thèse de Doctorat ès Lettres, Université de Paris IV, Juin 1981), σσ. 1, 4. W. Taylour, *The Mycenaeans*, London² 1983 (ανατ. 1995), σ. 120. Α. Μίχα - Λαμπάκη, *Η διατροφή τών αρχαίων Έλλήνων κατά τούς αρχαίους κοιμωδιολογράφους* (διδ. διατρ.), Αθήνα 1984, σσ. 68, 168 (σημ. 13). D. I. Curtis, *Garum and Salsamenta. Production and Commerce in Materia Medica*, Løden - New York - København - Köln 1991, σ. 113. S. Reinach (- H. Brunel), *Cultes, mythes et religions*, Paris 1996 (ανατ. 1997), σσ. 47-48. Α. Dalby - S. Grainger, *Η μαγειρική της αρχαιότητας* (μετάφρ.: Ν. Ζωγράφου), Αθήνα 2001, σ. 37.

Νείλου, καθώς αυξάνεται η ζήτηση¹ και πιο αποδοτική², χάρη στη βελτίωση του παραδοσιακού αλιευτικού εξοπλισμού.³

Δίκτυα⁴ (στατά), γροῖφοι, ἰχθυοβόλα, ἰχθυόγροιοι, κολλόροβοι (ἢ κολλό-

1. P. Viereck, *ό. π.*, σ. 55. D. Bohlen, *ό. π.*, σ. 25.

2. Για την αλιεία στην ελληνο-ρωμαϊκή Αίγυπτο βλ. Th. Reil, *Beiträge zur Kenntnis des Gewerbes im hellenistischen Ägypten*. Leipzig 1913 (ανστ. New York 1979), σσ. 162-164 et passim. M. C. Besta, *ό. π.*, σσ. 67-74. M. Rostovtzeff, *A Large Estate in Egypt in the Third Century B. C.: A Study in Economic History*, σσ. 117, 135. A. Ch. Johnson, *Roman Egypt to the Reign of Diocletian (An Economic Survey of Ancient Rome 2)*, New York 1936 (ανστ. Paterson - New Jersey 1959), σσ. 335, 374 κ. ε. Sh. L. Wallace, *Taxation in Egypt from Augustus to Diocletian*, Princeton 1938 (ανστ. New York 1969), σσ. 219 κ. ε. C. Préaux, *L'économie royale des Lagides*, Bruxelles 1939, σσ. 201-207. H. Henne, *ό. π.*, σσ. 184-191. D. Taubenschlag, *The Law of Greco-Roman Egypt in the Light of the Papyri. 332 B. C. - 640 A. D.*, Warszawa² 1955, σσ. 664 - 666. J. Dumont, "La pêche dans le Fayoum hellénistique: traditions et nouveautés d'après le Papyrus Tebtynis 701", in *ChronEg* 52 (1977) σσ. 125-142. Idem, *Haliutika Recherches sur la pêche dans l'antiquité grecque*, σσ. 10-11. C. A. Nelson, "Official Documents from the Berlin Museum: Report from Supervisors of Fishing", in *MPhL 2: Special Papyrological Number* (1977) σσ. 233-243. H. Ch. Youtie, "Short Texts on Papyrus. 4. P. Mich. Inv. 410: Order to Pay", in *ZPE* 37 (1980) σ. 214 (= Idem, in *Scriptiunculae Posteriores*, II [With Indices by R.W. Dantel], Bonn 1982, σ. 578). G. M. Parassoglou, "A Lease of Fishing Rights", in *Aegyptus* 67 (1987) σσ. 89-93. H. Melearts, "Pêche et pêcheurs à Tebtynis à l' époque romaine", in *Egitto e storia antica dall'ellenismo all'età Araba (Atti colloquio internazionale, Bologna, 31 agosto - 2 settembre 1987)*, Bologna 1989, σσ. 559-564.

3. Κάτι ανάλογο παρατηρείται και στον τομέα της γεωργίας, όπου η άφιξη των Ελλήνων και οι εξελιγμένες τεχνικές τους προκάλεσαν μεγαλύτερη ζήτηση των προϊόντων και αναζήτηση νέων αρχών. Βλ. A. E. Samuel, *From Athens to Alexandria: Hellenism and Social Goals in Ptolemaic Egypt (Studia hellenistica 26)*, Lovanii 1983, σσ. 45, 47.

4. Για το όνομα δίκτυον, που θεωρείται παράγωγο του ἔδικον (αόρ. του *δίκω «απλώνω, ρίχνω, εκσφενδονίζω») και σχετίζεται με τη ρίζα του δείκνυμι, όπου ενυπάρχει η έννοια της «διείθνησης» (P. Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots grecs*, I, Paris 1968, σσ. 282, 284, s. οο. δικεῖν, δίκτυον), ο A. J. Van Windekens ("Vocabulaire. Domaine grec. Grec δίκτυον "filet de pêche ou de chasse"», in *Orbis* 25, 1976, σ. 355) προτείνει μια νέα ετυμολογία: προσεγγίζοντας το δίκτυον προς το αρχαίο *δικτυ- < *δι-κτυ < *δι-δκυ- «δύο δεκάδες» > «εἰκοσι», που ανασυστήθηκε για τη λέξη δάκτυλος, εντοπίζει στο «δίκτυον» την έννοια «των δύο δεκάδων ἢ του εἰκοσι» και υποθέτει πως το δίκτυον, κατ' αναλογία προς το όνομα δίφρος ακάθισμα, καθέδρα, που μεταφέρεται και από τις δύο πλευρές ἢ είναι εφοδιασμένη με δύο λαβές», στην αρχή σήμαινε το δίχτυ που κρατούσαν δύο αλιείς ἢ δύο κυνηγοί από τις δύο πλευρές του με τα δύο χέρια τους και επομένως με εἰκοσι δάκτυλα.

ροβα), καταπῆγες, κύρται ή κύρτοι, κύρτοι πλεκτοί, λίνα¹, μαιοβρόχων (sic) μαχαίρια, (άλιευτικά) ξύστραι, παγίδες, πελέκεις άλιευτικοί ή πελέκεις τών άλιευτικών, πλεκταί, σαγήναι και ύποχεΐς είναι τα αλιευτικά σύνεργα² που επισημάναμε στους ελληνικούς παπύρους³. Τα περισσότερα από αυτά ήταν ήδη γνωστά στους Αιγυπτίους από τα φαραωνικά χρόνια⁴, αλλά για την εποχή που μας ενδιαφέρει πρέπει να ήταν βελτιωμένα

1. Λίνα (βλ., π.χ., Παλ. Άνθ. 6, 12, 16, 27, 28, 29, 33) και δίχτυα (βλ., π.χ., Διόδωρ. Σικελ., Ίστορ. Βιβλ. 17, 43. Αθήν., Δειπνοσ. 7, 284a. Παλ. Άνθ. 6, 11, 13, 14 et passim) αποτελούν τους δύο γενικούς όρους για τα αλιευτικά δίχτυα, που, όπως θα δούμε στη συνέχεια, διακρίνονται σε διάφορα είδη. Το λίνον, όπως και το αντίστοιχο λατινικό *linum* («νήμα», «δίχτυ»), σημαίνει επίσης αλιευτικό νήμα και με τη σημασία αυτή αναφέρεται ήδη στον Όμηρο (Ίλ. Π, 408). Βλ. επίσης Μανέθων., Άποτελ. 5, 280: άγρευτήρι λίνω άνεφέλλεται έξ άλός Ιχθίν. Ρ. Οxy. XIX 2234, σχόλ. στις γρ. 14-15. F. Cumont, *L'Égypte des astrologues*, Bruxelles 1937 (ανατ. 1982), σ. 111 και υποσημ. 2. Σε ορισμένους παπύρους τα λίνα δηλώνουν τα κυνηγετικά δίχτυα. F. Preisigke, *Wörterbuch*, II, s.v. λίνον. Ρ. Cairo Zen. III 59524, γρ. 3-4: τὰ λίνα / τὰ δορκάδεα. Ρ. Abinn. 6 (= Ρ. Lond. II 413· ca 346 μ.Χ. - από τον Αρσινοΐτη νομό), γρ. 12: λεινα (leg. λίνα).

2. Πρβλ. Πολυδεύκ., Όνομ. 30 (Α), 97: Τὰ δέ εργαλεία αὐτῶν (sc. άλιέων) κάλαμοι, ράβδοι, λίνον, τρίχες ίππειοι, άγκιστρα, άκιδωτά δίχτυα, άμφίβληστρα, πόρκοι, κύρτοι, γρίφοι, πάναγρον, φελλοί, μολυβδαιναί.

3. Αντίθετα οι πάπυροι, από όσο γνωρίζουμε δεν περιέχουν αναφορές ή υπαινιγμούς σε αλιευτικά δέλη ή δελέατα ("δολώματα"), ποικίλες συνθέσεις των οποίων αναφέρονται στο 206 βιβλίο των Γεωπονικῶν.

4. Η αρχαιολογική σκαπάνη έφερε στο φως αρκετά δείγματα από τα αλιευτικά σύνεργα, που χρησιμοποιούσαν οι κάτοικοι της Αιγύπτου. Έτσι ανάμεσα στα σιδερένια εργαλεία, που βρέθηκαν στη Νάυκρατη και χρονολογούνται από τον 5ο αι. π. Χ. και από τις αρχές της πτολεμαϊκής περιόδου, συγκαταλέγονται αλιευτικά άγκιστρια. Μπρούτζινα άγκιστρια και σκιοινιά αλιευτικών δίχτυών μας έδωσε η περιοχή της Σοκνοπαίου Νήσου· πήλινα και μπρούτζινα βαρίδια, που βρέθηκαν, μετά από ανασκαφές, στην περιοχή της Μέμφιδας, προέρχονται από αλιευτικά δίχτυα. Επίσης μπρούτζινα αλιευτικά άγκιστρια απροσδιόριστης εποχής βρέθηκαν μέσα σε κιβώτια με παπύρους από την Οξύρυγχο. Βλ. W. M. Flinders Petrie, "Naukratis: 1885: The Discovery of the Earliest Greek Colony in Egypt", in *CB* 66 (1990) σ. 6, φωτ. 8 (= Idem, *Ten Years Digging in Egypt: 1881-1891*, London 1891, ανατ. Chicago 1979, σ. 48). W. M. Flinders Petrie (- C. Smith - E. Gardner - B. V. Head), *Naukratis*, I, London 1886 (ανατ. Chicago - Illinois 1992), σσ. 10, 39. A. E. R. Boak *Soknopaiou Nesos. The University of Michigan Excavations at Dimé in 1931-1932* (Univ. of Mich. Stud., Human series 39), Ann Arbor 1935, σ. 19. S. Eitrem - L. Amundsen, *P. Osl.* III 89, σ. 90. G. M. Parassoglou, *Imperial Estates in Roman Egypt* (ASP 18), Amsterdam 1978, σ. 49 και υποσημ. 87-88. J. R. Rea, *P. Oxy.* XLVI 3269, σχόλ. στις γρ. 8-9. D. J. Thompson, *Memphis under the Ptolemies*, Princeton - New Jersey 1988, σσ. 45, 69.

και 'εξελιγμένα', χάρη στον ερχομό των Ελλήνων κυρίως, οι οποίοι στον τομέα της αλιείας είχαν να επιδείξουν πληθώρα τεχνικών¹.

Τα αλιευτικά σύνεργα που μνημονεύονται στους παπύρους αντιπροσωπεύουν τα δύο βασικά είδη αλιείας²: την έρκοθηρικὴν ἄγραν (αλιεία με περιφράγματα³, "φραχτοκυνήγι") και την πληγήν ("πληγωτικό ψάρεμα"), όπως αυτά καθορίζονται στον πλατωνικό Σοφιστή³.

Η έρκοθηρικὴ ἄγρα γινόταν με ἔρκη, δηλ. με κύρτους ("ψαροκόφια", "χιούρτους"), δίκτυα⁴, βρόχους ("παγίδες") και πόρκους ("καλαμωτές"), ενώ η πληκτικὴ θήρα με ἄγκιστρα⁵ και τριόδοντα ("καμάκια")⁶.

1. Ο Αλιωνός (*Περὶ ζώων ἰδιότη.*, 15, 1) αναφέρεται σε μια μακεδονικὴ αλιευτικὴ μέθοδο, που στηριζόταν σε ἓνα εἶδος 'τεχνητῆς μύγας' (ἵπτιουρον) και επιβιώνει ως τις μέρες μας. Βλ. W. Radcliffe, *ό. π.*, σσ. 187-188. F. M. Heichelheim, *ό. π.*, I, σσ. 594-595.

2. Για τις αλιευτικὲς μεθόδους βλ. G. Lafaye, "Piscatio, Piscatus", in *DAGR IV₁* (1907· ανκτ. 1963) σσ. 489-494. N. Ch. Apostolidès, *La Pêche en Grèce*, Athènes² 1907 (ανκτ. 1972), passim. E. Pottier, "Rete, retis", in *DAGR IV₂* (1911· ανκτ. 1963) σ. 852. O. Keller, *ό. π.*, II, σ. 329. W. Radcliffe, *ό. π.*, σσ. 74, 307-318. J. Toutain, *L'économie antique*, Paris 1927, σ. 138. A. W. Mair, *Oppian Colluthus, Tryphiodorus*, London 1928 (ανκτ. 1963), σσ. xxxviii - xxxix. S. Eitrem - L. Amundsen, *P. Osl.* III 89, σ. 90. Γ. Λευκαδίτη, *Το ψάρεμα στα ελληνικά αγρογιάλια. Τα σύνεργα. Οι τρόποι. Τα ψάρια* (με ξυλογραφίες Σ. Βασιλείου), Αθήνα 1941, σσ. 37, 43-45, 47-48, 51-53, 97-99, 100-113, 123-131, 133-137. Θ. Ν. Μαρσέλλου, *Το ψάρεμα και τα ψάρια. Τέχνη - Θεωρία - Πρακτικὴ εφαρμογή. Με λεπτομερὴ μελέτη περὶ του καιροῦ* (Σχέδια Κ. και Ν. Θ. Μαρσέλλου), Αθήνα 1948, σσ. 48-55, 70-71, 110-111, 113. *P. Oxy.* XIX 2234, σχόλ. στις γρ. 14-15. P. Lacau, "Le panier de pêche égyptien", in *BIFAO* 54 (1954) σσ. 137-154. D. and P. Brothwell, *Food in Antiquity. A Survey of the diet of early peoples*, London 1969, σσ. 57-58. F. Daumas, "Fischer und Fischerei", σσ. 239, 240. J. Boessneck, *ό. π.*, σ. 118. D. J. Brewer - R. F. Friedman, *ό. π.*, σσ. 21-46.

3. 220B: Καθ' ἃ τὸ μὲν ἔρκεσιν αὐτόθεν ποιεῖται τὴν θήραν, τὸ δὲ πληγήν. J. Dumont, *Halieutika. Recherches sur la pêche dans l'antiquité grecque*, σ. 5.

4. Ο Αυσόνιος στην περιγραφή των αλιείων (*Mos.* 243, 244, 246. H. G. Evelyn White, *Ausonius*, London 1919· ανκτ. 1988, σσ. 242-243. J. -C. Carrière - J. Gaillard - R. Martin - O. Mortier - Waldschmidt, *La littérature gréco-romaine. Anthologie historique*, Tours 1994, σσ. 734-736) χρησιμοποιεῖ για το δίχτυ τα ονόματα *linum, plaga, rete*.

5. Πρβλ. Αυσόν., *Mos.* 249: *escis letalibus hamos*. H. G. Evelyn White, *loc. cit.* J. -C. Carrière - J. Gaillard - R. Martin - O. Mortier - Waldschmidt, *loc. cit.*

6. Πλάτ., *Σοφιστ.* 220C-D: Κύρτους δὴ και δίκτυα και βρόχους και πόρκους και τὰ τοιαῦτα μῶν ἄλλο τι πλην ἔρκη χρηῖ προσασορεύειν... Τὸ δὲ ἄγκιστροις και τριόδουσι πληγήν γιγνόμενον ἔτερον μὲν ἐκείνου, πληκτικὴν δὲ τινα θήραν ἡμᾶς προσειπεῖν ἐνὶ λόγῳ νῦν χρεῶν.

Έτσι η δεύτερη βασική αλιευτική μέθοδος (πληγή) διακρίνεται με τη σειρά της στην τριόδοντία ("καμακωτό" ή "τριδόντιασμα"), όπου το χτύπημα της λείας γίνεται από πάνω προς τα κάτω και σε οποιοδήποτε μέρος του σώματος¹ και στην

ἀσπαλιευτικήν (αλιεία με ορμιά και αγκίστρι)², όπου το 'πλήγωμα' γίνεται στο κεφάλι και στο στόμα, ενώ το ψάρι ἀνασπᾶται (ανασύρεται) από κάτω προς τα πάνω με βέργες ή καλάμια³.

Στο ίδιο έργο του Πλάτωνα το πληκτικόν νυχτερινό ψάρεμα, που γινόταν με το φως των πυρσών, ονομάζεται θήρα πυρρευτική ("πυροφάνι", "πυριά"), ενώ για το πληκτικόν μεθημερινόν ("ημερήσιο") χρησιμοποιείται και ο γενικότερος όρος ἀγκιστρευτικόν, επειδή και οι τριόδοντες, το εργαλείο αυτής της μεθόδου, κατέληγαν σε ἀγκίστρα⁴.

Σύμφωνα με τον Οππιανό⁵ οι αλιείς κατέφευγαν σε τέσσερις μεθόδους αλιείας (είναλης θήρης ή ένύδρου θήρας) χρησιμοποιώντας αντίστοιχα τα ακόλουθα σύνεργα:

α. Το ἀγκίστρον και την όρμηήν (αλιευτικό σκοινί συνήθως από τρίχα αλόγου: όρμηήν Ιππειον)⁶ με καλάμι ή χωρίς καλά-

1. Πλάτ., δ. π., 220E: Τοῦ τοίνυν ἀγκιστρευτικοῦ τῆς πληκτικῆς τὸ μὲν ἄνωθεν εἰς τὸ κάτω γιγνόμενον διὰ τὸ τοῖς τριόδουσι οὕτω μάλιστα χρῆσθαι τριόδοντία τις, οἶμαι, κέκληται.

2. Για τα ονόματα ἀσπαλιεύς («αλιεύς», αλιεύς με νήμα), ἀσπαλιευτής («αλιεύς»), ἀσπαλ(ε)ία ("αλιεία με νήμα"), που στη διάλεκτο των Αθαιμάτων θεωρούνται παράγωγα της λέξης ἀσπαλος "ψάρι", και τη λαϊκή ετυμολογία τους από το ἀνα- και σπᾶω, βλ. Πλάτων., Σοφιστ. 221C. LSJ, σ. υυ. F. A. Wood, "Greek Fish-names. Part I", in *AJP* 48 (1927) σ. 300. D'Arcy Wentworth - Thompson, *A Glossary of Greek Fishes*, London 1947, σ. 18. P. Chantraine, δ. π., I. σ. 126 (σ. υ. ἀσπαλιεύς). J.-L. Perpillou, *Les substantifs grecs en -εύς*, Paris 1973, σσ. 305-306 (§ 337).

3. Πλάτ., δ. π., 220E-221A: Τὸ τῆς ἐναντίας ταύτη πληγῆς, ἀγκίστρον τε γιγνόμενον καὶ τῶν ἰχθύων οὐχ ἢ τις ἂν τύχη τοῦ σώματος, ὡσπερ τοῖς τριόδουσι, ἀλλὰ περὶ τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ στόμα τοῦ θηρευθέντος ἐκάστοτε, καὶ κάτωθεν, εἰς τοῦναντίον ἄνω ράβδοις καὶ καλάμοις ἀνασπώμενον. 221B-C: Πληκτικῆς δὲ ἀγκιστρευτικόν· τούτου δὲ τὸ περὶ τὴν κάτωθεν ἄνω πληγὴν ἀνασπώμενην, ἀπ' αὐτῆς τῆς πράξεως ἀφομοιωθὲν τοῦνομα, ἢ νῦν ἀσπαλιευτικὴ ζητηθεῖσα ἐπικλήν γέγονεν.

4. Σοφιστ., 220D: Τὸ δὲ γε μεθημερινόν, ὡς ἐχόντων ἐν ἄκροις ἀγκίστρα καὶ τῶν τριόδοντων, πᾶν ἀγκιστρευτικόν.

5. Ἀλιευτ. 3, 72-91. J. Dumont, *Halieutika. Recherches sur la pêche dans l'antiquité grecque*, σσ. 4, 5.

6. Βλ. Οππιαν., Ἀλιευτ. 3, 75: όρμηήν Ιππειον ἐθλοκον Βάβρ., *Mith. Ais.* 6, 3-4: μικρόν ποτ' ἰχθὺν όρμηῆς ἀφ' ἰππειῆς / ἤγρεισεν. Σε ἔναν Ψαλμό (βλ. P. Fay. II, σσ. 82-87· 2ου αι. εκ. μ. Χ.- Kdm Ushim) με θέμα την κάθοδο, κατά πάσα πιθανότητα, του Χριστού στον Ἄδη και τις περιπέτειές του (βλ. A. Swoboda, "Über neue Bruchstücke eines gnostischen Psalmes von Christi Höllensfahrt", in *WienStud* 27, 1905,

μι¹ (κάλαμον, δόνακα²).

Η θῶμιγξ³, δηλ. η ὄρμιά χωρίς καλάμι, περιελάμβανε με τη σειρά της δύο είδη: την κάθετον⁴ (λατιν.: perpendiculum), που στο άκρο της έφερε βαρίδι από μολύβι σε σχήμα κώνου με τέσσερα ή οκτώ ἄγκιστρα, και το πολυάγκιστρον, δηλ. νήμα εφοδιασμένο με πολλά ἄγκιστρα⁵.

β. Το δίκτυον⁶. Από τον Ο π π ι α ν ὀ απαριθμούνται δέκα

σσ. 299-301. W. Radcliffe, *ό. π.*, σ. 342) τα αλιευτικό νήμα δεν είναι η συνηθισμένη ἱππειος ὄρμιά, αλλά μια θριξ νεκρά (στ. 12-15). Σύμφωνα με μια εικόνα αυτής της λυρικής σύνθεσης ο επισκέπτης του Κάτω Κόσμου, μόλις φτάνει στην παραλία (ἀσχήμονας ἤνας) και κάθετοι σε έναν βράχο, δένει μια τρίχα νεκρού (κάλαμον μὲν ἔδησεν νεκρῶ τριχί) στο καλάμι, τοποθετεί στο ἄγκιστρον το δέλεαρ (δέλεαρ δὲ λαβῶν καὶ ψωμίσας) και το ρίχνει στα βαθιά νερά, χωρίς όμως επιτυχία (ὡς δ' οὐδὲν ὄλως τὸτ' ἐλαμμενεν = ἐλάμβανεν). Ο W. Radcliffe (*ό. π.*, σσ. 340-343) δεν αποκλείει το ενδεχόμενο οι αρχαίοι Αιγύπτιοι να χρησιμοποιούσαν νεκρὰν τρίχα ως αλιευτική ὄρμιάν, αν και ο B. P. Grenfell σε μια επιστολή του επισημαίνει (βλ. W. Radcliffe, *ό. π.*, σ. 342) «No parallel for the use of deap men's hair in fishing has ever been suggested».

1. Πρβλ. Παλ. Ἀνθ. 12, 42, 3-4: ἦν δ' ἀλιεύη ὀρφανὸν ἄγκιστρον κύματι δούς κάλαμον. Λόγγ., Δάφν. Χλ., 2, 12, 3: ποτὲ μὲν ἄγκιστροις καλάμων ἀπηρητημένοις ἐκ λίθου λεπτοῦ πετραίους ἰχθύς ἀλιεύοντες ἐκ πέτρας ἀλιτενοῦς.

2. Λατινικά: harundo, virga. Βλ., π. χ., Αυσόν., Mos. 248, 254. H. G. Evelyn White, *loc. cit.* J.-C. Carrière - J. Gaillard - R. Martin - O. Mortier - Waldschmidt, *loc. cit.*

3. Πρβλ. επίσης το όνομα μήρινθος «κλωστή, σπάγγος, αλιευτικό νήμα» και την παροιμιακή φράση αὕτη μὲν ἢ μήρινθος οὐδὲν ἔσπασεν. LSJ, *σ. ν.* μήρινθος. W. Radcliffe, *ό. π.*, σ. 342.

4. Πρβλ. Παλ. Ἀνθ. 7, 637: Πύρρος ὁ μονοερέτης ὀλίγη νεὶ λεπτὰ ματεῦων / φουκία καὶ τριχίνης μαινίδας ἐκ καθέτης. N. Ch. Apostolidès, *ό. π.*, σ. 48. A. W. Mair, *ό. π.*, σ. 351.

5. Πρβλ. Οππιαν., Ἀλιευτ. 3, 78: ἢ πολυαγκίστροισιν ἀγάλλεται ὄρμησι· ἐδῶ ο Οππιανός σχηματίζει για ποιητικούς λόγους το επίθετο πολυάγκιστρος από τον τεχνικό όρο πολυάγκιστρον του Αριστοτέλη. Βλ. A. W. James, *Studies in the Language of Opprian of Cilicia. An Analysis of the New Formations in the Halieutica*, Amsterdam 1970, σ. 169.

6. Εκτός από τα αλιευτικά δίχτυα υπήρχαν, όπως είδαμε παραπάνω, και εκείνα που προορίζονταν για το κυνήγι των ζώων και των πτηνών. Ο Σοφοκλής (Ἀντιγ., στ. 342-347) μιλώντας για το μεγάλο θαύμα, τον άνθρωπο, αναφέρει ανάμεσα στα επιτεύγματα του το κυνήγι των πτηνών, των άγριων ζώων και των θαλασσινών ψαριών που παγιδεύονται στα βρόχια των διχτύων (κουφονῶν τε φύλον ὄρ- / νίθων ἀμφιβαλῶν ἀγρεῖ / καὶ θηρῶν ἀγρῶν ἔθνη / πόντου τ' εἰναλλαν φύσιν / σπείραιοι δικτυοκλώστοις, / περιφραδῆς ἀνήρ).

είδη διχτυών: δίκτυον¹, ἀμφίβληστρον², γρίφος ή γρίπος³, γάγγαμον⁴, ύποχή⁵, σαγήνη⁶, κάλυμμα⁷, πέζα⁸, πάναγρον⁹

1. Ωστόσο τα δίκτυα μαζί με τα λίνα, ως γενικοί όροι, χρησιμοποιούνται για όλες τις κατηγορίες διχτυών. Βλ. A. W. Mair, *ό. π.*, σ. χι' και παραπάνω. Τα 'μάτια' ή τα 'ανοίγματα' των διχτυών είχαν διάφορες διαστάσεις, από 3 εκ. για τα μικρά ψάρια έως 20 εκ. για τα μεγάλα, και ήταν ανάλογα προς τα είδη, για τα οποία προορίζονταν. Βλ. J. Dumont, "La pêche dans le Fayoum hellénistique: traditions et nouveautés d'après le Papyrus Tebtynis 701", σ. 134.

Στις παραλλαγές του γνωστού μύθου του αλιέως αύλοῦντος, που αναφέρονται από τον Αίσωπο (24), τον Ηρόδοτο (*Ίστορ.* 1, 141) και τον Βάβριο (*Μῦθ. Αἰσ.* 9· πρβλ. επίσης την πεζή παραλλαγή του έμμετρου μύθου σε πάπυρο από τον 3ο αι. μ. Χ. P. J. Sijpesteijn, "Three papyri from the private collection of A. M. Hakker", in *StudPap* 6, 1967, σσ. 8-10), τα δίκτυα δηλώνονται με τους όρους δίκτυα, ἀμφίβληστρον και σαγήνη.

2. «Πεζόβολο(ς), αθιβόλι, αθίβολος». Αγγλικά: «easting-net»· Γαλλικά: «éper-vier». Πρόκειται για δίκτυ σε σχήμα κώνου εφοδιασμένο με βαρίδια από μολύβι (μολυβήθρες), που το άπλωναν επάνω στο νερό και το μάζευαν με τη βοήθεια του σκοινιού που βρισκόταν στο επάνω μέρος του ανοίγματος. Βλ. Ησύχ., *σ. ν.* ἀμφίβληστρον (έκδ. M. Schmitdt, I, σ. 158, 64). E. Pottier, *ό. π.*, σ. 852a-b. A. W. Mair, *ό. π.*, σσ. χι-χιι.

3. Ο γρίφος ή γρίπος (Αγγλ. «fishing-basket, creel, draw-net»· Γαλλ. "seine", "filet"), που μοιάζει με το ἀμφίβληστρον και την σαγήνη, αποτελείται από δύο παράλληλα δίκτυα, στα οποία προσαρμόζεται και ένα άλλο δίκτυ σε σχήμα σάκου. Στον Πόρο, σύμφωνα με τον N. Ch. Apostolidès (*ό. π.*, σ. 35), τα δύο παράλληλα δίκτυα ονομάζονται π τ ε ρ ά. Βλ. *LSJ*, *σ. ν.* A. W. Mair, *ό. π.*, σσ. χιιι-χιιιι.

4. Πιθανώς συνώνυμο της σαγήνης· στρογγυλό δίκτυ σε σχήμα κώνου· η γ α γ γ ά β α, ελαφρά παραλλαγμένος τύπος του γαγγάμου, απαντά σε πολλά μέρη της Ελλάδας. Βλ. *Etyim. Μ.*, *σ. ν.* γαγγαμών. N. Ch. Apostolidès, *ό. π.*, σσ. 32 κ. ε. A. W. Mair *ό. π.*, σ. χιιι.

5. «Απόχη»· πρόκειται για μικρό κυκλωτέρες δίκτυ προσαρμοσμένο σε μακριά ξύλινη λαβή (Αγγλ. «round fishing-net, «strimp-net»· Γαλλ. «épuisette»). *LSJ*, *σ. ν.* ύποχή. A. W. Mair, *ό. π.*, σ. χιiv.

6. Μεγάλο αλιευτικό δίκτυ συρόμενο στο βυθό, που θυμίζει την τράτα και συνήθως είναι εφοδιασμένο στο κάτω μέρος με βαρίδια από πέτρα ή άργιλο και στο πάνω μέρος με φελλούς από λυγαριά ή ξύλο (Αγγλ. large drag-net, «seine»· Γαλλ. «seine»· Ιταλ. «sagena»). *LSJ*, *σ. ν.* I. Σταματάκου, *Λεξικόν τής αρχαίας ελληνικής γλώσσας*, Αθήνα 1972, *σ. ν.* E. Pottier, *ό. π.*, σ. 852. A. W. Mair, *ό. π.*, σσ. χιiv-χiv.

7. Η ταύτισή του είναι αβέβαιη· ίσως πρόκειται για είδος που ταξινομείται ανάμεσα στο ἀμφίβληστρον, την σαγήνη και την ύποχήν. *LSJ*, *σ. ν.* E. Pottier, *ό. π.*, 852b. A. W. Mair, *ό. π.*, σ. χiv.

8. Σύμφωνα με τους σχολιαστές πέζαι είναι μικρά δίκτυα, όπως και οι σφαιρώνες. A. W. Mair, *ό. π.*, σ. χiv.

9. Μεγάλο δίκτυ. Το λίνον πάναγρον απαντά ήδη στον Όμηρο (*Ίλ. Ε*, 487) με τη σημασία της σαγήνης. A. W. Mair, *ό. π.*, σσ. χiv-χiv.

και σφαιρών¹.

γ. Τον κύρτον ("κιούρτο, καλάθι")². Και

δ. Την τρίαίαν, τον τριόδοντα³ και το ίχθυόκεντρον.

Αυτές οι τέσσερις μέθοδοι αλιείας απαντούν και στον Αιλιανό⁴ κάτω από τους όρους: ἀγκιστρεία, δικτυεία, κυρτεία και κόντωσις⁵.

1. Ο σφαιρών, παράγωγο της λέξης σφαίρα (πρβλ. τα ονόματα θύρα και θυρών), πρέπει να ήταν δίχτυ με κυκλικό σχήμα: από τον Ν. Ch. Apostolidès (ό. π., σ. 38) ταυτίζεται με τον πεζόβολο (ἀμφίβληστρον). Βλ. επίσης Α. W. Mair, ό. π., σ. xlv. Α. W. James, ό. π., σ. 240.

2. Η αλιευτική μέθοδος με κιούρτο θεωρούνταν εύκολη, αφού δεν απαιτούσε ιδιαίτερα δολώματα ή άλλα σύνεργα ψαρικής. Στον μίμο του Ηρώνδα Διδάσκαλος (3, 51-52) ο κακός μαθητής παρομοιάζεται, για τα λερωμένα ρούχα και τον τεμπέλικο χαρακτήρα του, με τον Δήλιον κυρτέα, που περνούσε την ανέμελη ζωή του μέσα στα λασπόνερα. Ph. Bruneau, «Deliaca III», in *BCH* 103 (1979) σσ. 83-107. Β. Μανδηλαράς, *Οι μίμοι του Ηρώνδα, Κριτική και ερμηνευτική έκδοση*, Αθήνα 1986, σσ. 88-89, 197.

3. Στον *P. Wash. Univ.* I 59 (5ου αι. μ. Χ. - από την Οξύρυγχο), βρέουσιον ("ερευτήριο") ἐνεχύρων, που περιλαμβάνει κυρίως οικιακά σκεύη, απαντά (γρ. 15) ένα τριόδοντιον = τριοδότιον (υποκορ. του ονομ. τριόδους [= τρίαίνα] «τρίαίνα, καμάκι», *LSJ*, s. ν. τριόδους), που δεν είναι σίγουρο αν δηλώνει αλιευτικό εργαλείο.

Στους παπύρους το όνομα τρίαίνα και τα συνώνυμα ἀκίς και ἀκόντιον (υποκορ. της λ. ἄκων) δεν απαντούν με τη σημασία των αλιευτικών εργαλείων (όπως, π. χ., στον Οππιανό, *Ἀλιευτ.* 5, 254 κ. ε. πρβλ. επίσης Μ. Παπαθωμόπουλου, *Ἄνωνύμου Παράφρασις εἰς τὰ Ὀππιανοῦ Ἀλιευτικά, Ἰωάννινα 1976*, Ε', 17, 23-24). Ἐτσι τα ἀκόντια ἐκ φύνεικος (sic), που ο Φλάβιος Σιλβανός, signifer equitum singularium praefecti, ομολογεί ότι παρέλαβε από τους πρεσβυτέρους της Σοκνοπαίου Νήσου, σύμφωνα με την απόδειξη *Stud. Pal.* XXII 92 (3ου αι. μ. Χ. - από τη Σοκνοπαίου Νήσο· βλ. Μ. P. Speidel, "The Praefects' Horse-Guards and the Supply of Weapons to the Roman Army", in *Proceedings of the XVI Int. Congr. of Papyrology*, Chico 1981, σσ. 405-409) δεν έχουν σχέση με την αλιεία.

4. *Περὶ ζώων ἰδιότ.*, 12, 43. Βλ. επίσης Αθήναιο, *Δειπνοσ.*, 1, 13. Μ. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Hellenistic World* (Second Edition Revised by P. M. Fraser), II, Oxford 1957 (ανστ. Oxford 1966), 1177-1178.

5. Καθώς η αρχαία ελληνική και λατινική λογοτεχνία περιέχουν εικόνες και μεταφορές από το κυνήγι και την αλιεία με αλληγορικό και συχνά ερωτικό περιεχόμενο, πολλά από τα αλιευτικά σύνεργα απαντούν σε Έλληνες και Λατίνους συγγραφείς με μεταφορική σημασία, όπως παγίδες βίου, σπλάγγων δίχτυα και παγίδες, δίχτυα Κύπριδος, plagas amoris, Veneris nodi. G. Clement Whittick, "Petronius, 62. 5. mihi in animo in naso esse, stabam tanquam mortuus", in *RhM N. F.* 99 (1956) σ. 2. E. J. Kenney, "Doctus Lucretius", in *Mnemosyne* Ser. IV, 23 (1970) σσ. 386-388. P. Murgatroyd, "Amatory Hunting, Fishing and Fowling", in *Latomus* 43 (1984) σσ. 362-368.

Επίσης στην *Αγία Γραφή* και στα κείμενα των εκκλησιαστικών συγγραφέων η βασιλεία τῶν οὐρανῶν παρομοιάζεται από τον Κύριο με δίχτυ που ρίχνεται στη θάλασσα, και οι πιστοί με ψάρια που πρέπει να προφυλάσσονται από τα δίχτυα του κακού. *Καιν.*

Τα παπυρικά έγγραφα με αναφορές σε αλιευτικά σύνεργα και μεθόδους εκτείνονται χρονικά από την πτολεμαϊκή ως τη βυζαντινή εποχή¹. Από τους πτολεμαϊκούς παπύρους με τέτοιου είδους πληροφορίες τρεις προέρχονται από το αρχείο του Ζήνωνα (3ου αι. π. Χ. — από τη Φιλαδέλφεια).

Ο κατάλογος εργαλείων *P. Cairo Zen. IV 59783* μνημονεύει συνολικά οκτώ πελέκεις αλιευτικούς (γρ. 11 και 16: πελέκεις αλιευτικοί δ), που σύμφωνα με τα παπυρολογικά λεξικά, ήταν τραινές - καμάκια (τριόδοντες)². Αν ο *P. Cairo Zen. IV 59783* έχει σχέση με τον *PSI VI 629* (παρόμοιο λογαριασμό εργαλείων από το ίδιο αρχείο, όπως υποθέτουν οι εκδότες του τελευταίου εγγράφου G. Vitelli, M. Norssa και C. C. Edgar)³, τότε και οι

Διαθ., Ματθ. 13, 47-49: Πάλιν όμοία έστιν ή βασιλεία τών ουρανών σαγήνη βληθείσα εις τήν θάλασσαν, και εκ παντός γένους συναγαούση: ήν, δε έπληρώθη, αναβιβάσαντες επί τόν αίγιαλόν, και καθίσαντες, συνέλεξαν τά καλά εις άγγεία, τά δε σαπρά έξω έβαλον: ούτως έσται εν τή συντελεία του αιώνος. M. l'Abbé Auber, Histoire et théorie du symbolisme religieux avant et depuis le christianisme, II Paris 1884, σσ. 424, 482, 483, 585. F. J. Dölger, IXΘΥΣ. Das Fischsymbol in frühchristlicher Zeit, I: Religionsgeschichtliche und epigraphische Untersuchungen, Rom 1910, σσ. 82, 83 et passim. J. Chevalier - A. Gheerbrant, Dictionnaire des symboles. Mythes, rêves, coutumes, gestes, formes, figures, couleurs, nombres, Paris 1982 (ανατ. 1989), σ. 442 (s. v. Filet).

1. Σκηνές από την αλιεία και τον θαλάσσιο ζωικό κόσμο αποτελούν συχνά τα διακοσμητικά μοτίβα ελληνικών αγγείων κλασικής περιόδου, ρωμαϊκών μωσαϊκών ελληνιστικής περιόδου, όπως των περίφημων μωσαϊκών της Πομπηίας, και μεταγενέστερων μωσαϊκών από την Ιταλία και τις ανατολικές ή δυτικές ρωμαϊκές επαρχίες. Φάσεις από τις γνωστές αλιευτικές μεθόδους απεικονίζονται συνήθως μαζί με σκηνές από την αγροτική και κτηνοτροφική δραστηριότητα στα μωσαϊκά περιοχών της βόρειας Αφρικής, που τον 3ο αι. μ. Χ. διακρίνονταν για τη ρεαλιστική τους τάση. Βλ. M. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Hellenistic World*, II, σ. 1178· III, σ. 1615 σημ. 129. Th. Prêcheur-Canonge, *La vie rurale en Afrique Romaine d'après les mosaïques* (Publications de l'Université de Tunis. Faculté des Lettres Ire Série: Archéologie, Epigraphie 6), PUF, σσ. 62-93. K. M. D. Dunbabin, *The Mosaics of Roman North Africa. Studies in Iconography and Patronage*, Oxford 1978, σσ. 17, 125, 126, 129, 130.

2. «Harpunen»: F. Preisigko, *Wörterbuch*, I, s. v. αλιευτικός. E. Klessling, *Wörterbuch*, IV₁, s. v. αλιευτικός. Βλ. και C. Préaux, *Les Grecs en Égypte d'après les archives de Zénon*, Bruxelles 1947, σ. 35.

3. Αφού οι εκδότες πιστεύουν πως με την γραφήν, που αναφέρεται στον *PSI VI 629*, γρ. 18-19: και περί τούτων έδωκά σοι / έμ Φιλαδέλφεια γραφήν, είναι πιθανό να εννοείται ο *P. Cairo Zen. IV 59783*. Βλ. G. Vitelli - M. Norssa - C. C. Edgar, *PSI VI 629*, εισαγωγή (σ. 66). C. C. Edgar, *P. Cairo Zen. IV 59783*, εισαγωγή (σ. 218). Για τον *PSI VI 629* βλ. επίσης P. W. Pestman - W. Clarysse et alii, *A Guide to the*

πελέκεις που μνημονεύονται σε αυτό (περιθωριακή σημείωση στη γρ. 3: πελέκεις γρ. 10-11: και πελέκεις οὐς ἔφατο / Παταιμίωνα ἔχειν δ' γρ. 17: πελέκεις δ), δηλώνουν αλιευτικά 'τριδόντια'.

Σύμφωνα με τον *P. Cairo Zen.* IV 59782a, εκτενές απόσπασμα λογαριασμού 'απορρόφησης' εκατό περίπου ταλάντων σιδήρου, 11 1/2 μναῖ σιδήρου χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή πελέκειων ενῆα αλιευτικῶν πλοίων (γρ. 137: και εἰς πελέκεις τῶν ἀλιευτικῶν θ σιδήρου μν(αῖ) ια <). Αν οι πελέκεις¹ σημαίνουν και εδώ "αλιευτικά τριδόντια"², όπως στον *P. Cairo Zen.* IV 59783, τότε είναι θεμιτό να υποθέσουμε πως τα αλιευτικά πλοία ἦταν εφοδιασμένα με «τρίαινες»³, με τις οποίες οι αλιεῖς επιδίδονταν στο συστηματικό κυνήγι μεγάλων ιχθύων⁴.

Από την πτολεμαϊκή περίοδο προέρχονται επίσης και άλλα έγγραφα που αξίζει να τα παρουσιάσουμε για τα αλιευτικά σύνεργα που μνημονεύουν ή για την ορολογία τους, που μας επιτρέπει να εννοήσουμε τις αλιευτικές μεθόδους στις οποίες αναφέρονται. Ἐτσι με γνώμονα το λεξιλόγιο του αλιευτικού λογαριασμοῦ *P. Tebt.* III₂ 868 (από τις αρχές του 2ου αι. π. Χ.) οδηγούμαστε, παρά τη σημερινή αποσπασματική του κατάσταση, στις δύο βασικές μεθόδους αλιείας, τὴν ἐρκοθηρικὴν και τὴν πληγκτικὴν.

Στις γρ. 2 και 4 διαβάζουμε αντίστοιχα σαγήνων (γεν. πληθ. του ονόματος σαγήνη «μεγάλο αλιευτικό δίχτυ, είδος τράτας» (;)) και ιχθυογρίπων (γεν. πληθ. του ονόματος ιχθυόγριπος «αλιευτική απόχη-παγίδα»⁵), ἢ ιχθυογριπέων (σύμφωνα με ἄλλη πιθανή αποκατά-

---

Zenon Archive. Lists and Surveys (chapters I-X), Leyde 1981 (*Pap. Lugd. Bat.* 21A), σσ. 61, 153. W. Messeri Savorelli - D. Pintaudi, *I papiri dell'archivio di Zenon a Firenze. Mostra documentaria - settembre 1993 (Papyrologica Florentina xxiv - Biblioteca Medicea Laurenziana)*, Firenze 1993, δ. π., σ. 80.

1. Με την ευκαιρία αυτή επιστημαίνουμε πως στην αλιευτική μίσθωση *P. Oxy.* XLVI 3267 (327-341 μ. Χ.) η αποκατάσταση του χάσματος της γρ. 12:]...κεις σε πελέκεις φαίνεται μάλλον αδύνατη. Βλ. J. R. Rea, *P. Oxy.* XLVI 3267, σχόλ. ad loc.

2. «Crochets destinés à la pêche»: C. Préaux, *Les Grecs en Égypte d'après les archives de Zénon*, σ. 35 και υποσημ. 1.

3. Αυτά τα πλοία πρέπει να ήταν είδος κυνηγίδων, δηλ. κυνηγετικών πλοίων εφοδιασμένων με ειδικά σιδερένια τριδόντια, που χρησιμοποιούν κυρίως στο κυνήγι των ιπποποτάμων. Βλ. J. Lindsay, *Men and Gods on the Roman Nile*, London 1968, σσ. 220-223, 408 (σημ. 13-16).

4. Σε μια παρόμοια μέθοδο, που εφαρμόζεται από τους επιδέξιους αλιεῖς του Μεσολογγίου, αναφέρεται ο N. Ch. Apostolidès (δ. π., σ. 49). Βλ. επίσης A. W. Mair, δ. π., σσ. xlvι-xlvii.

5. «Basket-trap for fish»: *LSJSuppl.*, s. v. ιχθυόγριπος.

σταση του χάσματος· γεν. πληθ. του ονόματος *ιχθυογριπεύς* = *γριπεύς* «αλιεύς», «κατασκευαστής αλιευτικών δίχτυών»¹). Όσο για τη λέξη *μαιοβρόχων*, που απαντά στη γρ. 4., παραμένει αθησαύριστη, αλλά το δεύτερο συνθετικό της -βρόχος («παγίδα», «μάτι, άνοιγμα δίχτυού») μας θυμίζει τους βρόχους, που μαζί με τους κώρτους, τα δίκτυα και τους πόρκους αποτελούσαν, σύμφωνα με τον Πλάτων², τα έρκη της έρκοθηρικής άγρας.

Αβεβαιότητα ισχύει και για τον τύπο *ιχθυοβόλων*, που μνημονεύεται στον ίδιο πάπυρο (γρ. 5)³ και θα μπορούσε να ανήκει ή στο επίθετο *ιχθυοβόλος* «αυτός που πιάνει ψάρια»⁴ ή στο ουσιαστικό *ιχθυοβόλος* (= *ιχθυβόλος* = *ιχθυβολεύς* = *ιχθυοβολεύς*) «αλιεύς», «αλιεύς με αγκίστρι»⁵ ή ακόμη στο ουδέτερο προσηγορικό *ιχθυοβόλον* («τριόδους»), «καμάκι», που φαίνεται και το πιο πιθανό⁶. Επίσης δεν μπορούμε να αποκλείσουμε το ενδεχόμενο να πρόκειται για το παθητικό επίθετο *ιχθύβολος* (π.χ. *ιχθύβολος θήρα* «λεία ιχθύων παγιδευμένων στο δίχτυ»⁷) ή για το ρήμα *ιχθυβολέω* («ψαρεύω με τριδόντια ή με δίχτυα ή με ορμιά και καλάμι»⁸). Αβέβαιη παρα-

1. *P. Tebt.* III, 868, σχόλ. στη γρ. 4. *LSJ*, *s. v.* *γριπεύς*. *LSJSuppl.*, *s. v.* *ιχθυογριπεύς*. Παραπέμπουμε επίσης στο λεξικό του I. Ζωναρά, όπου το *γριπεύσαι* ερμηνεύεται *ιχθύς θηρεύσαι* (H. Tittmann, *I. Zonarae Lexicon ex tribus codicibus manuscriptis I*, Leipzig 1908· ανατ. Amsterdam 1967, *s. v.* *γριπεύσαι*) και στην Παλ. 'Ανθ., 6, 223, 5-6: 'Ερμῶναξ ἐκίχανεν, ὅτε γριπηίδι τέχνη / εἶλκε τὸν ἐκ πηλάγους ἰχθυόεντα βόλον, όπου η *γριπηίς τέχνη* δηλώνει την αλιευτική τέχνη.

2. Σοφιστ. 220C-D.

3. Πρβλ. επίσης *P. Tebt.* III, 868, γρ. 3: *ιχθυ*..... 'B, όπου το *ιχθυ* θα μπορούσε να αποτελεί μέρος σύνθετης λέξης.

4. = *ιχθυβόλος* «striking fish, catching fish»: *LSJ*, *s. v.* *ιχθυβόλος*.

5. *LSJ*, *s. v.* *ιχθυβόλος*. 2. Παλ. 'Ανθ. 7, 295. 9, 227. A. W. James, *ό. π.*, σ. 118.

6. "Harpoon trident": *LSJ Suppl.*, *s. v.* *ιχθυοβόλος*. Βλ. επίσης E. Maysor, *Grammatik der griechischen Papyri aus der Ptolemäerzeit, mit Einschluss der gleichzeitigen Ostraka und der in Ägypten verfassten Inschriften, I: Stammbildung*, Berlin - Leipzig 1906, σ. 171 (§ 87, 2b: *ιχθυόβολον* "Fischkorb": sic).

7. Για την *ιχθύβολον θήραν*, που αρχικά είχε μεταφραστεί «a spoil of speared fish» (*LSJ*, *s. v.* *ιχθύβολος II*), τελικά προτείνεται η μετάφραση «a spoil of netted fish» (*LSJSuppl.*, *s. v.* *ιχθυβόλος II*) πρβλ. επίσης Παλ. 'Ανθ. 6, 24. Οππιαν., 'Αλιευτ. 3, 18: *δείπνοισιν ἐπ' ἰχθυόλοισι*.

8. Η αρχική μετάφραση του *ιχθυβολέω* «strike, harpoon fish» (*LSJ*, *s. v.*) διορθώνεται (*LSJSuppl.*, *s. v.* *ιχθυβολέω*) σε «catch fish by harpooning or netting or using rod and line». Πρβλ. επίσης Παλ. 'Ανθ. 7, 381, 3: 'Ετρεφεν (sc. ναύς) *ιχθυοβλεύντα*. 7, 635, 3: *πιστήν (ναῦν) ἰχθυοβλεύντι συνέμπορον*.

μένει επίσης η σημασία του τύπου *ἰχθυοβόλων*, που απαντά στο verso του *P. Cairo Zen.* III 59366 (= *SB* III 6767· ca 241 π. X.), γρ. 25: καὶ τῶν ἰχθυοβόλων ἀργ(υρίου) ρ.

Δύο άλλοι πτολεμαϊκοί πάπυροι (*P. Tebt.* III₁ 701· 235 π. X. και III₂ 867· 3ου αι. εκ. π. X.), που περιέχουν σημειώσεις υπηρεσιακής αλληλογραφίας, μνημονεύουν μεταξύ άλλων δίκτυα και κύρτας¹.

Σύμφωνα με το πρώτο έγγραφο, όπου αντικαθρεφτίζεται η δραστηριότητα του γραφείου ενός οἰκονόμου², χορηγείται εκ μέρους των βασιλικών υπαλλήλων σε δύο αλιείς (γρ. 86-90) μια προκαταβολή ύψους πενήντα δραχμών για να αγοράσουν δίχτυα (εἰς δίκτυα στατὰ δραχμὰς ν), που στη συνέχεια οφείλουν να την επιστρέψουν³ σε είδος με την αφαίρεση ενός μέρους από τα ψάρια, που τους αναλογούσαν ως αμοιβή. Στις αποσπασματικές γρ. 113-117 του ίδιου παπύρου φαίνεται να γίνεται αναφορά στον έλεγχο (ἐπισκέψασθαι) των δικτυών, που είχαν δοθεί στους αλιείς⁴.

1. Στον *P. Tebt.* III₁ 701 η αινιγματική λέξη *σεκβάλια* (γρ. 92-93: ἔχουσι οἱ αὐτοὶ ἀλιεῖς παρὰ Τοθοῆτος Τέμβρονος σεκβάλια (δρ.) ρν' και σχόλ. στη γρ. 93), θα μπορούσε να αποτελεί αιγυπτιακό δάνειο για κάποιο αλιευτικό εργαλείο. Θυμίζουμε πως, αν και η ελληνική γλώσσα δεν διαποτίστηκε σε μεγάλο βαθμό από τα Αιγυπτιακά, το αγροτικό λεξιλόγιο διανθίζεται μερικές φορές από αιγυπτιακά δάνεια· βλ., π.χ., *πκωμ* «εξάρτημα αρότρου». Η. Cadell, "Le vocabulaire de l'agriculture d'après les papyrus grecs d'Égypte: Problèmes et voies de recherche", in D. H. Samuel (εκδ.), *Proceedings of the XIIth Internat. Congr. of Papyrology*, Toronto 1970, σσ. 69-76.

2. Για το έγγραφο αυτό, είδος καθημερινών σημειώσεων ενός οἰκονόμου, που ρίχνει φως στο status των αλιέων και την αλιευτική δραστηριότητα κατά την πτολεμαϊκή εποχή, βλ. *P. Tebt.* III₁ 701, σσ. 46-47 (εισαγωγή), 60. C. Préaux, *L'économie royale des Lagides*, σ. 202. D. Taubenschlag, *ό. π.*, σ. 664 και υποσημ. 37. M. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Hellenistic World.*, I, σ. 297, III σ. 1387 (σημ. 101). E. Seidl, *Ptolemäische Rechtsgeschichte. 2. Völlig umgearbeitete Auflage*, Glückstadt - Hamburg - New York 1962, σσ. 72, 73. J. Dumont, "La pêche dans le Fayoum hellénistique: traditions et nouveautés d'après le Papyrus Tebtynis 701", σ. 126.

3. Για την αμοιβή των αλιέων (ὀψώνια) και τον τρόπο επιστροφής της προκαταβολής βλ. *P. Tebt.* III₁ 701, γρ. 86-90. C. Préaux, *L'économie royale des Lagides*, σ. 202.

4. Γρ. 113-117: [Περὶ τῶν ...]ν ἀλιέων ἐπεχωρήθη τὰ ὑπά[ρ-] / [χοντα δίκτυα] γ, ἐπεὶ δὲ τὴν ἐπίχυσιν / [... ἀπ]οδοῦναι τοῖς ννὶ ἵνα ἐργά- / [ζωνται τὴν; χε]μερινήν, ἐπισκέψασθαι δὲ / [... δίκ]τυα (γρ. 113 leg. ἀλιέων). Βλ. σχόλ. ad loc. J. Dumont, "La pêche dans le Fayoum hellénistique: traditions et nouveautés d'après le Papyrus Tebtynis 701", σ. 127.

Η σημασία του επιθ. στατά¹, που προσδιορίζει τα δίχτυα, παραμένει αινιγματική. Οι εκδότες του παπύρου A. S. Hunt, J. G. Smyly et alii², καθώς και ο J. Dumont³ μεταφράζουν τα στατά δίχτυα «fixed? nets» και «filets fixes» («στερεωμένα ή σταθερά δίχτυα»), ενώ η C. Préaux⁴ διερωτάται μήπως θα ήταν καλύτερα να τα μεταφράσουμε «filets raides» («τραχιά-στερεά δίχτυα»). Κατά τη γνώμη μας, αυτά τα δίχτυα πρέπει να στερεώνονταν σε πασσάλους και να σχημάτιζαν ένα είδος φράχτη κατάλληλου για την έρκοθηρικήν αλιεία⁵, ενώ για την κατασκευή του πρέπει να χρησιμοποιούνταν έξ αιγείων τριχών σχοινία, γιατί αυτά ήταν πολύ στερεά και διαποτίζονταν δύσκολα από το νερό⁶.

Στο δεύτερο έγγραφο, τον λογαριασμό αλιευτικών εσόδων P. Tebt. III₂ 867, απαντά (γρ. 186) η γενική πληθ. κυρτών (ή κύρτων)⁷, που ανήκει στο ουσιατ. κύρτη ή κύρτος («είδος κιούρτου, “ψαροκόφινο”, “πανέρι για την αλιεία αστακών”»)⁸.

1. Βλ. Ησύχ., *s. v.* στατά· μακρά. C. Préaux, *L'économie royale des Lagides*, σ. 202 υποσημ. 3.

2. P. Tebt. III₁ 701, σ. 59.

3. Ό. π., σ. 129.

4. *L'économie royale des Lagides*, σ. 202 υποσημ. 3.

5. Για την έρκοθηρικήν άγρην βλ. παραπάνω.

6. Για τις διάφορες χρήσεις των έξ αιγείων τριχών σχοινίων και για την απορρόφησή τους από τις ‘ναυτικές υπηρεσίες’ βλ. Ί. Καλλέρη, *Αί πρώται θλαί τής Ύφαντουρίας εις την Πτολεμαϊκήν Αίγυπτον*, έν Αθήναις 1952, σσ. 147-150 και ειδικά σ. 149 υποσημ. 1.

7. Με τον τονισμό της λήγουσας κυρτών, που υιοθετείται από τους εκδότες του P. Tebt. III₂ 867, οδηγούμαστε στο όνομα κύρτη, συνών. της λ. κύρτος (Λατιν. passa). Να σημειώσουμε ακόμη πως για την αποκατάσταση της γρ. 120: [ca:]ων του ίδιου εγγράφου, που συμπληρώνεται από τους εκδότες με επιφυλάξεις σε νηρ]ών, που είναι όμως λέξη μικρότερη από το χάσμα (βλ. P. Tebt. III₂ 867, σχόλ. στη γρ. 120) θα μπορούσε να ληφθεί υπόψη και η γεν. πληθ. κυρτών ή κύρτων.

8. *LSJ*, *s. v.* κύρτος = κύρτη. Η κυρτίς (add. lex.), που απαντά στον P. Oxy. XLVII 3354 (ca 28-10-257 μ. Χ.), συμφωνητικό παροχής ‘αγροτικών υπηρεσιών’, σχετικών κυρίως με αμπέλια, φαίνεται να είναι συγγενής με το όνομα κύρτος («κιούρτος»). Σύμφωνα με τους όρους του συμβολαίου οι συμβασιούχοι εργάτες υποχρεούνταν να κατασκευάσουν μαζί με τα κατάλληλα για το πάτημα των σταφυλιών πανέρια και κυλτίδας για το όργανον («αρδευτικό τροχαλία», «water-wheel»): γρ. 15-16: *κπλ ποιησόμεθα τής ληνού και θίου· τά ένχηρζον- / τα χαλάτρια και του όργάνου τας κυλτίδας*. Οι εκδότες του παπύρου R. A. Coles και M. W. Haslam, που παρατηρούν πως ο κανονικός τύπος της λέξης πρέπει να είναι κυρτίς και να σημαίνει «στραγγιστήριο» («strainer», βλ. σχόλ. στη γρ. 16), μεταφέρουν την άποψη του Walter Cockle, σύμφωνα με την οποία οι κυρτί-

Από τη ρωμαϊκή εποχή αρκετά παπυρικά έγγραφα, και ιδίως ορισμένες αλιευτικές μισθώσεις, περιέχουν λεξιλόγιο δηλωτικό των μεθόδων και των εργαλείων αλιείας.

Έτσι κύρτοι πλεκτοί και πλεκταί αναφέρονται στον *P. Oxy.* III 520 (143 μ. Χ.), έκθεση που υποβλήθηκε σε τρεις έπιτηρητάς, για να τους γνωστοποιηθούν τα έσοδα από τις πωλήσεις των αγαθών ενός παντοπωλείου, που φαίνεται πως είχαν δημευθεί και εκποιηθεί¹. Σύμφωνα με την καταγραφή αυτών των εσόδων 1 δραχμή και 1 (;) οβολός αποτελούσαν το αντίτιμο, που είχε καταβάλει ο Μώροσ για την αγορά οκτώ κύρτων πλεκτών². γρ. 20: Μώρου κύρτων πλεκτῶ(ν) η (δραχμή) α (όβολός;). Στο ίδιο έγγραφο μνημονεύονται συνολικά δέκα οκτώ πλεκταί «αλιευτικά δίχτυα» ή «αλιευτικά καλάθια», «κιούρτοι»³. γρ. 7: Διδύμου πλεκτῶ(ν) Σ [(δραχμαί), γρ. 19: Ἀρτώσικοσ πλεκτῶ(ν) ιβ (δραχμαί) [.

Ο αποσπασματικός λογαριασμός εργατικών αμοιβών *P. Mil. Vogl.* VII 302 (152-154 μ. Χ. - από την Τεβτύνη) μνημονεύει σαγήνας (γρ. 200-201: τ[ι]μῆσ κασιδερίνον εσ.κ. ὤστ(ε) | σαγήνας τ.[...].πι.( ) (δραχμαί) η), που πιθανώς σχετίζονται με κασιδερίνον (= κασιτερίνων) της προηγούμενης γραμμής.

δες πρέπει να ήταν είδος 'κιούρτων' από λυγαριά κατάλληλων κυρίως για την αλιεία των αστακίων («wicker-work 'weels'» or «lobster-pots») και παρόμοιων με τα καλάθια από λυγαριά («wicker-work basket»), που τοποθετούνται ως φίλτρα από τη λονδρέζικη πυροσβεστική υπηρεσία στο σημείο άντλησης του νερού, για να συγκρατούν έξω από την αντλία τα ξηρά χόρτα, τα μικρά ξύλα ή τα ψάρια.

1. Βλ. *P. Oxy.* III 520, εισαγωγή (σσ. 255-256). Th. Reil, ό. π., σ. 126. A. Ch. Johnson, *Roman Egypt*, σ. 385 (έγγρ. 237). N. Lewis, *La mémoire des sables. La vie en Égypte sous la domination romaine* (μετάφρ. από τὰ Αγγλικά: P. Chuvin), Paris-Mayenne 1988, σ. 137 και σημ. 3 (σ. 152).

2. «Plaited fish-baskets», «geflochtene Fischernetze», σύμφωνα με τις μεταφράσεις των εκδοτών του *P. Oxy.* III 520 (σ. 257) και του F. Preisigke (*Wörterbuch* I, σ. 856, s. v. κύρτος) αντίστοιχα.

3. Η πλεκτή μεταφράζεται από τον F. Preisigke (*Wörterbuch*, II, σ. 316, s. v. πλεκτή) και στο *LSJ* (s. v. πλεκτή) «Fischernetz» («αλιευτικό δίχτυ») και «fishing-basket», «weel» («αλιευτικό καλάθι») αντίστοιχα, ενώ οι εκδότες του *P. Oxy.* III 520 (σ. 257) μεταφράζουν τὰς πλεκτάς «ropes» («σχοινιά»). Σε μια αλιευτική επιστολή του Αλκίφρονα γίνεται λόγος για ένα δίχτυον παλαιόν, τετραγωνμένον, διερωγός και άποσχισθέν κατά μέσον τῶν πλεγμάτων (1, 17, 2: εἶθ' ὑφάλω προσομλήσαν πέτρα κατά μέσον άποσχισθῆναι τῶν πλεγμάτων. M. A. Schepers, *Alciphronis Rhetoris Epistularum libri IV*, Lipsiae 1905, σ. 20. A. R. Benner - F. H. Fobes, *The Letters of Alciphron, Aelian and Philostratus* (Loeb), London, 1962, σσ. 76-77.

Η παγίς ("δίχτυ", "παγίδα"), που ο Ανουβίων με την επιστολή *P. Sagar. 97* (= *P. Würzb. 22. 90-133 μ.Χ.* — από την Ερμούπολη τη Μεγάλη) ζητούσε από τον πατέρα του Σαραπίωνα να του στείλει, προοριζόταν ενδεχομένως για την αλιεία στο λάκκον («δεξαμενή με τρεχούμενο νερό», «ιχθυοτροφείο;»¹), που ο Ανουβίων είχε αναλάβει για λογαριασμό του χωριού (γρ. 14-15) να καθαρίσει πριν από την πλημμύρα του Νείλου (γρ. 8-11).

Από τον *P. Tebt. II 486* (2ου-3ου αι. μ. Χ.), έγγραφο σχετικό με τη μεταφορά σιτηρών, πληροφορούμαστε πως ένα από τα μεταφορικά πλοία είχε ως παράσημον ("σημαία", "έμβλημα") ἄλι(ο)ν γ[ι]ρίφον, προφανώς ένα θαλασσινό δίχτυ.

Η μήνυση του Έρμωνα, γιου του Δημητρίου, προς τον εκατόταρχο Quintus Gaius Passer *P. Oxy. XIX 2234* (31 μ. Χ.)² με θέμα την καταγγελία μιας ομάδας αλιέων και ενός στρατιώτη για παράνομη αλιεία στον ιδιόκτητο ιχθυότοπο (λάκκον) του μηνυτή παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τα αλιευτικά σύνεργα που μνημονεύει: Οι δράστες είχαν χρησιμοποιήσει για την λαθραλιεία λίνα («ορμιές - αλιευτικά νήματα» ή «δίχτυα»), ξύστρας («μαχαίρια» ή «αγκίστρια» (;))³ και κολλορόβους ή

1. *LSJ*, s. v. λάκκος. Ηρόδοτ., *Ἱστορ.* 7, 119: ἔτρεφόν τε θορνίθας χερσαίους και λιμναίους ἐν τε οἰκῆματι και λάκκοισι (όπου οι λάκκοι δηλώνουν τις λίμνες εκτροφής υδρόβιων πτηνών). Για την κατασκευή και τη συντήρηση των λάκκων, τις εκατό περίπου παπυρικές αναφορές τους κυρίως από τον 5ο-6ο αι. μ. Χ. και τη δυνατότητα άσκησης της αλιείας σε λάκκους βλ. *P. Oxy. XIX 2234* (31 μ. Χ.), γρ. 15. *P. Turner 25* (28-12-161 μ. Χ. - από την Οξύρυγχο), σχόλ. στη γρ. 14. D. Bonneau, "L'administration de l'irrigation dans les grands domaines en Égypte au VIe siècle de N. E.", in D. H. Samuel (εκδ.), *Proceedings of the XIIth Internat. Congr. of Papyrology*, Toronto 1970, σσ. 46, 50. Idem, "La haute administration des eaux en Égypte (d'après la documentation papyrologique aux époques grecque, romaine et byzantine)", in R. S. Bagnall - G. M. Browne et alii (εκδ.), *Proceedings of the XVIth Internat. Congr. of Papyrology*, USA - Chico 1981, σ. 324. Idem, *Le régime administratif de l'eau du Nil dans l'Égypte grecque, romaine et byzantine*, σσ. 56-61.

2. Για το έγγραφο αυτό βλ. R. Taubenschlag, *ό. π.*, σ. 665 και υποσημ. 43. E. G. Turner, *Ελληνικοί Πάπυροι* (μετάφρ.: Γ. Μ. Παράσογλου), Αθήνα 1981, σσ. 194, 266 (σημ. 52). R. L. B. Morris, "Reflections of Citizen Attitudes in Petitions from Roman Oxyrhynchus", in R. S. Bagnall] G. M. Browne et alii (εκδ.), *Proceedings of the XVIth Internat. Congr. of Papyrology*, USA Chico 1981, σ. 366 (εδώ ο μηνυτής από παραδρομή ονομάζεται Haemon αντί Hermon [= "Ερμων]). N. Lewis, *La mémoire des sables. La vie en Égypte sous la domination romaine*, σ. 76, σημ. 6 (σ. 87). R. Alston, *Soldier and Society in Roman Egypt. A social history*, London - New York 1995, σσ. 86-96.

3. *P. Oxy. XIX 2234*, σχόλ. στις γρ. 14-15 (σ. 100). Πάντως το όνομα ξύστρα, από όσο γνωρίζουμε, δεν απαντά σε άλλο έγγραφο με τη σημασία «αλιευτικό αγκίστρι». Βλ. επίσης F. Preisigke, *Wörterbuch*, II, s. v. ξύστρα. *LSJ*, s. v. ξύστρα.

κολλόροβα (“βέργες”, “καλάμια” ή «αλιευτικά τριδόντια - καμάκια»)¹.

Ἐπαγαγόν- | τες καὶ Τίτιον στρατιώτην μετὰ πολλῶν | λίνων
καὶ ξυστρῶν ἐπελθόντες ἐπὶ τὸν | ἡμέτ[ε]ρον λάκκον μετὰ κολλο-
ρόβων | ἠλίευσαν καὶ ἀνέσπασαν ἰχθ[ύ]ν² ἄξιον ἐπὶ τὸ | αὐτὸ
[ἄ]ργυρίου (ταλάντου) α (γρ. 12 - 17).

Τα αλιευτικά σύνεργα, που αναφέρονται στο έγγραφο αυτό, επιτρέπουν να υποθέσουμε πως από τους λαθραλιείς είχαν χρησιμοποιηθεί όλες σχεδόν

Επίσης η αλιευτική ξύστρα που μνημονεύεται στον *P. Würzb.* 5 (31 π. Χ. - από την Οξύρυγχο) πρέπει να ήταν μαχαίρι που χρησίμευε στο καθάρισμα και το ξελέπιασμα των ιχθύων. Με το έγγραφο αυτό ένας αλιεύς από την Θώλθιν της Θμοισεφώ τοπαρχίας του Οξύρυγχιτη νομού περιγράφει με λεπτομέρειες στον στρατηγό πώς έπεσε θύμα κλοπής: ‘Άγνωστοι είχαν εισβάλει στο σπίτι ενός πορθμέως (“περάτη”), όπου ο ψαράς είχε αφήσει την αλιευτική ξύστρα αξίας 150 ασημένιων δρχ., και την έλεψαν γρ. 6-9: [ἐπελθόντ]ες τινές κακουργότερον ἐπὶ Ἴσ-/[.π]ορθμέως ἐν τῇ αὐτῇ Θώλθει/[οίκιαν(;) ἀπ]ην[έ]ργκα-ντό μου ἦν εἶχον/[ἐνταῦθα(;)] ξύστραν αλιευτικήν. Ο εκδότης του παπύρου U. Wilcken (σχόλ. στις γρ. 9 και 13) καθώς και οι εκδότες του *P. Oxy.* XIX 2234 (σχόλ. στις γρ. 14-15) παρατηρούν πως αυτό το ποσό είναι υπερβολικό για ένα μαχαίρι ακόμη κι αν ο χαρακτήρας του εγγράφου θα δικαιολογούσε κάποια υπερβολή. Μάλιστα οι εκδότες του *P. Oxy.* XIX 2234 (*loc. cit.*) συμπληρώνουν πως, αν η τιμή αυτή είναι μεγάλη για ένα μαχαίρι, φαντάζει ακόμη πιο απίθανη στην περίπτωση που η αλιευτική ξύστρα σήμαινε “αλιευτικό αγκίστρι”.

Με την ίδια ευκαιρία θυμίζουμε πως τα μαχαίρια, για τα οποία ο σαγηνοβόλος Γηροῦς καλεῖται να πληρώσει 350 μυριάδας δηναρίων, σύμφωνα με τον *SB XVI* 12618 (= *P. Mich. Inv.* 410· 371 μ. Χ. - από τον Οξύρυγχιτη νομό, πάπ. δημοσιευμ. από τον H. Ch. Youtie, “Short Texts on Papyrus. 4. *P. Mich. Inv.* 410: Order to Pay”, σσ. 213-214 = *Idem, Scriptiunculae Posteriores*, II, σσ. 577-578) πρέπει να χρησίμευαν στο άνοιγμα, το ξελέπιασμα και το καθάρισμα των ιχθύων γρ. 1-4: Δίδυμος Γηροῦ(τι) σαγηνοβ(όλω) χαίρ(ειν). | Παράσχον ὑπὲρ τιμῆς μαχαίριων |(δηναρίων) μ(υριάδας) τρια-κοσίας πενήκοντα |(γίνονται) (δηναρίων) μ(υριάδες) τιν μόνας γρ. 1 leg. σαγηνοβ(όλω).

1. Με το κολλόροβον, που σημαίνει “βέργα”, “ποιμενική ράβδος”, “κοντάρι”, “τσιγκέλι”, “αρπάγιον” δηλώνεται ή το αλιευτικό καλάμι ή η αλιευτική τριαινα. Κολλόροβοι ή κολλόροβα απαντούν και σε άλλους παπύρους, αλλά με διαφορετικές σημασίες (βλ. F. Preisigke, *Wörterbuch*, I, s. v. κολλόροβος. *LSJ*, s. v. κολλόροβον): Έτσι οι συντάκτες της μήνυσης *P. Sarap.* 1 (= *BGU III* 759· 26-7-125 μ. Χ.) διαμαρτύρονται γιατί δέχτηκαν στο κεφάλι και σε άλλα σημεία του σώματος χτυπήματα με κολλορόβους “ρόπαλα” (γρ. 13-15: κολ-/λωρόβοις πλήξαντες τὴν κεφαλὴν | κα[ί] τὰ ἄλλα [μ]έρ[η] τ[οῦ] σώματος). Σύμφωνα με τον φορολογικό κατάλογο *SB III* 6954 (= *O. Bod.* II 2043· 2ου αι. μ. Χ.· βλ. επίσης H. G. Evelyn White, “Graeco-Roman Ostraca from Dakka, Nubia, in *CR* 33, 1919, σσ. 50, 52), ο αλιεύς Ἀρεώτης πλήρωσε (γρ. 3) ὑπὲρ ναύλου κολλόροβον α, που, κατά την εκδότρια του οστράκου C. Préaux, πρέπει να δηλώνει μέτρο βάρους ή νόμισμα.

2. Προφανώς εδώ έχουμε χρήση του ενικού αριθμ. (ιχθύν) με περιληπτική σημασία· βλ. *P. Oxy.* XIX 2234, σχόλ. στις γρ. 16-17 (σ. 100). Για τον τόνο στην ονομ. και αιτ.

οι γνωστές αλιευτικές μέθοδοι: τα δύο είδη της πληγής, η άσπαλιευτική (ή άγκιστρεία), δηλ. η αλιεία με νήμα και άγκιστρι (πρβλ. ξύστρας)¹, και η τριοδοντία, δηλ. η αλιεία με τριδόντια (μετά κολλορόβων ή λλευσαν)², καθώς και η έρκοθηρική άγρα με τη χρήση δίχτυών (καλάδα), εφόσον εδώ τα λίνα δηλώνουν τα αλιευτικά δίχτυα³.

Πρέπει να σημειώσουμε πάλι πως είναι εξαιρετικά δύσκολο να εξακριβώσουμε τις ειδικές σημασίες, με τις οποίες χρησιμοποιούνται στο έγγραφο αυτό τα ονόματα: λίνα, ξύστραι και κολλόροβοι.

Οι εκδότες του *P. Oxy. XIX 2234* μεταφράζουν τα λίνα "αλιευτικά νήματα", τα κολλόροβα "τριδόντια", "καμάκια" και τὰς ξύστρας "μαχαίρια" ("They brought also with them, the soldier Titius, with many lines and knives for scaling, and coming to my cistern they fished with gaffs, and drew up fish to the total

ενικού του ονόματος ιχθύς ή ιχθύς βλ. *LSJ, s. v. E. Mayser, ó. π., I, 1: Laut- und Wortlehre. Flexionslehre*, Berlin - Leipzig 1938, σ. 25, 7-10 (§ 61).

1. Για την πιθανότητα στο συγκεκριμένο έγγραφο η ξύστρα να σημαίνει «άγκιστρι» βλ. παραπάνω (σ. 238 υποσημ. 3). Αξίζει να σημειώσουμε πως στους παπύρους τα ουσιαστικά άγκιστρον και άγκιστριον απαντούν κατά κανόνα με τη σημασία των χειρουργικών και όχι των αλιευτικών εργαλείων. Βλ., π. χ., *Pap. Gr. Méd. 23* (= *P. Aberd. 11*· 2ου αι. μ. Χ. - Φαγιούμ), γρ. 12-13: άγκιστρείοι (= άγκιστρίω). 142 (= *MPERNS XIII 20* απόσπ. Β· 4ου αι. μ. Χ.), γρ. 3: άγγίστρων (sic). Μ.-Η. Marganne, *La chirurgie dans l'Égypte gréco-romaine d'après les papyrus littéraires grecs*, Leiden - Boston - Köln 1998, σ. 80.

Από το άλλο μέρος το όνομα άγκιστρον με κυριολεκτική και αλιευτική σημασία ("αλιευτικό άγκιστρι") απαντά συχνά στην Άγία Γραφή. Βλ., π. χ., *Παλ. Διαθ. Ήσ. 19, 8: Καί στενάξουσιν οί άλειίς, και στενάξουσιν πάντες οί βάλλοντες άγκιστρον εις τόν ποταμόν, και οί βάλλοντες σαγήνας και οί άμφιβολείς πενήθουσιν. Καιν. Διαθ., Ματθ. 17, 27: Πορευθείς εις τήν θάλασσαν βάλε άγκιστρον και τόν άναβάντα πρώτον ιχθύν άρον.*

Επισημαίνουμε ακόμη πως στον *SB XIV 11903* (= *P. Yale in v. 1083*· 2ου αι. εκ. μ. Χ. - Aboulig = Abotlis - Άβώτις), πάπ. δημοσ. από τον G. M. Parassoglou, "Greek Papyri from Roman Egypt", in *Ελληνικά 27*, 1974, σσ. 235-238), verso, γρ. 3: κορακιν[...], το κοράκιν[...], αν δεν είναι όνομα ιχθύος (= κορακίν[ον]) ή επίθετο (κοράκιος) θα μπορούσε να θεωρηθεί υποκοριστικό (κοράκιον, κοράκιν) του ονόματος κόραξ και να σημαίνει «τσιγγέλι, γάντζος, ταιμπίδα, μικρό άγκιστρον» βλ. επίσης *SB I 1* (3ου μ. Χ.), ευρετήριο εξαρτημάτων πλοίου, γρ. 24-25: εν έτέρω κίστη κόρακες έκα- / τόν ένενήκοντα· γρ. 26: [...κ]ορακίων. *LSJ, s. vv. κοράκιον, κόραξ*. G. M. Parassoglou, *ó. π.*, σ. 238 (*P. Yale in v. 1083*, σχόλιο ad verso, γρ. 3).

2. Θυμίζουμε πως για το 'πληγωτικόν' ψάρεμα που γίνεται την ημέρα χρησιμοποιείται από τον Πλάτωνα (*Σοφιστ.*, 220D) ο γενικός όρος άγκιστρευτικών: ως έχόντων έν άκροισ άγκιστρα και τών τριοδόντων.

3. Βλ. παραπάνω.

value of one silver talent»), ενώ αλλού¹ παρατηρούν πως δεν αποκλείεται τα ουσιαστικά ξυστραί και κολλόροβα να σημαίνουν, αντίστοιχα, “αγκίστρια” και “καλάμια”.

Κρίνοντας από το ρήμα *ἀνασπῶ* (γρ. 16: *καὶ ἀνέσπασαν ἰχθ[ύ]ν*), που φαίνεται να ανήκει στο λεξιλόγιο της *ἀσπαλιευτικῆς*, σύμφωνα με μια παρτυμολογία της τελευταίας λέξης, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε πως στο έγγραφό μας υποδηλώνεται μόνον η *ἀσπαλιευτικὴ τέχνη* («αλιεία με νήμα και αγκίστρι») και, κατά συνέπεια, τὰ *λίνα*, αἱ *ξυστραί* και οἱ *κολλόροβοι* ως σύνεργα αυτής της μεθόδου σημαίνουν αντίστοιχα «ορμιές - αλιευτικά νήματα», «αγκίστρια» και «καλάμια - βέργες»².

Ὡστόσο πρέπει να σημειώσουμε πως το ρήμα *ἀνασπῶ* (γρ. 16: *καὶ ἀνέσπασαν ἰχθ[ύ]ν*) θα μπορούσε να είχε χρησιμοποιηθεί και για τις τρεις αλιευτικές μεθόδους: με δίχτυα, με τριδόντιασμα και με αλιευτικά νήματα. Πράγματι, καθώς *ἀνασπῶ* σημαίνει μεταξύ άλλων «τραβῶ, σύρω ένα καράβι στη στεριά», το ρήμα θα μπορούσε αναλογικά να απαντά σε χωρίο σχετικό με την ἀέλκυση των δικτυῶν με τὰ ψάρια³, που αποτελεί μια λεπτή στιγμή της αλιευτικῆς δια-

1. Βλ. *P. Oxy.* XIX 2234, σχόλ. στις γρ. 14-15 (σ. 100): «The fishermen fished with fishing-rods, i.e. to take κολλόροβα as the rods, λίνα as the lines, and ξυστραί as the hooks».

2. Αξίζει να αναφέρουμε εδώ την παρατήρηση του J. R. Rea, εκδότη του αλιευτικού συμβολαίου *P. Oxy.* XLVI 3269 (3ου αι. μ. Χ.), σύμφωνα με την οποία (σχόλ. στις γρ. 8-9) τὰ *λίνα* στον *P. Oxy.* XIX 2234 πρέπει να σημαίνουν μάλλον «δίχτυα» παρά «αλιευτικά νήματα», γιατί δύσκολα οι λαθραλιείς θα είχαν χρησιμοποιήσει ορμιές, αγκίστρια και δολώματα, δηλ. μια αλιευτικὴ μέθοδο που απαιτούσε υπομονή, τύχη και πολύ χρόνο και στην οποία κατέφευγαν όσοι ψάρευαν (ιδιαίτερα οι ευγενείς) από ευχαρίστηση.

Πόσο μεγάλη υπομονή και τύχη χρειάζεται αυτό το είδος αλιείας μαρτυρά το επεισόδιο που διηγείται ο Πλούταρχος (*Βίοι. Ἀντών.* 29, 3-4) με πρωταγωνιστή τον Μ. Ἀντώνιο: όταν οι προσπάθειες του Ρωμαίου στρατιωτικού και πολιτικού να πιάσει ψάρια απέβησαν άκαρπες, για να μην απογοητεύσει την Κλεοπάτρα που τον παρακολουθούσε, διέταξε τους αλιείς του να βουτήξουν στα νερά και να βάλουν στο αγκίστρι ένα από τα ψάρια που είχαν πιάσει προηγουμένως. W. J. Darby - P. Ghalioungui - L. Grivetti, *ό. π.*, I, σ. 350.

3. Θυμίζουμε πως για την ἀνέλκυση των δικτυῶν χρησιμοποιούνται συνήθως τὰ ρήματα *ἀναβιβάζω*, *ἀναιρουῖμαι*, *ἀνιμῶμαι*, *ἀφέλκω*, *ἐκβάλλω*, *ἐλκύω*, *ἐλκω*, *σύρω*. Βλ., π. χ., Αισώπ. *Μῦθ.* 23: Ἄλιεις σαγήνην εἴλκων ὡς δὲ ἀφελκύσαντες. *Μῦθ.* 25: Ἄλιεύς ἐκ τῆς θαλάσσης τὸ πρὸς ἄγραν δίκτυον ἐκβαλὼν (Τ. Βουρνά, *Αισώπην Μῦθοι. Αρχαίο κείμενο, εισαγωγή, μεταγραφή στη δημοτικὴ*, I, Αθήνα 1984, σσ. 46, 48). Βάβρ., *Μῦθ. Αἰσ.* 4, 1-2: Ἄλιεύς σαγήνην ἦν νεωστὶ βεβλήκει | ἀνείλετο. *Καιν. Διαθ., Ιωάνν.* 21, 6: Καὶ οὐκέτι αὐτὸ (= τὸ δίκτυον) ἐλκύσαι ἴσχυσαν. 21, 8: Σύροντες τὸ δίκτυον τῶν ἰχθῶν. 21, 11: Ἐλκυσεν τὸ δίκτυον εἰς τὴν γῆν μεστὸν ἰχθῶν μεγάλων. *Ματθ.* 13, 48: Ἦν (= σαγήνη), ὅτε ἐπληρώθη, ἀναβιβάσαντες ἐπὶ τὸν αἰγιαλόν.

δικασίας με δίχτυ και ένα από τα βασικά μοτίβα των φαραωνικών αλιευτικών σκηνών. Το *ἀνασπῶ*¹ θα ταίριαζε επίσης στη φάση εκείνη της αλιείας με τριδόντιασμα, που ο ψαράς «βγάζει» στη στεριά την πληγωμένη» λεία.

Από το άλλο μέρος το *ἀνασπῶ* φαίνεται πως είναι το κατ' ἐξοχήν ρήμα της ἀσπαλιευτικῆς τέχνης, δηλ. της ἀγκιστροετίας («αγκιστροτικής» - «αλιείας με νήμα και αγκίστρι»), όπως αυτή περιγράφεται από τον Πλάτωνα στον *Σοφιστή*², όταν δίνεται μια 'λογοπαιχτική' μάλλον ετυμολογία του ὄρου ἀσπαλιευτική: <ἀνασπαλιευτική < ἀνασπῶ + ἀλιεύω (πρβλ. τη νεοελληνική "ανασυρτοψαρική") από την εικόνα του πληγωμένου ἰχθύος που βγάζουν οι

Αντίθετα για τη ρίψη των δικτύων χρησιμοποιούνται συχνά τα ρήματα: *χαλῶ*, *ἀπλώω*, *βάλλω*. Βλ. π.χ., Αισώπ. *Μῦθ.* 24: 'Αελλετο τὸ ἀμφίβληστορον και βαλὼν κατὰ τοῦ ὕδατος· *Μῦθ.* 26: 'Αλιεύς τὸ δίκτυον χαλάσας· *Μῦθ.* 304: Σαγήνην βάλλοντας (Τ. Βουρνά, ὁ. π., I, σ. 50. II, σ. 164). Αλκίφρον., 1, 1, 4: Μικρὸν δὲ ἀπωθεν τῆς ἀκτῆς χαλάσαντες, φεῦ τῆς εὐνοίας, ὅσον ἰχθύων ἐξελευσάμεν· 1, 13, 1: 'Εγὼ δὲ τὴν σαγήνην ἀπλώσας (M. A. Schepers, ὁ. π., σσ. 2, 14. A. R. Benner - F. H. Fobes, ὁ. π., σσ. 40-41, 65). *Καιν. Διαθ.*, *Ματθ.* 13, 47: Πάλιν ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν σαγήνη βληθεῖση εἰς τὴν θάλασσαν. *Λουκ.* 5, 5: 'Επανάγαγε εἰς τὸ βύθος καὶ χαλάσατε τὰ δίκτυα ἡμῶν εἰς ἄγρην. *Ἰωάνν.* 21, 6: Βάλετε εἰς τὰ δεξιὰ μέρη τοῦ πλοίου τὸ δίκτυον (K. Aland [- H. Riesenfeld, - H. U. Rosenbaum - Ch. Hannick], *Völlständige Konkordanz zum Griechischen Neuen Testament. Unter Zugrundelegung aller moderner Kritischen Textausgaben und des Textus Receptus*, Berlin - New York 1975, σσ. 253, 573.

Πρβλ. επίσης τις ανάλογες λατινικές εκφράσεις: *trahere lina, ducere retia* (Αυσόν., *Mos.* 243, 246. H. G. Evelyn White, *Ausonius*, σσ. 242-243. J. - C. Carrière - J. Gaillard - R. Martin - O. Mortier-Waldschmidt, ὁ. π., σσ. 734-736) και *everriculum ducere* (Ιουστινιαν. *Dig.* 47. 10. 13. 7 με θέμα το *ius piscandi*: *Si quis me prohibeat in mari piscari vel everriculum [quod Graece σαγήνη dicitur] ducere, an iniuriarum iudicio possim eum convenire? Sunt qui putent iniuriarum me posse agere.* Ch. Donahue, JR., "Animalia ferae naturae: Rome, Bologna, Leyden, Oxford and Queens' County, N. Y.", in R. S. Bagnall - W. V. Harris, *Studies in Roman Law in memory of A. Arthur Schiller*, Leiden 1986, σ. 48).

1. Από τον Ηρόδοτο (*Ἱστορ.* 2, 92) τὸ *ἀνασπῶ* χρησιμοποιείται για τη φάση κατά την οποία οι Αιγύπτιοι τραβούσαν τον πάπυρο από τα ἔλη (τὴν δὲ βύβλον ἀνασπᾶσσι ἐκ τῶν ἔλεων). *LSJ*, σ. ν.

2. 221A: *Καὶ κάτωθεν εἰς τοῦναντίον ἄνω ῥάβδοις καὶ καλάμοις ἀνασπῶμενον.* 221B-C: *Τούτου (= ἀγκιστροετικῆς) δὲ τὸ περὶ τὴν κάτωθεν ἄνω πληγὴν ἀνασπῶμένην, ἀπ' αὐτῆς τῆς πράξεως ἀφομοιωθὲν τοῦνομα, ἡ νῦν ἀσπαλιευτικὴ ζητηθεῖσα ἐπὶ κληρὸν γέγονεν.* Βλ. επίσης A. W. Maig, ὁ. π., σ. κκκix. Για την ετυμολογία του ονόματ. ἀσπαλιεύς μιλήσαμε ἤδη παραπάνω.

αλιείς στη στεριά (ἀνασπώμενον) τραβώντας το από κάτω προς τα πάνω με το καλάμι¹.

Εάν πράγματι οι λαθραλιείς είχαν καταφύγει στην ἀσπαλιευτικήν, δηλ. στην αλιεία με αγκίστρι, τότε η καταγγελία του Έρμωνα για παράνομη αλιεία πρέπει να ήταν ιδιαίτερα σοβαρή, γιατί οι κάτοικοι του Οξυρυγχίτη νομού, όπου διαπράχτηκε το 'έγκλημα' της λαθραλιείας², απέφευγαν για θρησκευτικούς λόγους, όπως μας πληροφορούν ο Πλούταρχος³ και ο Αιλιανός⁴, με κάθε σχολαστικότητα αυτό το είδος της αλιείας, από φόβο μήπως πιαστεί κατά λάθος στο αγκίστρι τους ο ιερός και θαυμαστός δξύρ(ρ)υγχος.

Ο εκδότης των αλιευτικών μισθώσεων *P. Oxy. XLVI 3269* (3ου αι. μ. Χ.) και *3270* (309 μ. Χ.)⁵ J. R. Rea, λαμβάνοντας υπόψη την απαγόρευση της αλιείας με αγκίστρι που ίσχυε για τους Οξυρυγχίτες, πιστεύει ότι τα λίνα, που δεσμεύονταν, σύμφωνα με τους όρους αυτών των συμβολαίων, να εξασφαλίσουν αντίστοιχα οι μεμισθωκότες ή οι μεμισθωμένοι⁶, πρέπει να σημαίνουν «δίχτυα»⁷.

1. Βλ. Γ. Κουχτσόγλου, *Ἄπαντα Πλάτωνος*, XII, Αθήναι 1966, σ. 91 και υποσημ. 1· και παραπάνω.

2. Ο μηνυτής αναφέρει ως τόπο του «εγκλήματος» την περιοχή γύρω από την κόμην Τήν τῆς Θμοισεφῶ τοπαρχίας, που ανήκε, από όσο γνωρίζουμε, στον Οξυρυγχίτη νομό. Βλ. A. Calderini (- S. Daris), *Dizionario dei nomi geografici e topografici dell' Egitto greco-romano*, II₄, Milano 1977, σσ. 286-287 (s. v. Θμοισεφῶ). IV₄, Milano 1986, σ. 407 (s. n. Τῆς).

3. *Περὶ Ἰσιδ. καὶ Ὀσίρ.* 7, 353 C-D: Ἰχθύων θαλαττίων πάντες μὲν οὐ πάντων ἀλλ' ἐνίων ἀπέχονται, καθάπερ Ὀξυρυγχίται τῶν ἀπ' ἀγκίστρον· σεβόμενοι γὰρ τὸν δξύρ-ρυγχον ἰχθὺν δεδίασι μὴ ποτε τὸ ἄγκιστρον οὐ καθαρὸν ἔστιν δξύρ-ρυγχο περιπεσόντος αὐτῷ.

4. *Περὶ ζῴων ἰδιότη.* 10, 46: Ἀγκίστρον δὲ θηρευθέντα ἰχθὺν οὐκ ἂν ποτε φάγοιεν οἶδε οἱ ἄνδρες, δεδιότες μὴ ποτε ἄρα αὐτῷ περιπαρεῖς ἔτυχεν ὁ παρὰ σφίσιν ἱερός καὶ θαυμαστός ἰχθὺς ὃν εἶπον.

5. Τα έγγραφα αυτά ανήκουν στην κατηγορία των αλιευτικών συμβολαίων (Leases of Fishing Rights) *P. Oxy. XLVI 3267-3270*. Βλ. *P. Oxy. XLVI*, εισαγ. (σ. 1).

6. *P. Oxy. XLVI 3269*, γρ. 4-9: Ἐπὶ τῷ σὲ καὶ χα- / ρυβδεύειν κατὰ τὸ τέταρτον μέ- / ρος ἐν ταῖς αὐταῖς θύραις πρὸς τὸ ἔ- / χειν τοὺς μεμισθωκότες τὰ λοι- / πὰ τέταρτα τρία παρέχοντας λί- / να καὶ σκάφας καὶ ἀλιείας. *3270*, γρ. 14-15 παρ[έχοντες / ἡμῖν ἀλιέ[[υς]]ας καὶ λίνα (γρ. 15 leg. ὕμῖν).

7. Ο J. R. Rea (*P. Oxy. XLVI 3269*, σχόλ. στις γρ. 8-9) πάντως σημειώνει πως στα κιβώτια με τους παπύρους *P. Oxy. XLVI 3267-3270* από την Οξυρυγχο βρέθηκαν γκριζοπράσινα μπρούτζινα αλιευτικά αγκίστρια, για τα οποία όμως δεν γνωρίζουμε αν ανήκουν στην εποχή από την οποία προέρχονται οι πάπυροι.

Η κατηγορία των αιτήσεων ή συμβολαίων μίσθωσης του αλιευτικού δικαιώματος, στην οποία ανήκουν τα δύο προηγούμενα έγγραφα, αποτελούν σημαντική πηγή πληροφοριών για το καθεστώς των αλιέων και την αλιεία στη ρωμαϊκή Αίγυπτο. Κρίνοντας από τα ονόματα των αλιευτικών εργαλείων, που η εξασφάλισή τους προβλέπεται από ορισμένα αλιευτικά μισθωτήρια με ειδικές παραγράφους¹, μπορούμε να συναγάγουμε ορισμένα συμπεράσματα για τις μεθόδους, που θα χρησιμοποιούσαν οι ενοικιαστές του *iuvriscaudi*. Έτσι σύμφωνα με τα μισθωτήρια *P. Oxy. XLVI 3268* (2ου αι. μ. Χ.) και *3269* (3ου αι. μ. Χ.)² οι αλιείς μπορούσαν να ψαρεύουν με ύποχέας, δηλ. με απόχες³.

Ο Σαραπάς, γιος του Αθήναιου, που, σύμφωνα με τον *P. Oxy. XLVI 3268*, επιθυμεί να νοικιάσει την άγραν του έκβησομένου ιχθύος, σκοπεύει να χρησιμοποιήσει ύποχέας για την αλιεία των ιχθύων, που έρχονταν από το κανάλι Θεμόθεως και την θύραν του φράγματος Φοβόου⁴. Από τον *P. Oxy. XLVI 3269*, που σύμφωνα με τους όρους του οι μεμισθωκότες νοικιάζουν στον Ζωίλο (;) την άγραν ιχθύων με δικαίωμα μόνο στο ένα τέταρτο της ψαριάς⁵, μαθαίνουμε πως η αλιεία μπορούσε να γίνει και με

1. Αξιίζει να σημειώσουμε πως, σύμφωνα με τα αλιευτικά μισθωτήρια, υπεύθυνοι για την εξασφάλιση των αλιευτικών εργαλείων και των αλιέων ήταν ή οι ενοικιαστές ή οι εργοδότες ή από κοινού και τα δύο συμβαλλόμενα μέρη. Βλ. *P. Oxy. XLVI 3270*, σχόλ. στις γρ. 14-15 (σ. 7). G. M. Parassoglou, "A Lease of Fishing Rights", σ. 92 (σχόλ. στις γρ. 12-15).

2. Ο *P. Oxy. XLVI 3267* (ca 37-41 μ. Χ.) δεν μας βοηθάει να προσδιορίσουμε την αλιευτική μέθοδο, επειδή τα απαραίτητα αλιευτικά σύνεργα, που ήταν υποχρεωμένοι να βρουν από κοινού εκμισθωτής και μισθωτής δηλώνονται με τον γενικό όρο *εργατεία*: γρ. 5-8: *εφ' ψ / τής αλιευτικῆς εργατείας και τής // άλλης επιμηλείας πάσης έκάτερον / μεταδοῦναι*. βλ. και σχόλ. στη γρ. 6.

3. Στα έγγραφα αυτά χρησιμοποιείται η σπάνια λέξη ύποχέας, γνωστή μόνον από το *CGL III 368*, ὡς ερμηνευμα της λατινικής λέξης *trulla* («είδος δοχείου», «ποτήριον κ. ά.»), αντί της συχνότερα μαρτυρούμενης λ. ύποχή «είδος διχτυού», «κυκλικό αλιευτικό δίχτυ». Βλ. Οππιαν. *Άλιευτ.* 3, 81: *Τῶν τὰ μὲν ἀμφίβληστρα, τὰ δὲ γρίφοι καλέονται, γύγγαμά τ' ἦδ' ὑποχαί περιηγέες ἦδὲ σαγήνηαι*. *P. Oxy. XLVI 3269*, σχόλ. ad loc. και παραπάνω.

4. *P. Oxy. XLVI 3268*, γρ. 6-10: *Έκον- / σίως ἐπιδέχομαι τὴν / ἄγραν τοῦ ἐκβησομένου / ιχθύος διώρυχος Θεμόθεως σὺν ὑποχέας (leg. ὑποχεῖσαι «together with the fish-traps (;)»)*.

5. *P. Oxy. XLVI 3269*, γρ. 4 κ. ε.

α π ό χ ε ς-παγίδες· γρ. 2-3: ἀπό τε ὑπο- / χέων («from the fishes - traps»)¹.

Σύμφωνα με τον *SB XVIII 13150 (=P. Lond. In v. 2143· 2ου αι. μ. Χ. - από την Οξύρυγχο)*², άλλο ένα μισθωτήριο αλιευτικών δικαιωμάτων, ο ενοικιαστής αναλάμβανε να προμηθευτεί μόνος του τα λίνα «δίχτυα» («nets») και άλλα απαραίτητα αλιευτικά εργαλεία που δεν διευκρινίζονται, ενώ ο μεμισθωκώς θα του εξασφάλιζε τους καταπήγας «πασσάλους», που μαζί με τα δίχτυα πρέπει να προορίζονταν για την κατασκευή ιχθυοτροφείου (vivarium ή piscina) ή «ψαροφράχτη» («fish-weir»)³. γρ. 12-15: σοῦ πα- / ρέχ[ο]ν-τος καταπήγας, ἐμοῦ / παρέχοντος ἐμαντῶ λίνα καὶ / τὰ [ἄ]λλα'.. τὰ ἐνχρή-ζοντα.

Σύμφωνα με τον εκδότη του *P. Lond. In v. 2143* G. M. Parassoglou⁴, οι καταπήγες⁵ πρέπει να ήταν πάσσαλοι («stakes») που τους κάρφωναν στον βυθό και πάνω τους στερέωναν ή έδεναν

1. Σύμφωνα με τον εκδότη (σχόλ. στη γρ. 2) the translation «fish-traps» is a mere geuss.

2. Η μίσθωση αυτή πρωτοδημοσιεύτηκε από τον G. M. Parassoglou (*A Lease of Fishing Rights*, σσ. 89-93).

3. Βλ. G. M. Parassoglou, *A Lease of Fishing Rights*, σ. 92 (*P. Lond. in v. 2143*, σχόλ. στη γρ. 13).

Αλιευτικές μέθοδοι με «ψαροφράχτες» ή με δίχτυα και πασσάλους εφαρμόζονται συχνά από τους κατοίκους της Αιγύπτου, της αρχαίας Παλαιστίνης και της σύγχρονης Ελλάδας (όπου τα μέρη με «ψαροφράχτες» από καλάμια λέγονται βι β ά ρ ι α = νινα-για) κατά προτίμηση σε κόλπους, λίμνες, λιμνοθάλασσες και ρυάκια. Παρόμοιας τεχνικής ήταν και τα καρτέρια ή θυννιά ή ταλιάνια «δίχτυα στερεωμένα σε ρηγά νερά, κοντά στα περάσματα, με άνοιγμα προς τα έξω και χωρίσματα προς τα μέσα» ή η λεγόμενη madrague (Ιταλικά: tonnara. Ισπανικά: almadraba) «φράγματα από στερεωμένα δίχτυα κοντά σε ακτές ειδικά για την αλιεία των τόνων». Βλ. Οππιαν., *Αλιευτ.* 3, 640-648. H. B. Tristram, *The Natural History of the Bible*, London 1880, σ. 292 (έμμεση χρήση). N. Ch. Apostolidès, *ό. π.*, σσ. 52, 62-71, 168-176. W. Radcliffe, *ό. π.*, σ. 317. A. E. J. Went, «An Ancient Fish-weir at Ballynatray, Co. Waterford, Ireland», in *Antiquity* 97 (1951) σσ. 32-35. A. W. Mair, *ό. π.*, σ. xlviii. M. Ponsich - M. Tarradell, *Garum et industries antiquae de salaisons dans la Méditerranée occidentale* (Préface de A. Piganiol), Paris 1965, σ. 93. G. M. Parassoglou, *loc. cit.* E. Παπαδημητρίου, *Ψάρια του Αιγαίου. Εύρετήριο* (Ζωγραφικά δείγματα: Γ. Βαλαβανίδης), Αθήνα 1990, σσ. 58, 129 (*σ. ν. μαγιάτικο, τόννος*).

4. *A Lease of Fishing Rights*, σ. 92 (*P. Lond. in v. 2143*, σχόλ. στη γρ. 13).

5. «Τὰ πηγνύμενα ξύλα ἐν τοῖς ὕδασι»: Σούδα, K. 707 (έκδ. A. Adler, *Suidae Lexicon, Pars III: K-O, Ω*, Stuttgart 1933· ανατ. 1967, σ. 54, *σ. ν. καταπήγας*). F. Preistigke, *Wörterbuch*, I, στ. 762 (*σ. ν. καταπήξ «Pfahl»*). *P. Petrie* III 43 (2), στ. IV, γρ. 12 (σ. 121). G. M. Parassoglou, *loc. cit.*

τα δίχτυα¹, όπως οι στάλικες που χρησιμοποιούσαν στην τοποθέτηση των κυνηγετικών δίχτυών². Η αλιευτική μέθοδος που υπονοείται με τους καταπήγας προφανώς δεν ανήκει στην πληγήν («πληγωτικό ψάρεμα»), αλλά στην έρκοθηρικήν άγραν («φραχτοκυνήγι»), που σύμφωνα με τον Πλάτων³, γινόταν με έρκη, δηλ. κύρτους, δίχτυα, βρόχους και πόρκους.

Επίσης ο εκδότης του *P. Lond. Inv.* 2143 προσεγγίζει⁴ τους καταπήγας προς τα καμάκια («ξύλινους πασσάλους») του *P. Flor.* II 275 (επιστολ. του Ηρώνιου προς τον Αλύπιο), με την παρατήρηση όμως πως στο τελευταίο έγγραφο η χρήση και ο προσρισμός των πασσάλων παραμένουν ασαφείς.

Ωστόσο το γεγονός ότι στην επιστολή *P. Flor.* II 275 φαίνεται να γίνεται αναφορά σε κάποιο πρόβλημα σχετικά με τα όρια των τόπων ενός αϊγιαλοῦ, όπου εργάζονταν ορισμένοι αλιείς (γρ. 10-12: *περὶ τῶν τόπων ἀγωνιστῶν ἐν τῷ αἰγιαλῷ*), μας κάνει να πιστεύ-

1. Ο G. M. Parassoglou (*loc. cit.*) πιστεύει πως ανάλογη μέθοδο πρέπει να χρησιμοποιεί ο ψαράς του Αισώπου (*Mῦθ.* 27): 'Αλιεύς ἐν τινι ποταμῷ ἤλιευε. Καὶ δὴ κατατείνας τὰ δίχτυα, ὡς ἐμπεριέβαλε ἐκατέρωθεν τὸ ρεῦμα ("Ένας ψαράς ψάρευε σ' ένα ποτάμι και τεντώνοντας τα δίχτυα ἔζωσε το ρεύμα από ὄχτο σε ὄχτο": μετάφρ. Τ. Βουρνά, ὁ. π., I, σσ. 50-51). Ο ποτάμιος ψαράς επομένως ἔδενε τα αλιευτικά δίχτυα σε πασσάλους, ἐνῶ ἐκλινε το ποτάμι και ἀπό τις δύο μεριές, δηλ. ἔφραζε την εἴσοδο και την ἔξοδο. Αυτός ο αλιευτικός τρόπος υποδηλώνεται και ἀπό την παρουσία του ρήματος κατατείνω "ἀπλώνω, τεντώνω", ἀφού σε περίπτωση ἀπλής ρίψης δίχτυών θα μπορούσε να εἶχε ἐπιτελεῖ ἕνα ἀπό τα συνηθισμένα ρήματα του τύπου χαλῶ, ἀπλώω, βάλλω (βλ. παραπάνω, τη σχετική ορολογία). Σύμφωνα με τον ἴδιο μῦθο αὐτή η μέθοδος σε συνδυασμό με τη συνήθεια του ψαρά να χτυπάει το νερό του ποταμοῦ με μια πέτρα δεμένη σε σκοινί, για να πέφτουν τρομαγμένα τα ψάρια στα δίχτυα, εἶχε ως ἀποτέλεσμα να θολώνει το ποτάμι και το νερό που ἔπιναν να μὴν εἶναι διαυγές.

2. *Παλ. Ἀνθολ.* 12, 147, 6: καὶ στήσας δίχτυα καὶ στάλικας. P. Murgatroyd, ὁ. π., σ. 364.

3. *Σοφιστ.* 220B: καθ' ἃ τὸ μὲν ἔρκεσιν αὐτόθεν ποιεῖται τὴν θήραν, τὸ δὲ πληγήν.

4. *A Lease of Fishing Rights*, σ. 92 (*P. Lond. inv.* 2143, σχόλ. στη γρ. 13).

5. Th. Reil, ὁ. π., σ. 77 και υποσημ. 5. Πρβλ. τη λ. κάμαξ "πάσσαλος", "πάσσαλος κλημάτων", *LSJ*, σ. υ.

6. Ο εκδότης του *P. Flor.* II 275 D. Comparotti παρατηρεῖ (σχόλ. στις γρ. 11, 14 και 17) πως με την ἔκφραση *περὶ τῶν τόπων ἀγωνιστῶν ἐν τῷ αἰγιαλῷ* (γρ. 10-12) δεν φαίνεται να γίνεται αναφορά σε τόπους, που αποτελούσαν ἀντικείμενο ἐρίδας (*disputati*), ἀλλὰ σε περιοχές που ἔπρεπε να οριοθετηθούν (*cantonati*) και η περίφραξη των οποίων με πασσάλους (*καμάκια*) θα καθόριζε την γωνίαν, δηλ. την περιοχή (*cantone*) των αλιέων. Βλ. ἐπίσης A. Ch. Johnson, *Roman Egypt*, σσ. 335, 376. R. Taubenschlag, ὁ. π., σ. 665 και υποσημ. 45. D. Bonneau, "Aigialos (αἰγιαλός), la «terre riveraine» en Égypte, d'après la documentation papyrologique", in *YCS* 28: *Papyrology* (1985) σ. 135.

ουμε πως τα *καμάκια*, που είχαν τοποθετηθεί στον βυθό του *αίγιαλοῦ*, πρέπει να χρησιμοποιήθηκαν μάλλον για την περιφραγή και την οριοθέτηση των αλιευτικών τόπων του *αίγιαλοῦ*¹ (γρ. 18-19: *περιέξη (;) τὰ | καμάκια*), παρά για το “δέσιμο” των αλιευτικών *διχτυών*, όπως φαίνεται να συμβαίνει με τους *καταπήγας* του *P. Lond. inv. 2143*².

Είναι γνωστό πως ορισμένοι *αίγιαλοί*, που αξιοποιούνταν με την καλλιέργεια ελωδών φυτών (π. χ. του *παπύρου*) και την άσκηση της αλιείας, και στους οποίους είχαν πρόσβαση γειτονικά χωριά, γίνονταν εύκολα αντικείμενο έριδας μεταξύ των κατοίκων των όμορων περιοχών. Οι τελευταίοι, για να αποφεύγονται τέτοιου είδους παρεξηγήσεις, οριοθετούσαν με *καμάκια* τις αξιοποιήσιμες περιοχές των *αίγιαλῶν* που τους αναλογούσαν³.

Η αναφορά του *ἀρχιπληρέτου* *Ανοουθίου* προς τον *κόμη* της *Αρκαδίας* (*BGU IV 1035 = Chrest. Wilck. 23 = Sel. Pap. II 429* 5ου αι. μ. Χ. - *Φαγιούμ*)⁴ με θέμα την *αντιδικία* των

1. Για το όνομα *αίγιαλός* που, σύμφωνα με παπύρους από το *Φαγιούμ* (Αρσινοίτη νομός), δηλώνει συνήθως παρόχθια έκταση λίμνης καλυμμένη μόνιμα ή προσωρινά με νερά, και για τις ζώνες τέτοιων παρόχθιων περιοχών στο *Φαγιούμ*, βλ. M. Schnebel (- W. Otto F. Pluhatsch), *Die Landwirtschaft im hellenistischen Ägypten. I: Der Betrieb der Landwirtschaft (MBPF 7)*, München 1925, σ. 346. D. Bonneau, “Utilisation des documents papyrologiques et épigraphiques pour la détermination de la qualité de la crue du Nil, chaque année de l'époque gréco-romaine”, in *Atti dell'XI Congresso Internazionale di Papirologia, Milano 2-8 Settembre 1965*, Milano 1966, σ. 387. Idem. *Le Fisc et le Nil. Incidences des irrégularités de la crue du Nil sur la fiscalité foncière dans l'Égypte grecque et romaine*, Paris 1971, σ. 79. Idem, “Liturgies et fonctionnaires de l'eau à l'époque romaine: souplesse administrative”, in *Akten des XIII. Internationalen Papyrologenkongresses. Marburg/Lahn, 2-6. August 1971*, München 1974, σ. 38. Idem, “Aigialos (αίγιαλός), la «terre riveraine» en Égypte, d'après la documentation papyrologique”, σσ. 131-143. D. Hobson, “Agricultural Land and Economic Life in Soknopaiou Nesos”, in *BASP 21* (1984) σσ. 89, 93, 108.

2. Βλ. παραπάνω.

3. D. Bonneau, “Aigialos (αίγιαλός), la «terre riveraine» en Égypte, d'après la documentation papyrologique”, σσ. 131-143.

4. Για το έγγραφο αυτό βλ. επίσης N. Hohlwein, *Papyrus choisis. Traduction et commentaire*, Louvain - Paris 1913, έγγρ. 76 (σσ. 93-94). G. Daum, *Griechische Papyrus-Briefe aus einem Jahrtausend antiker Kultur*, Mainz - Münster - Osnabrück - Wuppertal - E. Würzburg 1959, έγγρ. 42 (σσ. 40, 90). M. C. Besta, *ό. π.*, σ. 69. A. Ch. Johnson - L. C. West, *Byzantine Egypt: Economic Studies*, Princeton 1949 (ανατ. Amsterdam 1967), σ. 154 και υποσημ. 25. S. Strassi (- A. Dihle), *Le funzioni degli υπηρέται nell'Egitto greco e romano*, Heidelberg 1997, σσ. 65, 101, 150-151 (21).

αλιέων των γειτονικών χωριών Κερκήσεως και Όξυρύγχων στο Φαγιούμ, που λίγο έλειψε να καταλήξει σε 'εμφύλιο πόλεμο', επειδή οι αλιείς από την Κερκήσιν εργάζονταν και σε περιοχές του αϊγιαλοῦ που ανήκαν στους αλιείς των Όξυρύγχων¹, αντικαθρεφτίζει τις διαφωνίες και τις διαμάχες που ξέσπαγαν συχνά ανάμεσα σε γειτονικά χωριά με πρόσβαση σε κοινούς αϊγιαλούς εξαιτίας της παραβίασης των ορίων τους².

Άλλοι υπαινιγμοί στην έρκοθηρικήν ἄγραν ή στην κατασκευή ιχθυοτροφείων περιέχονται επίσης στα έγγραφα που ακολουθούν.

Τα δίχτυα στατά ("σταθερά δίχτυα" ή "τραχιά, στερεά δίχτυα"), που για την απόκτησή τους ορισμένοι αλιείς, υπάλληλοι του αλιευτικού μονοπωλίου, δέχονταν από τον βασιλιά μια χρηματική προκαταβολή (βλ. *P. Tebt.* III₁ 701· πτολεμαϊκής εποχής· γρ. 89-90), στερεώνονταν πιθανώς σε πασσάλους, για να δημιουργηθεί ένα είδος "ψαροφράχτη"³.

Σύμφωνα με τους όρους του μισθωτηρίου *P. Strasb.* VII 569 (27-7-162 μ. Χ. - από τον Αρσινοίτη νομό) οι ενοικιαστές είχαν το δικαίωμα να ασκούν την αλιεία σε ένα ρυάκι, πιθανώς ενός μύλου, όπου με κατάλληλο 'περίφραγμα' πρέπει να σχηματιζόταν ένα είδος 'ψαροφράχτη' - 'καλαμωτής' ή ιχθυοτροφείου· γρ. 13-15: ὡ]ς ἂν βουλ[όμε]-θα τὸ ὕδωρ τὸ ἐν αὐ- / τ]ῷ συνκλείν πρὸς τὴν τοῦ ἰκθύος θή- / ραν]⁴.

1. Το κακό απεφεύχθη με τη βοήθεια του θεού και την παρέμβαση του ἄρχι-πιρέτου, συντάκτη της αναφοράς. Γρ. 3-14: Οἱ ἀπὸ κώμης / Κερκήσις ἦλθαν ε[ί]ς τὸν αἰγιαλὸν / τῶν ἀπὸ Όξυρύγχων καὶ ἐδίωξαν / τοὺς ἀλιεῖς Όξυρύγγ(ων) καὶ ὁ θεὸς / ἐβο-ήθησεν καὶ οὐ κέγονεν / σφάλμα. Οἱ οὖν ἀπὸ Όξυρύγχων / ἠθέλησαν ἀπέρειν καὶ πολε-μῆσαι / μετὰ τῶν ἀπὸ Κερκήσις. / Έγὼ οὖν οὐκ ἔασα αὐτοὺς πολεμῆσαι. / Θεὸς οἶδεν ὁ μόνος, ἦν οὖν ἐνέ- / σθημε εἰς Όξυρύγχων, κακὸν εἶχε / γενέσθαι (γρ. 4 leg. Κερκήσεως, ἦλθον· γρ. 5 leg. ἐδίωξαν· γρ. 7 leg. γέγονεν γρ. 9 leg. ἀπαίρειν ή ἀνελεῖν γρ. 11 leg. ἐγώ, εἶασα· γρ. 12-13 leg. εὐκαίρημαι, εἶχε).

2. D. Bonneau, "Aigialos (αἰγιαλός), la «terre riveraine» en Égypte, d'après la documentation papyrologique", σσ. 133-137.

3. Για τις πιθανές σημασίες της έκφρασης δίχτυα στατά («fixed? nets» ή «filets fixes» ή «filets raides») βλ. παραπάνω. Αξίζει να αναφέρουμε πως με τη νεοελληνική έκφραση "τα δίχτυα ἀπὸ στατοῦ" δηλώνονται τα σύνθετα («compound») δίχτυα (μ α ν ὡ μ ε ν α), που απλώνονται και μαζεύονται από πρῶι σε πρῶι, σε αντίθεση προς τα δίχτυα ἀπὸ βολῆς (η μ ε ρ ο β ὀ λ ῖ α στην Πάρο) ή α φ ρ ὀ δ υ κ τ α που ρίχνονται για λίγο και αιχμαλωτίζουν αφρόψαρα. Βλ. N. Ch. Apostolidès, ὁ. π., σσ. 32 κ. ε. A. W. Mair, ὁ. π., σσ. xliii-xliiv.

4. Βλ. σχόλ. ad loc. G. M. Parassoglou, *A Lease of Fishing Rights*, σ. 92 (*P. Lond. inv.* 2143, σχόλ. στη γρ. 13). Για την ανάλογη μέθοδο του ψαρά του Αισώπου (*Mss.* 27) βλ. και παραπάνω.

Αναφορά σε παρόμοια μέθοδο φαίνεται να περιέχεται και στην επιστολή του Αλυπίου *P. Prag. Varcl N. S. 25* (= *SB VI 9415*, 4^ο 3ου αι. μ. Χ. - Θεαδέλφεια: από το αρχείο των Ηρω-ν(ν ου), όπου γίνεται λόγος για αλιεία σε κάποιο «κλειστό» ή «περιφραγμένο» μέρος: γρ. 2-6: *Μάτην οί άλεει[ς..] / είσιν ύπο-σχόμ[ενοι / μή έν κλιστῶ (sic) [...] / ύπηρετείν οὔ[ν...] / σιν.*

***

B. Ρήματα και ονόματα δηλωτικά των αλιευτικών μεθόδων

Ἐπί τῶ σέ και χα-| ρυβδεύειν κατά
τὸ τέταρτον μέ-| ρος έν ταῖς αὐταῖς
θύραις πρὸς τὸ ἔ-| χειν τούς μεμισθω-
κότας τὰ λοι-| πὰ τέταρτα τρία παρέ-
χοντας λί-| να και σκάφας και άλιείας.
(*P. Oxy. XLVI 3269*, γρ. 4-9^ο 3ου αι.
μ. Χ. - από την Οξύρυχο)

Τα ρήματα άλιεύω, σαγηνεύω, άμφιβολεύω (;) και κνηγῶ που απαντούν στην ορχοδοσία *PSI VIII 901* (= *Sel. Pap. II 329*: 46 μ. Χ. - από την Τεβτύνη)¹, με την οποία οι αλιείς από ορισμένα χωριά του Αρσι-νοΐτη νομού (Φαγιούμ) ομολογούν στο όνομα του αυτοκράτορα Κλαυδίου²

1. Για τη δομή αυτής της χειρογραφίας, την επανάληψή της με μικροαλλαγές και με διαφορετικό γραφικό χαρακτήρα στις γρ. 20-23 του ίδιου παπύρου (με τη μορφή ύπο-γραφής), την αναδημοσίευσή της σε διάφορα παπυρικά ανθολόγια, τη μετάφραση τμη-μάτων της στα Γαλλικά, Αγγλικά και Γερμανικά και για την παρουσία μιας περίληψής της στον *P. Mich. II 123 recto*, στ. XIV, γρ. 37-38 (46 μ. Χ.), βλ. E. J. Goodspeed - E. C. Colwell, *A Greek Papyrus Reader with Vocabulary*, Chicago - Illinois, σσ. 41-42 (έγγρρ. 54). E. Seidl, *Der Eid im romisch-ägyptischen Provinzialrecht, I: Die Zeit von der Eroberung Ägyptens bis zum Beginn der Regierung Diokletians (MBPF 17)*, München 1933, σ. 132 υποσημ. 5. W. Kunkel, "P. Berol. 13877, PSI 901 und das Vorkommen der Doppelurkunde im römischen Ägypten", in *Aegyptus* 13 (1933) σσ. 257-259. A. Ch. Johnson, *Roman Egypt*, σ. 376 (έγγρρ. 221). H. Henne, ό. π., σσ. 185, 186. A. K. Bowman, *Egypt after the Pharaohs (332 BC-AD 642). From Alexander to the Arab Conquest*, London 1986, σ. 174. H. Melaerts, ό. π., σ. 560 και υποσημ. 4-8. H. Heinen, "Thoeris und heilige Fische. Eine neue griechische Inschrift für Ptolemaios X. Alexander I", in J. Seibert (εκδ.), *Hellenistische Studien Münchener Univ.: Gedenkschrift für Hermann Bengtson*, München 1991, σσ. 49-50.

2. Στις πρώτες έξι γραμμές του εγγράφου περιέχονται τα ατομικά στοιχεία των αλιέων, ηλικίας 30 έως 65 χρόνων, που δμνύουσιν, και, μετά από ένα κενό διάστημα 1,5 εκ., ακολουθούν τα ονόματα του γραμματέως και των πρεσβυτέρων με το κείμενο του

ότι δεν είχαν κι ούτε επρόκειτο να έχουν στο μέλλον καμία σχέση με όσους ψάρευαν είδωλα τῶν θεῶν ὄξυρ(ρ)ύγγων καὶ λεπιδωτῶν, υποδηλώνουν τις αλιευτικές μεθόδους με αγκίστρι, με σαγήνη (δηλ. μεγάλο δίχτυ), με ἀμφίβληστρον ("πεζόβολο" ἢ "αθιβόλι", δηλ. κωνικό δίχτυ) και με "τριδόντι" - "καμάκι" (πρβλ. τριοδοντίαν "τριδόντιασμα").

Ὁμνύωμεν . . . εἰ μὴν μηδὲ ἐν συνεστορηκέναι μηδὲ συνιστο- / ρήσιν ἀ[λ]ιεύουσι μηδὲ σαγηνηύισι μηδὲ ἀμφιβολέουσι κνηγοῦντες ἰδῶλα θεῶν ὄξυρύνγων κ(αἰ) λεπιδωτῶν / ἀκροϋλοῦθως τῇ γεγε- ν[η]μένη ὑφ' ἡμῶν τε κ(αἰ) τῶν ἐτέρων ἀλιέων δημοσίᾳ χειρογραφία (γρ. 11-14)¹.

Σύμφωνα με τον H. Henne ² το ρῆμα ἀλιεύω στον συγκεκριμένο ὄρκο πρέπει να σημαίνει «ψαρεύω με αγκίστρι» αντίθετα προς το σαγηνεύω «ψαρεύω με σαγήνη, δηλ. με μεγάλο δίχτυ»³, που θα μπορούσε να ήταν

ὄρκοῦ (γρ. 7-16). Γρ. 10-12: Οἱ δεκατρεῖς προσβύτεροι ἀλιέων κωμῶν Ναρμούθεος κ(αἰ) Βερενικίδος Θεσμοφόρου, οἱ δεκατέσσαρες τοῖς / παρὰ Σαρ[α]πίνοιο τοῦ Πτολεμαίου νομάρχου κ(αἰ) ἐπὶ τῶν προσόδων κ(αἰ) ἐπὶ τοῦ ἐπιδασμοῦ τοῦ Ἄρσινοῖτου ὀμνύωμεν / Τιβέρι[ο]ν Κλαύδιον Καίσαρα Σεβαστὸν Γερμανικὸν Αὐτοκράτορα· γρ. 10 leg. δεκατρεῖς, προσβύτεροι, Ναρμούθεως, Βερενικίδος, δεκατέσσαρες· γρ. 11 leg. ὀμνύωμεν.

1. Leg. ὀμνύωμεν, ἢ, συνιστορηκέναι, συνιστορήσειν, ἀλιεύουσι, σαγηνεύουσι, ἀμφιβολέουσι, κνηγοῦσι. Πρέπει να επισημάνουμε πως, ενώ για τον εκδότη του PSI VIII 901 G. Vitelli (σχόλ. στη γρ. 13, σ. 50), ο συντάκτης του ὄρκου με τους τύπους ἀλιεύουσι, σαγηνεύουσι, ἀμφιβολέουσι και κνηγοῦντες ἤθελε πιθανῶς να γράψει τα ρήματα ἀλιεύουσι, σαγηνεύουσι, ἀμφιβολέουσι και κνηγοῦσι, ο S. Kapsomenakis (*Voruntersuchungen zu einer Grammatik der Papyri der nachchristlichen Zeit, Beiträge zur Herstellung und Deutung einzelner Texte, MBPF 28, München 1938*, σσ. 9-11· πρβλ. επίσης F. Th. Gignac, *A Grammar of the Greek Papyri of the Roman and Byzantine Periods. I: Phonology*, Milano 1976, σ. 231. S. Kambitsis, *P. Thmouis 1*, σχόλ. ad στ. 115, γρ. 22, στ. 116, γρ. 3), με βάση τον τύπο ἀλιεύουσι της γρ. 22 και τη συχνή φωνητική απόδοση της διφθόγγου -ει με -εου στους παπύρους προτείνει τη διόρθωση των τριῶν πρώτων τύπων σε ἀλιεύουσι, σαγηνεύουσι, ἀμφιβολεύουσι, δηλ. σε δοτικές πληθυντικού των ἀντιστοιχῶν ουσιαστικῶν (ἀλιεύς, σαγηνεύς, ἀμφιβολεύς). Για τη χρήση του ρήματος συνιστορέω και του ουσιαστ. συνιστωρ με τις σημασίες "εἶμαι συνένοχος, συνεργός", συνένοχος", βλ. G. Casanova, "ΣΥΝΙΣΤΩΡ - ΣΥΝΙΣΤΟΡΕΩ, Osservazioni su" "complice" ed "essere complice"", in *Aegyptus 77* (1997) σσ. 27-42.

2. Ὁ. π., σσ. 185, 186.

3. Πρβλ. Βάβρ., 4, 1, 9, 6: σαγήνην βάλλειν. Καιν. Διαθ., Ματθ. 47: ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν σαγήνη βληθεῖσα εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ἐκ παντὸς γένους συναγαγούση. Λουκιαν., Ὀνειρ. ἢ Ἀλεκτρ. 3: περιβαλόντα καὶ σαγηνεύσαντα τοῖς δεσμοῖς. Αἰκλῆρ., 1 (Ἀλιευτ. ἐπιστ.), 13, 1: ἐγὼ δὲ τὴν σαγήνην ἀπλώσας. Πρβλ. επίσης τα ουσιαστικά: σαγηνεύς ἢ σαγηνεύς, σαγηνευτήρ ἢ σαγηνευτής «αλιεύς με μεγάλο δίχτυ, σαγήνη»,

ένα είδος τράτας. Ο τύπος *κνηγοῦντες* παραπέμπει πιθανώς στην τριδο-
ντίαν ("τριδόντιασμα" ή "αλιεία με τρίαίνα - καμάκι"), είδος πλεγγής που
παριστάνεται συχνά στις τοιχογραφίες φαραωνικών μνημείων¹ και υπο-
νοείται επίσης από τον συντάκτη του *P. Oxy. XIX 2234*, της καταγγελίας
για λαθραλιεία που παρουσιάσαμε προηγουμένως, καθώς και από τον απο-
στολέα της ιδιωτικής επιστολής *SB V 7529* (2ου - 3ου αι. μ. Χ. - Θρασό -
Φαγιούμ): ο τελευταίος ζητούσε από τον παραλήπτη να 'κ υ ν η γ ή σ ο υ ν'
τα *ἰχθύδια*² του *ἰχθυοτροφείου* την ημέρα που υπολόγιζε να βρίσκεται κο-
ντά τους: γρ. 1-4: Τα ἰχθύδια / τοῦ ἀποδοχίου δύνατε (sic) αἴριον / κνηγη-
θῆναι, ὅταν ἐγὼ πρὸς / σὲ γένωμ[αι]β³.

Για τη χρήση του ρήματος *ἀμφιβολεύω*, που έχει αποθησαυριστεί στα
λεξικά (πρβλ. E. Kiessling, *Wörterbuch IV₁* και *LSJ Suppl.*) με τη σημα-
σία «ψαρεύω με δίχτυ» («mit dem Netz Fische fangen» και «fish with a
casting-net» αντίστοιχα) και πιθανώς απαντά στον όρκο *PSI VIII 901* (γρ.
13 και 22)⁴, υπάρχουν πολλές αμφιβολίες⁵.

Θυμίζουμε πως λέξεις ετυμολογικά συγγενείς προς το αβέβαιο
ρήμα *ἀμφιβολεύω*, όπως τα προσηγορικά *ἀμφιβολή* «ρίψη, ρίψη
διχτυού» («cast as of a net»),⁶ *ἀμφιβολεύς* = *ἀλιεύς*⁷ και το
επίθετο *ἀμφίβολος* «ο τιθέμενος πέριξ», «ο πληγείς ή προσβληθείς

σαηνοβόλος «αυτός που ρίχνει τη σχήνη, αλιεύς», *σαηνεία* «αλιεία με σχήνη». *LSJ*,
s. οο. Για τη λατινική έκφραση *everriculum ducere*, βλ. *Ιουστινιαν.*, *Dig.* 47. 10. 13.
7. Ch. Donahue, JR., ό. π., σ. 48· και παραπάνω.

1. Βλ. παραπάνω.

2. Στο έγγραφο αυτό ο τύπος *ἰχθύδια* δεν φαίνεται να έχει υποκοριστική σημασία,
γιατί διαφορετικά το *ἀποδοχείον* ή *ἀποδόχιον* θα ήταν *ἰχθυοτροφείο* γόνων (βλ. A. Ch.
Johnson, *Roman Egypt*, σ. 335), που για την αλιεία τους θα ήταν απίθανο να χρησι-
μοποιήθηκε το "τριδόντιασμα", αλιευτική μέθοδος κατάλληλη για μεγάλα ψάρια.

3. Βλ. και *P. Oxy. XIX 2234*, σχδλ. στις γρ. 14-15.

4. Οι τύποι *ἀμφιβολέουσι* και *ἀμφιβολεύουσι*, που απαντούν στον *PSI VIII 901*
(γρ. 13 και 22 αντίστοιχα), θα μπορούσαν να ανήκουν στο ουσιαστί. *ἀμφιβολεύς* (δοτ.
πληθ.: *ἀμφιβολεῦσι*). Βλ. S. Kapsomenakis, ό. π., σ. 10· και παραπάνω.

5. Σύμφωνα με τον P. Chantraine (ό. π., I, σ. 62, s. v. *βάλλω*) βεβαιότερη είναι
η ύπαρξη σύνθετων ρημάτων με α' συνθετικό ένα πρόθεμα ή έναν ονομαστικό τύπο και β'
το παράγωγο ρήμα -*βολέω* (που σχετίζεται με τα ονόματα *βόλος* και *βολή*)· π. χ., *ἰχθυ-*
βολέω «ψαρεύω με τριδόντι, με δίχτυ ή με ορμιά». βλ. *LSJ Suppl.*, s. οο.

6. *LSJ*, s. οο. I. Σταματάκου ό. π., s. οο. *Οππικν.* 'Αλιευτ. 4, 148-149: *λίνοιο ἀμ-*
φιβολάς «το δίχτυ που περικυκλώνει» («the encircling net», «the net which encircles»:
A. W. Mair, ό. π., σσ. 414-415. A. W. James, ό. π., σ. 197).

7. *LSJ*, s. οο. I. Σταματάκου, ό. π., s. οο. O. P. Chantraine (ό. π., I, σ. 162, s. v.
βάλλω) παρατηρεί πως τα σύνθετα σε -*βολος* αντικαθίστανται συχνά από τα σύνθετα σε
-*βολεύς*, όπως *ἀμφιβολεύς*, *ἰχθυβολεύς*.

εκατέρωθεν», «αβέβχιος» (πρβλ. το ουσιαστ. ἀμφίβολον¹), είναι σύνθετες με πρώτο συνθετικό την πρόθεση ἀμφι - και δεύτερο τα προσηγορικά βόλος «ρίψη», «δίχτυ», «ρίψη δίχτυού», «ψαριά που πιάστηκε στο δίχτυ», «τόπος κατάλληλος για αλιεία με δίχτυ»² ή βολή «ρίψη ακοντίου ή βέλους». Βόλος και βολή σχετίζονται με τη ρίζα του ρήματος βάλλω³, το σύνθετο του οποίου ἀμφιβάλλω «περιβάλλω, περικλείω για να πιάσω» απαντά και με τη σημασία «ρίχνω το κυκλοτερές δίχτυ, ψαρεύω»⁴. Από το ἀμφίβληστρον (<θέμα - βλη - του ρήματος βάλλω) «αλιευτικό κωνικό δίχτυ, πεζόβολο(ς), αθιβόλι»⁵ προέρχονται τα παράγωγα ἀμφίβληστρικός «κατάλληλος δι' ἀμφίβληστρον, χρησιμεύων δι' αυτό» («serving for a net»)⁶ και ἀμφίβληστρευτική (ενν. τέχνη) «αλιεία με δίχτυ» («net-fishery»)⁷.

Σύμφωνα με τα λεξικά των J. H. Moulton - G. Milligan⁸ και LSJ⁹ το ρήμα ἀμφιβάλλω με τη σημασία «ψαρεύω» απαντά για πρώτη φορά στην

1. LSJ, s. v. I. Σταματάκου, ό. π., s. v. Ευριπ., Τρωάδ. 537: κλωστοῦ ἀμφιβόλοις λίνιοις «ils l'entourèrent de cordages de lin»: M. G. Duglos, in H. Berguin - M. G. Duglos, Euripide. Théâtre complet II: Les Légendes de Troie. Rhésois - Les Troyennes - Hécube - Andromaque - Hélène - Le Cyclope, Paris 1966, σ. 102.

2. Για την τελευταία σημασία βλ. παρακάτω.

3. Πρβλ. τη λ. βολετισμός («αλιεία με αλιευτικό νήμα και αγχίστρι»), που προϋποθέτει ένα θέμα βολιζ-, καθώς και τη λ. βολιστικός «αυτός που μπορεί να πιαστεί στο δίχτυ», που προϋποθέτει ένα ρήμα *βολετίζω και ένα ονοματικό θέμα *βολετος. P. Chantraine, ό. π., I, σ. 162 (s. v. βάλλω).

4. J. H. Moulton - G. Milligan, The Vocabulary of the Greek Testament. Illustrated from the Papyri and other non Literary Sources, London 1930 (ανατ. 1963), σ. 28 (s. v. ἀμφιβάλλω). LSJ, s. v. ἀμφιβάλλω. Πρβλ. επίσης Ηρόδοτ., Ἱστορ. 1, 141: λαβεῖν ἀμφίβληστρον καὶ περιβαλεῖν τε πλῆθος πολλόν τῶν ἰχθύων καὶ ἐξεیرهσαι.

5. Πρβλ. Ηρόδοτ., Ἱστορ. 2, 95: τῷ (= ἀμφιβλήστρω) τῆς μὲν ἡμέρης ἰχθύς ἀγρεύει, τὴν δὲ νύκτα τάδε αὐτῷ χρᾶται, δηλ. οι Αιγύπτιοι των ελωδών περιοχών τη νύχτα προστατεύονται από τα κουνούπια με το ἀμφίβληστρον, που την ημέρα ἰχθύς ἀγρεύουσι. Καιν. Διαθ., Ματθ. 2, 4, 18. Μάρκ. 1, 16. J. H. Moulton (- W. F. Howard) A Grammar of New Testament Greek, II: Accidence and Word-Formation with an Appendix on Semitisms in the New Testament, Great Britain 1919-1929 (ανατ. 1968), σσ. 294-295. F. Lasserre - N. Livadaras, Etymologicum Magnum Genuinum. Symeonis Etymologicum una cum Magna grammatica Etymologicum Magnum Auctum, I, Rome 1976, 738 EMG· 31-30 Sym. Etym. (σ. 446).

6. LSJ, s. v. I. Σταματάκου, ό. π., s. v.

7. LSJ, s. v.

8. Ό. π., σ. 28 (s. v. ἀμφιβάλλω).

9. S. v. ἀμφιβάλλω.

Καινή Διαθήκη, Μάρκ. 1, 16-17: Είδε (sc. ὁ Ἰησοῦς) Σίμωνα καὶ Ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ἀμφιβάλλοντας ἐν τῇ θαλάσῃ. Ἦσαν γὰρ ἀλειεῖς¹, καὶ δύο αἰῶνες ἀργότερα στον P. Flor. II 119· το τελευταίο έγγραφο, ἀπὸ το ἀρχεῖο του Ἡρωνίου, συμπληρωμένο με τον P. Flor. II 159 ἀναδημοσιεύτηκε ὡς SB VI 9467 (26-5-261 μ. Χ. - Θεαδέλφεια)².

Στον SB VI 9467, που περιέχει μια ἐπιστολή του Ἀλυπίου πρὸς τον Ἡρωνίου, φροντιστὴν στη Θρασώ, ἀπκντά το ἀμφιβάλλουσιν σε ἓνα ἐδάφιο, ὅπου ἀναφέρονται αλιεῖς, ἀλλὰ σήμερα, μετὰ τις διορθώσεις καὶ τις βελτιώσεις που γνώρισε το ἀρχικό κείμενο, φαίνεται κάπως ἀπίθανο νὰ σημαίνει «ψαρεύουν»· γρ. 2-7: Ἐπέδωκάν μοι οἱ ἀλειεῖς γραφήν, πρὸς ἤν ἀμφιβάλλουσι ἤπερ διεπεμψά- | μην σοι, ὅπως δοκιμάσας ἀντιγρά- | ψης μοι, εἰ οὕτως ἔχει, ἵνα [[οὕτως]] δια- | ταγὴν λάβωσιν τοῦ ἀναφέρειν ἡμε- | ρησίως ἰχθύδια³.

Ἀξίζει νὰ θυμίσουμε πὼς το ἀμφιβάλλω ἀπαντὰ ἤδη σε ἓνα χορικό της Ἀντιγόνης του Σοφοκλή με αλιευτικό καὶ κυνηγετικό περιεχόμενο (στ. 342-347)⁴, ἓναν ὕμνο της ἀνθρώπινης σοφίας: ο τραγικός ποιητὴς παρουσιάζοντας τον ψαρά καὶ τον κυνηγὸ πτηνῶν ἢ ζῶων τη στιγμή που παγιδεύουν τη λεία τους στα δίχτυα ἐπιλέγει τὴν ἐκφραση ἀμφιβαλῶν⁵ ἀγρεῖ⁶:

1. Βλ. R. V. G. Taskes, *The Greek New Testament. Edited with Introduction, Textual Notes and Appendix*, Oxford 1964. I. Δ. Καραβιδόπουλου, *Το Κατὰ Μάρκον Ευαγγέλιο*, Θεσσαλονίκη 1988 (ἀνατ. 1993), σ. 79. Ὡστόσο πρέπει νὰ παρατηρήσουμε πὼς ἀπὸ τους περισσότερους ἐκδότες της *Καίνης Διαθήκης* υιοθετεῖται ἡ γραφή *βάλλοντας ἀμφίβληστρον*· πρβλ. ἐπίσης *Καιν. Διαθ., Ματθ. 4, 18: βάλλοντας ἀμφίβληστρον*. K. Aland (- H. Riesenfeld, - H. U. Rosenbaum - Ch. Hannick), ὁ. π., σ. 44 (s. νυ. ἀμφιβάλλω· ἀμφίβληστρον).

2. Για τὴν προσέγγιση των δύο παπυρικών ἀποσπασμάτων καὶ τις βελτιώσεις του κειμένου, που προτάθηκαν ἀπὸ τον M. Stanghellini ("La corrispondenza di Heronino nei Papiri Fiorentini", in *ASNP Ser. II*, 29, 1960, σσ. 45-73), βλ. J. Bingen, in *ChronEg* 37 (1962) σ. 206.

3. Σύμφωνα με τὴν πρώτη ἐκδοση του παπύρου (= P. Flor. II 119) οἱ γρ. 2-9 περιείχαν το κείμενο: Ἐπέδωκάν μοι οἱ ἀλιεῖς οἱ περὶ διατα-; | γὴν ἀμφιβάλλουσι, ἤν χθές ἐστειλά- | μην σοι ὅπως δοκ[ιμάσας γρά-] ψης μοι εἰ οὕτως ἔχ[ει καὶ ἐπι- | ταγὴν λάβωσιν τοῦ ἀ[ἡμε- | ρησίως ἰχθύδια ε[| των σοι διαφερόντω[ν ἰχθυο-; | πω:λ]λων.

4. A. C. Pearson, *Sophocles. Fabulae*, Oxford 1929 (ἀνατ. 1971).

5. *LSJ*, s. ν. ἀμφιβάλλω. 4. ("Surround them with nets"). Στο παραπάνω ἐδάφιο τα κυνηγετικά καὶ αλιευτικά δίχτυα δηλώνονται με το σπείραιο δικτυοκλώστοις, ἐνῶ εἶναι αὐτονόητο πὼς το κυνήγι των πτηνῶν με δίχτυα (*κουφονῶων φύλον δριλίων*) ἀπαιτοῦσε διαφορετικὴ διαδικασία (συνήθως ἀπλωμα των δικτυῶν ἀνάμεσα σε δύο δένδρα) ἀπὸ αὐτὴν που ἀπαιτοῦσε το κυνήγι των ἀγριῶν ζῶων (*θηρῶν ἀγρίων ἔθη*) ἢ ἡ αλιεῖα (*πόντου τ' ἐναλλαν φύσιν*). Βλ. E. Pottier, ὁ. π., σσ. 850b, 851a. L. Campell, *Sopho-*

κουφονόων τε φύλον ὄρ-
νίθων ἀμφιβαλὼν ἀγρεῖ
καὶ θηρῶν ἀγρίων ἔθνη
πόντου τ' εἰναλλίαν φύσιν
σπείραιοι δικτυοκλώστοις,
περιφραδῆς ἀνήρ.

Το ρήμα πιάζω (δωρ. και μεταγ. απτ. αντί του πιέζω)¹, που σημαίνει συήθως «πιάνω ζώα, πουλιά», «συλλαμβάνω ανθρώπους»², χρησιμοποιεί-

cles. *The Plays and Fragments. Edited with English Notes and Introductions*, I, Oxford² 1879 (ανατ. Hildesheim 1969), σ. 488 (σχόλ. στον στίχ. 346). R. Jebb, *Sophocles. The Plays and Fragments with Critical Notes, Commentary and Translation in English Prose, Part III: Antigone*, Cambridge² 1900 (ανατ. Amsterdam 1962), σ. 72 (σχόλ. στον στίχ. 343). A. W. James, *δ. π.*, σ. 197.

6. Ο Α. C. Pearson (*loc. cit.*), εκδότης της παραπάνω τραγωδίας στη σειρά της *Bibliotheca Oxoniensis*, υιοθετεί για τον στίχο 343 τη γραφή ἀγρεῖ, που αποτελεί υπόθεση του Nauck. Αντίθετα ο L. Campbell (*δ. π.*, σ. 488), ο R. Jebb (*δ. π.*, σ. 72) και οι A. Dain - P. Mazon, (*Sophocle, I: Les Treachiniennes-Antigone*, Paris² 1962, σ. 85) προτιμούν το ρήμα ἀγει με τη σημασία «αιχμαλωτίζει», «making captive» (βλ. L. Campbell, *loc. cit.*), όπως στον Όμηρο (*Ίλ. I*, 594: τέκνα δέ τ' ἄλλοι ἄγουσι βαθυζώνους τε γυναῖκας).

1. E. A. Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods (From B. C. 146 to A. D. 1100)*, Cambridge, Mass., Leipzig 1914² (ανατ. Hildesheim - Zürich - New York 1983), II, σ. 889 (*s. v.* *πιάζω = πιέζω). *LSJ*, *s. v.* πιάζω· πιέζω III. F. Preisigke, *Wörterbuch* II, σ. 305 (*s. v.* πιάζω). E. Kiessling, *Wörterbuch Supplementum*, σ. 221 (*s. v.* πιάζω). W. Bauer, *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature* (μετάφρ. από τα Γερμ. W. F. Arndt - F. W. Gingrich), Chicago - London² 1979, σ. 657 (*s. v.* πιάζω)· πρβλ. επίσης το νεοελληνικό ρήμα πιάνω.

2. Βλ. Παλ. Διαθ., Σοφ. Σειρ. 23, 21: καὶ οὐδ' ὑπενόησεν πιασθήσεται· *Δσμ. φσμ. 2, 15: πιάσατε ἡμῖν ἀλώπεκας. Καιν. Διαθ., Ἰωάν. 7, 30: ἐζήτειν οὖν αὐτὸν πιάσαι· 7, 44: τινὲς δὲ ἤθελον ἐξ αὐτῶν πιάσαι αὐτόν. Με το σημεῖωμα O. Wadi Fawākhir 14 (1ου - 2ου αι. μ. Χ.· ὄστρακο δημοσιευμένο από τον O. Guéraud, *Ostraca graecae et latinae de l' Wādi Fawākhir*, in *BIFAO* 41, 1942, σ. 169) ο Antonius Proclus αναφέρει στον Valerianus τις κυνηγετικές τους επιδόσεις· γρ. 6-9: γυνηγοῦμεν (sic) / πάντα τὰ θηρία καὶ / πετρεῖνά ἐφ' ἔτους. / Τὰ πεπιάχαμεν.

Από το άλλο μέρος η μετοχή πιαζόμενος (sic) με τη σημασία «πιεζόμενος, αναγκασζόμενος» απαντά στην επίσημη αναφορά P. Hamb. I 6 (= *Chrest. Wilck.* 320· 129 μ. Χ. - Φαγιούμ), με την οποία ο επιτηρητής δύο ὑποδοχείων του χωριού Ἰφαισιτιάδος ανακοινώνει στον στρατηγό πως δεν είχαν εισπράξεις από την αλιεία στα ὑποδοχεῖα και πως ο φόρος για τη χρήση των ὑποδοχείων καταβαλλόταν από τους κατοίκους του χωριού μετά από πίεση του παραλήπτη· γρ. 14-17: ὑφ' ὧν κ[αί] / ὁ ἀπότακτος αὐτῶν φόρος / διαγράφεται πιαζόμε- / νος ὑπὸ σοῦ («and they have paid the proscribed rental under pressure from you»: μετάφρ. του A. Ch. Johnson, *δ. π.*, 377, ἔγγρ. 222).

ται στην έμφύτευσιν (“μισθωτήριο μακράς διάρκειας”) *P. Lond.* II 483 (616 μ. Χ.). με τη σημασία «ψαρεύω, πιάνω ψάρια».

Σύμφωνα με αυτό το μισθωτήριο 12 1/2 αρουρών καλλιεργήσιμης γης και 5 αρουρών γής χέρσου, που συνομολογήθηκε ανάμεσα στον Μηνά, γιο του Πανηῦτος, εκπρόσωπο της μονής Ἀββᾶ Πατίτος στο χωριό Τανύαιθιν (Απολλωνοπολίτη νομό), και τον ενοικιαστή Αυρήλιο Ιωάννη, γιο του Φοιβάμμωνα, ο τελευταίος και οι κληρονόμοι του δεν είχαν το δικαίωμα να ψαρεύουν (πιάσαι ὀψάρια) στα «νερά» της μονής· γρ. 76-77: καὶ μὴ δόξη τῶ προγεγρ(αμμένω) Ἰωάννη μήτε τοῖς αὐτοῦ κληρονόμοις πιάσαι / ὀψάρια ἐκ τῶν παντοίων ὑδάτων τῶν περικνωθθέν( ) τοῦ αὐτοῦ μοναστηρίου¹.

Ανάλογες εκφράσεις με το πιάσαι ὀψάρια του *P. Lond.* II 483 (γρ. 77) εντοπίζονται στην *Καينή Διαθήκη*, Ἰωάν., 21ο κεφ. όταν γίνεται αναφορά στην τρίτη εμφάνιση του Ἰησοῦ στους μαθητές του, ένα βράδυ, κοντά στις ὄχθες της θάλασσας της Τιβεριάδας (= λίμνης της Γαλιλαίας ή λίμνης Γενησαρέτ)².

Οι μαθητές ἐξῆλθον καὶ ἀνέβησαν εἰς τὸ πλοῖον εὐθύς, καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ νυκτὶ ἐπίασαν οὐδέν, ἀλλὰ, ὅταν ἐρριζαν τὸ δίχτυ ἀπὸ τῆ δεξιᾶ πλευρᾶ τοῦ πλοίου, ὅπως τοὺς ὑπέδειξε ὁ Κύριος, δὲν μποροῦσαν νὰ το ἀνασύρουν ἀπὸ τὰ πολλὰ ψάρια ποὺ εἶχαν πιαστεῖ ἀπὸ αὐτὴ τὴν πλούσια ἴσοδειά ὁ Ἰησοῦς, ποὺ τοὺς περίμενε στὴν ξηρὰ ἐπίσης με ψάρια, ἀναμμένη θράκα καὶ ψωμί, ζήτησε νὰ φέρουν ἕνα μέρος: Ἐνέγκατε ἀπὸ τῶν ὀψαρίων ὧν ἐπιάσατε νῦν³.

Από το άλλο μέρος, τα συμβόλαια *P. Oxy.* XLVI 3269 (3ου αι. μ. Χ.) και 3270 (309 μ.Χ.) αναφέρουν το νέο ρήμα χαρυβδεύω, που πρέπει να σημαίνει “ψαρεύω με ειδική μέθοδο στη χάρυβδιν, δηλ. στα ορμητικά νερά λίμνης φράγματος”.

P. Oxy. XLVI 3269, γρ. 4-6: ἐπὶ τῶ σὲ καὶ χα- / ρυβδεύειν κατὰ τὸ τέταρτον μέ- / ρος ἐν ταῖς αὐταῖς θύραις.

P. Oxy. XLVI 3270 γρ. 10-11: ὥστε ἡμᾶς χα[ρ]υβδε[ύ- / ειν διὰ τῶν θυρῶν καὶ ἄλλους τ[.] ... [· γρ. 21-24: ἀλλὰ καὶ [χαρυβδεῦσ]ε ἡμᾶς ἐν ταῖς θύραις [Ματρῖνον καλ:] / ἐν τοῖς ἀπη-

1. Για το συμβόλαιο αυτό βλ. παραπάνω.
2. Βλ. παραπάνω (s. v. αἰγιαλός).
3. *Καιν. Διαθ.*, Ἰωάν. 21, 3, 10-11.

λι[ωτι]κοῖς μέρεσι περιχώ[ματος | Σενεμσεέ και [λιβι]κοῖς μέρεσι τῶν αὐτῶν θ[υρῶν | Ματρίνου¹.

Σχετικά με το χωρίο του *P. Oxy.* XLVI 3270, γρ. 10-11: ὥστε ἡμᾶς χα[ρ]υβδε[ύ]ειν διὰ τῶν θυρῶν ἢ και ἄλλους ἀγρεύειν τ[...]. . .² ο εκδότης των δύο παραπάνω αλιευτικών μισθώσεων J. R. Rea παρατηρεῖ πως, αν η συμπλήρωση του χάσματος, μετὰ το ἀγρεύειν, με τη λέξη τ[ρό]που[ς] εἶαι σωστή, τότε το χαρυβδεύω σημαίνει «ψαρεύω με μια συγκεκριμένη μέθοδο στο ορμητικά νερά, που βρίσκονται κοντά σε θύρα φράγματος». Σημειώνει επίσης πως, αν και η αποκατάσταση του χάσματος σε τ[ρό]που[ς] φαίνεται εξίσου δυνατή, αφού η χαρυβδεις δηλώνει τοποθεσία, η δομή της φράσης και ἄλλους ἀγρεύειν τόπους, που εἶαι μια καλή αγγλική ἔκφραση του τύπου to hunt the woods, to fish the stream, δεν συνηθίζεται στην ελληνική γλώσσα³.

Με την ευκαιρία αυτή επισημαίουμε πως παρόμοιες συντάξεις με τις προηγούμενες απαιτούν: σε τρία παπυρικά έγγραφα με αλιευτικό περιεχόμενο:

Στον *UPZ* II 225 (= *Chrest. Wilck.* 167· από το δεύτερο ἔτος της Κλεοπάτρας Β'· 131-130 π. Χ. - Θηβαῖδα), ἀτίγραφο χρηματισμοῦ σχετικῶ με τη διαδικασία μίσθωσης της τετάρτης τῶν ἀλιέων, περιέχεται η ἔκφραση ἀγρεύειν τὸν αὐτὸν τρόπον· γρ. 14-16: τῆς ταραχῆ[ς παυσαμένης ο]ἱ ἀλιεῖς δυναθῶσι | ἀγρεύειν τὸν [αὐτὸν τρόπον, δν και] πρότερον | εἰθ[ι]σμένοι ἐ[ν; τόποις [ἦ]σαν.

Στον *P. Laur.* I 6 (192-193; μ.Χ.) — όπου καταγγέλεται ἕνας μισθωτῆς δρυμοῦ για την καταπάτηση των δικαιωμάτων ορισμένων αλιέων, μεταθέτοτάς τους παράνομα σε ἄλλους τόπους και αποσπώντάς τους ἀπὸ τῆν ἀλιευτικὴν ἐργασίαν, που ασκούταν στους δρυμούς — το ρῆμα ἐργάζομαι, που χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τοῦ ἀλιεῖω, συντάσσεται με ἀπλή αιτιατική δρυμούς (γρ. 16: [οὐδεις ἐργάζεται δρυ]μοὺς ἢ μὴ διὰ γραφῶν), που θα μπορούσε να εἶαι ἢ ἀτικέιμεο (πρβλ. ἐργάζεται γῆν· ἐργάζεται ἀγρούς⁴) ἢ επιρρηματικός προσδιορισμός του τόπου.

1. *P. Oxy.* XLVI 3270, γρ. 21-22 leg. χαρυβδεῦσαι, περιχώματος.

2. «On condition that we fish the pool (?) through the lockgates and also fish by other methods (?)»: J. R. Rea, *P. Oxy.* XLVI 3270 (σ. 6).

3. Βλ. *P. Oxy.* XLVI 3270, σχόλ. στη γρ. 11. Βλ. επίσης *P. Oxy.* XLVI 3423, σχόλ. στις γρ. 5-6. *P. Coll. Youtie* II 68, σχόλ. στις γρ. 21-22.

4. *LSJ*, s. v. ἐργάζομαι.

Από το άλλο μέρος στην επιστολή *P. Flor.* II 275 (3ου αι. μ. Χ. από το αρχείο του Ηρωίνου), με θέμα την οριοθέτηση ορισμένων αλιευτικών τόπων, το ρήμα *άλιεύω* συντάσσεται με εμπρόθετο προσδιορισμό του τόπου γρ. 24-27: *προση- / κεν άλιεύ- ειν αυτόν / εις άλλους τόπους από / γάρ σχοίνων έστιν ο αίγιαλός.*

Αν και στα παπυρικά έγγραφα για το αλιευτικό επάγγελμα απαντά κατά κανόνα ο γενικός και αρχαιότερος όρος *άλιεύς*, που από μόος του δεν προσδιορίζει την αλιευτική μέθοδο¹, μερικές φορές συναντούμε ονόματα όπως *άμφιβολεύς*, *συναμφιβολεύς*, *ίχθυ(ο)βόλος* ή *ίχθυ(ο)βολεύς*, *ίχθυογριπεύς* (= *γριπεύς*²), *σαγηνόβλος*, *σαγηνεύς*³, η ετυμολογία των οποίων αποκαλύπτει τα αλιευτικά σύνεργα και κατ' επέκταση τις αντίστοιχες ειδικές αλιευτικές μεθόδους που χρησιμοποιούσαν.

Έτσι με το ουσιαστ. *άμφιβολεύς* «αλιεύς με πεζόβολο» ή «αλιεύς»⁴, που αναφέρεται σε δύο παπύρους⁵, και τη σύνθετη λέξη *συναμφιβολεύς* «συνάδελφος αλιεύς»⁶, που μνημονεύεται μόνο μία φορά, υποδηλώνεται η αλιευτική μέθοδος με *άμφίβληστρον*, δηλ. με πεζόβολο ή αθιβόλι (κωικό δίχτυ). Σύμφωνα με τον *P. Corn.*

1. Για την ποικιλία των ονομάτων, που έχουν σχέση με το αλιευτικό επάγγελμα βλ. J.-L. Perpillou, *Les substantifs grecs en -εύς*, σσ. 305-308 (§§ 337-339) και παρακάτω.

2. Βλ. παραπάνω, τον *P. Tebt.* III, 868 και τη σχετική συζήτηση.

3. Εάν βέβαια στον όρο *PSI VIII 901* οι τύποι *σαγηνεισι* και *σαγηνεουσι* (γρ. 14 και 22) δεν ανήκουν στο ρήμα *σαγηνεύω* (γ' πληθ. οριστ. ενεστ.: *σαγηνεύουσι*) αλλά θεωρηθούν δοτ. πληθ. του ονόμ. *σαγηνεύς* (= *σαγηνευτήρ*. *LSJ*, s. v.) «ψαράς με σαγήνη, με μεγάλο δίχτυ» βλ. S. Kapsomenakis, *ό. π.*, 9-11 και παραπάνω, τη σχετική συζήτηση.

4. Το όνομα *άμφιβολεύς* ήταν ήδη γνωστό μόνον από την *Παλ. Διαθ.*, 'Ησ. 19, 8: *καί στενάξουσιν οί άλεεΐς, καί στενάξουσιν πάντες οί βάλλοντες άγκιστρον εις τόν ποταμόν (sc. Νεΐλον), καί οί βάλλοντες σαγήνας καί οί άμφιβολεΐς πενήθουσιν* (J. Koeig, in É. Dhorme [εκδ.], *La Bible. Ancient Testament*, II, *Bibliothèque Pléiade*, 1959, ανατ. 1989, σ. 62). Στα διάφορα λεξικά ο *άμφιβολεύς* μεταφράζεται συνήθως «αλιεύς» και σπανιότερα «αλιεύς με δίχτυ». Βλ. *Ησύχ.*, s. v. *άμφιβολεΐς: άλεΐς* (εκδ. Schmidt, I, σ. 158, 62). E. A. Sophocles, *Greek Lexicon*, I, σ. 130b, s. v. *άμφιβολεύς* («fisherman»). *LSJ*, s. v. *άμφιβολεύς* («fisherman»). G. W. H. Lampe, *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford 1961, s. v. *άμφιβολεύς* («fisherman»). E. Kiessling, *Wörterbuch*, IV₁, s. v. *άμφιβολεύς* («Netzfischer»).

5. Οι αναφορές ανέρχονται σε τρεις, εάν στον *PSI VIII 901* οι τύποι *άμφιβολέουσι* (γρ. 13) και *άμφιβολεύουσι* (γρ. 22) θεωρηθούν δοτ. πληθυντικού (= *άμφιβολεύσι*) του ουσιαστικού *άμφιβολεύς*.

6. «Fellow seine fisherman», «fellow-fisherman»: *P. Corn.* 46, εισαγωγή (σ. 227), μετάφραση (σ. 228). *LSJ Suppl.*, s. v. *συναμφιβολεύς*.

46 (129 μ.Χ.), απόσπασμα αναφοράς προς τον στρατηγό του Οξυρυγχίτη νομού Ασκληπιάδη, τρεις ἀμφιβολείς¹ με την ιδιότητα των εκπροσώπων της τοπικής αλιευτικής συντεχνίας τους (γρ. 6: ἀμφιβολείς κώμης· γρ. 7-8: ὑπὸ τῶν συναμφ[ιβολῶν] τῆς αὐτῆς / κώμης) δίνουν στο όνομα του αυτοκράτορα Αδριανού έναν όρκο, που σήμερα έχει χαθεί². Αν και το όνομα ἀμφιβολεύς θεωρείται συνώνυμο του γενικού όρου αλιεύς⁴, το γεγονός ότι στην Οξυρυγχο ίσχυε για θρησκευτικούς λόγους η απαγόρευση της αλιείας με αγκίστρι⁵ μας επιτρέπει να υποθέσουμε πως οι ἀμφιβολείς στη συγκεκριμένη περίπτωση πρέπει να δηλώνουν τους αλιείς που χρησιμοποιούσαν μόνον ἀμφίβληστρον, δηλ. πεζόβολο⁶.

Από τον *P. Thmouis 1* (κατάστιχο καθυστερούμενων φόρων από το 170-171 μ. Χ. με τη μορφή αντιγράφου από τα χρόνια της βασιλείας του Κόμμοδου) μαθαίνουμε πως από τους τριάντα έναν ἀμφιβολέας⁷ («αλιείς με πεζόβολο»), που διέθετε το χωριό Ζμουμς της τοπαρχίας Φερουφ(ε)ίτου του Μενδησίου νομού⁸ και πλήρωναν κανονικά τον επαγγελματικό τους φόρο (στ. 115, γρ. 21-στ. 116, γρ. 3), το 166-167, οι είκοσι έξι είχαν πεθάνει, άλλοι από φυσικό θάνατο και άλλοι είχαν σκοτωθεί κατά την επίθεση των Νικωχι-

1. "Seine fisherman": μετάφρ. των εκδοτών του παπύρου.

2. Ο τύπος πρέπει να διορθωθεί προφανώς σε συναμφιβολέων, γεν. πληθ. του ονόμ. συναμφιβολεύς, που, από όσο γνωρίζουμε, απαντά μόνο σε αυτό το έγγραφο· βλ. *P. Corn. 46*, εισαγωγή (σ. 227) *LSJSuppl.*, s. v. συναμφιβολεύς.

3. Εξαιτίας του σημερινού αποσπασματικού χαρακτήρα του εγγράφου οι επιδιώξεις των ἀμφιβολέων παραμένουν άγνωστες. Βλ. *P. Corn. 46*, εισαγωγή (σ. 227).

4. Αν και οι εκδότες του εγγράφου W. L. Westerman - C. J. Kraemer σημειώνουν (*P. Corn. 46*, εισαγωγή σ. 227) «Until further evidence is found, however, it is safer to regard the ἀμφιβολείς as equivalent to the αλιείς, as indicated by Mark 1. 18, Σίμωνα και Ἄνδρέαν ἀμφιβάλλοντας ἐν τῇ θαλάσῃ· ἦσαν γάρ αλιεῖς», εντούτοις μεταφράζουν τη λ. ἀμφιβολείς «seine fishermen» (*P. Corn. 46*, σ. 228) με την παρατήρηση πως οι αλιείς που ψάρευαν με πεζόβολο πιθανώς ήταν οργανωμένοι σε συντεχνία ανεξάρτητη από εκείνη των αλιέων που χρησιμοποιούσαν αλιευτικό νήμα και αγκίστρι.

5. Βλ. Πλούταρχ., *Περὶ Ἰσιδ. καὶ Ὀσίρ.* 7, 353 C-D. Αιλίαν., *Περὶ ζῴων ἰδιότη.* 10, 46· και παραπάνω.

6. H. Henne, *ό. π.*, σσ. 185, 190.

7. Σε ολόκληρο το χωρίο (στ. 115, γρ. 22-στ. 116, γρ. 3) οι αλιείς αναφέρονται με το όνομα ἀμφιβολείς («pêcheurs à l'épervier»).

8. Βλ. A. Calderini (- S. Daris), *Dizionario dei nomi geografici e topografici dell'Egitto greco-romano, Suppl. 1*, Milano 1988, σ. 122 (s. v. Ζμουμς).

των στο χωριό τους¹, με αποτέλεσμα το ποσό των φόρων τους για το έτος 167-168 να έχει 'παγώσει' (στ. 116, γρ. 2-18).

Σύμφωνα με τον *SB XVI 12618* (371 μ. Χ. - από τον Οξυρυγχίτη νομό)² ένας σαγηνοβόλος³, δηλ. ψαράς που χρησιμοποιεί σαγήνην "μεγάλο δίχτυ ή είδος τράτας", καλείται να πληρώσει 350 δραχμές υπέρ τιμής μαχαιριών.

Οι τρεις παπυρικές αναφορές του ονόματος *ιχθυοβόλος* (= *ιχθυβόλος* = *ιχθυβολεύς* = *ιχθυοβολεύς*) «αλιεύς», «αλιεύς με αγκίστρι»⁴ παραμένουν αβέβαιες:

α. Ο τύπος *ιχθυοβόλων*, που απαντά στο verso του *P. Cairo Zen. III 59366* (= *SB III 6767*· ca 241 π. Χ.)⁵, γρ. 25 και τῶν *ιχθυοβόλων ἀργ(υρίου) ρ*, θα μπορούσε να είαι γενική πληθυντικού του ουσιαστ. αρσ. γέν.: *ιχθυοβόλος* (= *ιχθυβόλος* = *ιχθυ(ο)βολεύς*)⁶ ή του ουδ. ουσιαστ. *ιχθυοβόλον* «τριόδους», «τριδόντι»⁷, που παραπέμπουν αμοιβαία στην αλιεία με αγκίστρι ή με τριδόντι (τρίαινα-καμάκι).

β. Στον *P. Tebt. III₂ 868* (2ου αι. π. Χ.) η γενική πληθ. *ιχθυοβ[όλων]*, που μπορεί να ανήκει στα ουσιαστ. *ιχθυοβόλος* και *ιχθυοβόλον*, όπως και στο προηγούμενο έγγραφο, ή στο επίθετο *ιχθυοβόλος* «αυτός που 'καρφώνει' ή κυνηγά ψάρια» («striking fish, catching fish») ⁸, φανερώνει επίσης την αλιευτική μέθοδο με αγκίστρι ή με τριδόντι.

1. Για τη σύνδεση των *Νικωχιτών* (στ. 104, γρ. 13: *Νεικωχειτών*· leg. *Νικωχιτών* Manfredi· στ. 116, γρ. 6: *Νικωχειτών*) με το τοπωνύμιο *Νίκωχis* (Αχιλλ. Τάτ., *Λευκ. και Κλειτ.* 4, 12, 7-8), ορμητήριο και κρησφύγετο των *Βουκόλων*, για την πιθανή ταύτιση των τελευταίων με τους *Νικωχίτες* και τη δράση τους, βλ. S. Kambitsis, *P. Thmouis* 1, σχόλ. ad στ. 104, γρ. 13 (σ. 99). N. Lewis, "A Reversal of a Tax Police in Roman Egypt", in *GRBS* 34 (1993) σ. 114 και υποσημ. 36-39. R. Alston, *ό. π.*, σσ. 83, 84, 85. B. C. McGing, "Bandits, Real and Imagined, in Greco-Roman Egypt", in *BASP* 35 (1998) σσ. 181-182.

2. Πρόκειται για τον *P. Mich. Inv.* 410 που πρωτοδημοσιεύτηκε από τον H. C. Youtie, *ό. π.*, σσ. 213-214 (= *Idem*, *Scriptiunculae*, II, σσ. 577-578).

3. Γρ. 1: *Δίδυμος Γηροῦ(τι) σαγηνοβ(όλω) χαίρειν*· leg. *σαγηνοβόλω*.

4. *LSJ*, *σ. ν.ν.* *ιχθυβόλος*. 2· *ιχθυ(ο)βολεύς*· *ιχθυοβόλος*. *Παλ. Ἀνθ.* 7, 295. 9, 227·

5. Το verso περιέχει διάφορα ποσά, που πληρώθηκαν ή έπρεπε να πληρωθούν από τον Ζήνωνα για κρασί, ξίδι, φυλακτικόν (;) κ. ά., και δεν πρέπει να έχουν σχέση με τα χρηματικά ποσά του recto, που προέρχονταν από κάποια εγγύηση.

6. Βλ. παραπάνω.

7. «Harpoon, trident». *LSJ Suppl.*, *σ. ν.* *ιχθυοβόλος*.

8. = *ιχθυβόλος*. *LSJ*, *σ. ν.* *ιχθυβόλος*. I. Σταματάκου, *ό. π.*, *σ. ν.* *ιχθυβόλος*. Για άλλες πιθανές αποκαταστάσεις βλ. παραπάνω.

γ. Από τα συμφραζόμενα του *P. Thmouis 1* (170-171 μ. Χ.), (στ. 84, γρ. 22) φαίνεται πως η συντομογραφημένη λέξη *ιχθυοβολ( )* σημαίνει μάλλον «ιχθυότοπος», «αλιευτικές εγκαταστάσεις» παρά «ψαράς», «ψαράς με αγκίστρι»: *ιχθυοβολ( ) = ιχθυοβόλος( )* ή *ιχθυοβολ(εύς;)*¹. Σύμφωνα με αυτό το αντίγραφο κατάστιχου καθυστερούμενων φόρων από την εποχή του Κόμμοδου ορισμένοι ενοικιαστές² πρότειναν να στήσουν *ιχθυοβολ( )* *έν περιχώμασι* «σε κοιλώματα με αναχώματα»³.

Στ. 84, γρ. 14-22: *Δι' ὧν | ὡς αὐτῶν ὑπισχνουμένων | ὧν μὲν μισθώσασθαι ἐφ' ἔτη τινὰ | τόπους περὶ τὰς αὐτὰς κώμας, | οὗς μὲν ὡς ὑφ' ὕδαρ ὄντας | ἰς θήραν ἰχθύων καὶ ἀγρίων, | οὗς δὲ ἐν κοίλοις τόποις, ὧν δὲ | προσθεῖναι κατὰ ὑποσχέσεως | [ι]χθυοβολ( ) ἐν περιχώμασι (sic)*⁴.

Σύμφωνα με την εκδότρια του παπύρου S. Kambitsis η πιθανότητα στο παραπάνω χωρίο η συντομογραφία *ιχθυοβολ( )* να δηλώνει *ιχθυότοπο*⁵ ενισχύεται από το γεγονός ότι το δεύτερο συνθετικό της (*βόλος*), σημαίνει, εκτός από «ρίψη δίχτυου», «δίχτυ», «ψαριά που πιάστηκε στο δίχτυ»⁶, «τόπος κατάλληλος για αλιεία με δίχτυ»⁷.

1. Βλ. παραπάνω.

2. Θυμίζουμε πως σύμφωνα με τον *P. Thmouis 1*, το 168-169 (;) ο κωμογραμματεύς του χωριού *Θῶνεως* είχε καταγγείλει μία περίπτωση πλαστογραφίας (στ. 82, γρ. 10-στ. 84, γρ. 23), σύμφωνα με την οποία άτομα από διάφορα χωριά εμφανίζονταν αναληθώς ως ενοικιαστές τόπων κατάλληλων για κυνήγι και ψάρεμα ή πρόθυμοι να μετατρέψουν ορισμένα κοιλώματα σε αλιευτικά στέκια.

3. F. Preisigke, *Wörterbuch*, II, στ. 301-302 (s. v. *περίχωμα*). *LSJ*, s. v. *περίχωμα*: και την επόμενη υποσημ.

4. «Par lesquelles ils offraient les uns de prendre à bail pour certain nombre d'années des terrains situés dans les parages des dits villages (certains terrains étant sous l'eau et de ce fait propres à la pêche et à la chasse, d'autres étant dans des dépressions), les autres d'installer, conformément à leur offre, des pêcheries (?) dans les bassins»: μετάφρ. S. Kambitsis (*P. Thmouis 1*, σσ. 76-79).

5. Η παρουσία του *προσθεῖναι* αφήνει να ενοηθεί πως πρόκειται για τοποθεσία ή κάποια αλιευτική εγκατάσταση: βλ. *P. Thmouis 1*, σχόλ. ad στ. 84, γρ. 21-22.

6. Βλ. *LSJ*, s. v.

7. Στη σημασία αυτή του *βόλου* οδηγεί η διόρθωση του ονόματος *Διο[υ]σοπολειτῶν*, που απαντά στην επιγραφή της Κύμης *IG XII 9*, σε *Διο[υ]σοβολειτῶν* από τον L. Robert ("Documents d'Asie Mineure", in *BCH* 102, 1978, σσ. 533-535): βλ. επίσης Idem, "Bulletin Épigraphique. 286", in *REG* 92 (1979) σ. 457. G. H. R. Horsley, "Fishing Lease", in *New Documents illustrating Early Christianity 3* (1983)

Θα ήταν παράλειψη να μην αναφέρουμε την περίπτωση του βόλου, που σημειώνεται κατ' επανάληψη στον αλιευτικό λογαριασμό εσόδων και εξόδων *P. Oxy. XLIX 3495* (2ου αι. μ. Χ.) και παραπέμπει στην έρκοθηρική αλιεία με δίχτυα: στο έγγραφο αυτό ο βόλος δεν δηλώνει τοποθεσία ή στέκι κατάλληλο για αλιεία με δίχτυ¹, αλλά απλώς τη ρίψη των διχτυών («cast»). Η χρονική χροιά, και ιδιαίτερα η έννοια των 'επαναληπτικών ρίψεων των διχτυών', επιβεβαιώνεται από την παρουσία των αριθμητικών ενδείξεων που προηγούνται του βόλου (π.χ. στ. Ι, γρ. 2-4: α βόλου / β βόλου / γ βόλου) και από το γεγονός ότι μερικές φορές το έγγραφο στη θέση του α βόλου έχει α νυκτερινοῦ ή απλώς νυκτερινοῦ (sc. βόλου)².

Με την ίδια ευκαιρία να σημειώσουμε πως ο *P. Oxy. XLIX 3495* είναι, κατά τα φαινόμενα, ο μόνος πάπυρος που κάνει αναφορά σε νυχτερικό ψάρεμα, που εδώ, επειδή διακόπτεται μετά τις 27 του Φάωφι, πρέπει να γινόταν με το φως της σελήνης παρά με τη βοήθεια των πυρών («πυροφάνι»)³.

Συμπερασματικά θα λέγαμε ότι η αναδρομή στους ελληνικούς παπύρους, παρά τις αποσπασματικές και άνισες από χρονική και τοπική άποψη πληροφορίες των τελευταίων, επιτρέπει να συμπεράνουμε πως οι κάτοικοι της πτολεμαϊκής, ρωμαϊκής και βυζαντινής Αιγύπτου ασκούσαν την

σσ. 17-19. A. Bülow-Jacobsen - J. E. H. Whitehorne, *P. Oxy. XLIX 3495*, εισαγωγή (σ. 207) και σχόλ. στις γρ. 2 και 10 (σσ. 217, 218). S. Kambitsis, *P. Thmouis 1*, σχόλ. ad στ. 84, γρ. 21-22.

Σύμφωνα με τον L. Robert (*loc. cit.*) το Διονυσοβολεϊτών προϋποθέτει την ύπαρξη τοποθεσίας με το όνομα Διονυσούβολος «ο βόλος του Διονύσου» και κατά συνέπεια τη χρήση του βόλου, που συνήθως δηλώνει το δίχτυ ή τη ρίψη του διχτυού (βλ. Οππιαν., *Κυνηγ.* 4, 140-141: ὡς δ' ἰχθῦς ἀνά νύκτα δολόφρονες ἀσπαλιῆες / πρὸς βόλον ἰθύνουσι θοαῖς ἀκάτοισι. *Vatican. Graec.* 622: καὶ ἀλιεύς οὐχ ἀπλῶς δίκτυα οὐδὲ βόλους. Πλούταρχ., *Ἡθ. Νικ.* 5, 54f: θύννος βολαῖος πέλαγος ὡς διαστραβεῖ, ὅπου το ἐπίθ. βολαῖος σημαίνει «παγιδευμένος στο δίχτυ») με τη σημασία «τόπος αλιείας με δίχτυ», «τόπος ὅπου ρίχνουν το δίχτυ», «τόπος κατάλληλος διὰ βολήν, δι' ἀλιείαν», που έχει επιβιώσει ως τις μέρες μας μέσα από το τοπωνύμιο Βόλος (π. χ. Βόλος της Θεσσαλίας, Βόλος της Θήρας κ. ά.).

1. Για τη σημασία αυτή του βόλου που προτείνεται από τον L. Robert (*"Documents d'Asie Mineure"*, σσ. 533-3535) βλ. την προηγούμενη υποσημ.

2. A. Bülow-Jacobsen - J. E. H. Whitehorne, *P. Oxy. XLIX 3495*, εισαγωγή (σ. 207) και σχόλ. στις γρ. 2 και 10 (σσ. 217, 218).

3. Το νυκτερινό ψάρεμα (πυρεντική: Πλάτ., *Σοφιστ.* 220D. Πολυδεύκ., *Όνομι.* Z, 138, 139, σ. 307· έκδ. Imm. Bekkeri· *πυρλαί*: Αριστοτ. *Περὶ τὰ ζῷα ἱστορ.* 537a, 18) μπορούσε να γίνει με τριδόντια (Οππιαν., *Άλιευτ.* 4, 640-646· 5, 428-439. Κόιντ. *Σμυρν.*, *Τὰ μεθ' Ὀμηρον* 7, 569-576) ή με δίχτυα (Οππιαν., *Κυνηγετ.* 4, 140 κ. ε.). Βλ. A.W. Maier, *δ. π.*, σσ. κλνii - κλνiii. *P. Oxy. XLIX 3495*, σχόλ. στη γρ. 10 (σ. 218).

αλιεία με ορμιές και αγκίστρι, με δίχτυα, με κιούρτο και με τρίαινα (τριδόντιασμα)· ακολουθώντας έτσι τη φαραωνική αλιευτική παράδοση (που μας αποκαλύπτεται μέσα από τις εικαστικές μαρτυρίες), κατέφευγαν στις τέσσερις κύριες υποδιαίρεσεις της έρκοθηρικής και της πληκτικής άγρας, δηλ. των δύο γνωστών από τους κλασικούς συγγραφείς βασιικών αλιευτικών μεθόδων.

Ακόμη από τη μελέτη των παπυρικών εγγράφων αναδεικνύεται ο πλούτος της αλιευτικής ορολογίας, που αντικαθρεφτίζει τη χρήση εξειδικευμένων αλιευτικών εργαλείων και μεθόδων, ενώ μας προσφέρεται η δυνατότητα να διακρίνουμε στοιχεία της τεχνικής αλιευτικής γλώσσας, που χαρακτηρίζεται από την παράδοση νέων σημασιολογικών αποχρώσεων σε υπάρχοντα ήδη ονόματα, από τον σχηματισμό καινούργιων απλών ή σύνθετων αλιευτικών όρων και από την εμφάνιση νέων ρημάτων. Τέλος αξίζει να επισημανθούν οι αναλογίες ανάμεσα στην αλιευτική ορολογία των παπύρων και ορισμένες αντίστοιχες εκφράσεις της Καινής Διαθήκης.

RESUME

MODES ET ENGINES DE PECHE EN EGYPTE D'APRES LES PAPYRUS GRECS

Située entre deux mers, la mer Rouge et la Méditerranée, et traversée par un grand fleuve, le Nil, l'Égypte réunissait beaucoup de conditions favorables qui faisaient d'elle un pays particulièrement riche en poissons et par suite propice à la pêche: un vrai paradis pour les pêcheurs. Les petits fleuves, les dérivés du Nil, les canaux, les terrains marécageux, les lacs côtiers et surtout le lac du Fayoum (lac Karoum ou lac de Moeris) fourmillaient de poissons que tout le monde y allait chercher à l'occasion.

Plusieurs scènes décoratives sur les parois des tombes et des temples, dont les plus anciennes remontent à la IVe (p. ex. les tombeaux de Sene djemih, de Mehi et d'Inti à Gizeh, la pyramide de S nefrou à Dahshour) ou à la Ve dynastie (p. ex. le temple du pharaon Sa Hourê à Abousir ou le mastaba de Ti), permettent de relever les procédés les plus importants que l'Égyptien avait inventés pour pêcher.

Malgré les tabous et les interdits religieux concernant la consommation du poisson en Egypte, la pêche constituait un complément de l'économie du pays voué surtout à la culture, et un élément très important dans l'alimentation du peuple égyptien.

Les égyptologues de nos jours sont enclins à accepter qu'il ne semble pas avoir existé en Égypte un interdit général de consommation du poisson: ils croient qu'il n'était pas permis, dans certains nomes ou certaines villes et à certaines époques de manger tel ou tel poisson, et que, si le poisson était inderdit aux divinités, aux prêtres, aux morts glorieux ou aux rois, le peuple profane ne s'en privait point.

Avec l'arrivée des Grecs, grands amateurs des poissons, la pêche en Egypte devient, à cause de la forte demande, plus intensive, et, grâce à la perfection des instruments traditionnels, plus productive.

Nombre de papyrus grecs (lettres privées, pétitions, comptes de recettes et de dépenses, un registre d'arriérés d'impôts, deux serments, dont l'un concernant l'interdiction de la pêche des poissons sacrés, offres de bail au sujet de droit de pêche...), malgré leur caractère lacunaire et laconique, nous fournissent des renseignements précieux sur les engins et les modes de pêche utilisés en Egypte prolémaïque, romaine et byzantine.

Filets de différentes sortes (γρίφοι, δίκτυα, δίκτυα στατά, λίνα, παγίδες, πλεκταί, σαγήναι, ύποχεῖς, μαιοβρόχων *sic*), paniers ou nasses de pêche (κύρτοι ou κύρται, ιχθυόγριποι, πλεκτοὶ κύρτοι, πλεκταί), cannes à pêche (κολλόροβα ou κολλόροβοι), lignes de pêche (λίνα), tridents, harpons ou crochets destinés à la pêche (ιχθυοβάλα, κολλόροβα, πελέκεις ἀλιευτικοί ou πελέκεις τῶν ἀλιευτικῶν), couteaux et hameçons (ξῦστραι, μαχαίρια) sont les engins de pêche que nous avons glanés dans ces textes; certains de ces outils, dont la plupart était déjà connue des Egyptiens de l'époque pharaonique, ont dû être améliorés et perfectionnés par les Grecs qui dans le domaine de la pêche ont à montrer un bon nombre de techniques.

Le vocabulaire halieutique des papyrus grecs s'avère riche et parfois révèle le procédé de pêche employé: tel est, p. ex., le cas de certains verbes employés par les rédacteurs des documents relatifs à la pêche:

άλιεύειν "pêcher", "pêcher à l'hameçon", ἀμφιβάλλειν et ἀμφιβολεύειν (;) "pêcher au filet", ἰχθυβολεῖν "pêcher au harpon, au filet ou à la ligne", πιάζειν ὀψάρια "pêcher", χαρυβδεύειν "pêcher (par une méthode spéciale) dans les eaux agitées de la porte d'une écluse (χάρυβδις)", σαγηνεύειν "pêcher à la σαγήνη, au grand filet" et κυνηγεῖν "pêcher au harpon". Le verbe ἀνασπᾶν nous renvoie à la phase délicate de l'arrivée à terre de la seine pleine de poissons ou du tirage du poissons harponné ou pris à l'hameçon.

De plus, à part les noms génériques d'άλιεύς et d'ἰχθυογριπεύς (= γριπεύς), certains noms qui servent à désigner le pêcheur tels qu'ἀμφιβολεύς, ἰχθυ(ο)βολεύς ou ἰχθυ(ο)βόλος, σαγηνοβόλος ou σαγηνεύς nous décèlent aussi les techniques dont le pêcheur avait procédé, c'est-à-dire la pêche à la seine ou la pêche à la ligne et à l'hameçon.

Malgré la discontinuité chronologique et topographique de nos documents et la disparité de leurs renseignements, l'étude des papyrus grecs nous permet de constater qu'en Egypte le pêcheur avait recours aux deux principales sortes de la pêche (εἰναλίη θήρη ou ἔνυδρος θήρα) transmises par des auteurs classiques (Platon, *Soph.* 220B-220E, Elie, *Nat. anim.* XII, 43 et Oppien, *Halieut.* III 72-91):

1. Ἰέρκοθηρικὴ ἄγρα ("l'enclos, la capture"), qui s'effectuait au moyen des ἔρκη, c'est-à-dire au moyen des κύρτοι (cf. κυρτεία), des différentes sortes des δίκτυα: ἀμφίβληστρον, γριῖφος ou γριῖπος, γάγγαμον, ὑποχή, σαγήνη, κάλυμμα, πέζα, πᾶναγρον et σφαιρών, des βρόχοι ou des πόρκοι (cf. δικτυεία); 2. ἡ πληγὴ ou ἡ πληκτικὴ θήρα ("le coup"), qui se faisait au moyen de ἡ ἄγκιστρον ("hameçon") et de ἡ ὄρμις "ligne de pêche" (cf. ἄγκιστρεία, ἀσπαλιευτικὴ, ἄγκιστρευτικόν) et au moyen des harpons (τρίαινα, τριόδους et ἰχθυόκεντρον; cf. κόντωσις, τριόδοντία ἄγκιστρευτικόν).

De plus, la richesse du vocabulaire halieutique des papyrus, qui reflète l'usage d'un nombre considérable d'engins et de méthodes spécifiques, nous permet de distinguer les caractéristiques d'une langue technique, qui se résument dans l'attribution de nouvelles nuances sémantiques à des mots déjà connus, la formation de nouveaux termes simples ou composés et l'apparition des verbes inconnus auparavant. Enfin il est à signaler les parentés entre la terminologie halieutique des papyrus et les expressions analogues du *Nouveau Testament*.

